

Voorzitter: Dolman

Tegenwoordig zijn 134 leden, te weten:

Aarts, Alders, Andela-Baur, Van Baars, Beckers-de Bruijn, Ter Beek, Beinema, Van den Bergh, J. D. Blaauw, P. M. Blauw, De Boer, De Boois, Borgman, Braams, Brouwer, Buikema, Van der Burg, Buurmeijer, Bruggeman, Castricum, Cornelissen, Couprie, Dales, G. C. van Dam, Dees, Van Dijk, Dijkman, Dijkstal, Van Dis, Van der Doef, Dolman, Engwirda, Ernsting, Van Erp, Van Es, Eshuis, Evenhuis-van Essen, Eversdijk, Franssen, Frinking, Gerritse, De Grave, Gualthérie van Weezel, Haas-Berger, Van der Heijden, Van der Hek, Hennekam, Herfkens, Hermans, Hermes, Hermsen, Hummel, Van Iersel, Jabaaij, Jacobse, Janmaat, Janmaat-Abée, Joekes, Kamp, Keja, Knol, De Kok, Kombrink, Van der Kooij, De Korte, Korthals, Kosto, Kraaijeveld-Wouters, Krajenbrink, Laning-Boersema, Lankhorst, Lansink, Lauxtermann, Leerling, Leijnse, Van der Linden, Linschoten, Lucassen-Stauttner, Mateman, Meijer, Metz, Mik, Van Muiden, Niessen, Van Nieuwenhoven, Nijhuis, Nijland, Nijpels, Van Noord, Nypels, Van Ooijen, Den Ouden-Dekkers, Paulis, Poppe, De Pree, Rempt-Halmans de Jongh, Van Rey, Rienks, Van Rossum, Van der Sanden, Schartman, Scholten, Schutte, Van der Spek, Spieker, Stemerink, Stoffelen, Tazelaar, Terpstra, Tommel, Van den Toorn, Toussaint, Ubels-Veen, Den Uyl, Ter Veld, Veldhoen, Te Veldhuis, Vermeend, De Visser, Van der Vlies, Van Vlijmen, Voorhoeve, Vos, Wagenaar, Wallage, Weijers, Weisglas, Wessel-Tuinstra, Wiebenga, Willems, Wolters, Wöltgens, Worrell en Zijlstra,

en de heren Van den Broek, minister van Buitenlandse Zaken, De Ruiter, minister van Defensie, Winsemius, minister van Volkshuisvesting, Ruimtelijke Ordening en Milieube-

heer, Braks, minister van Landbouw en Visserij, en Van Amelsvoort, staatssecretaris van Binnenlandse Zaken.

De **Voorzitter**: Ik deel aan de Kamer mee, dat zijn ingekomen berichten van verhindering van de leden:

Konings en M. P. A. van Dam, wegens bezigheden elders;

Kosto en Herfkens, alleen voor de middagvergadering;

Moor, wegens familieomstandigheden;

Jorritsma-Lebbink, wegens ziekte;

Van der Hek, alleen voor het eerste deel van de vergadering.

Deze berichten worden voor kennisgeving aangenomen.

De **Voorzitter**: De ingekomen stukken staan op een lijst, die op de tafel van de griffier ter inzage ligt. Op die lijst heb ik ook voorstellen gedaan over de wijze van behandeling. Als aan het einde van de vergadering daartegen geen bezwaren zijn ingekomen, neem ik aan, dat de Kamer zich met de voorstellen heeft verenigd.

Aan de orde is de behandeling van de **stukken inzake het Strategisch Defensie Initiatief (18979)**

en van:

de motie-Ter Beek/Engwirda over wapensystemen, bestemd voor gebruik in de ruimte (18 600-V, nr. 69);

de motie-Frinking/De Boer over de ontwikkeling van wapensystemen in de ruimte (18 600-V, nr. 73).

De beraadslaging wordt geopend.

□

De heer **De Boer** (CDA): *Mijnheer de Voorzitter!* Er is niets nieuws onder de zon. Dat geldt ook voor de huidige discussie over SDI. Wie zich verdiept in de geschiedenis van de krijgskunde ziet dat daarin iedere keer opnieuw

de vraag opkomt naar de beste verdedigingsstrategie. Kun je je kracht het best zoeken in het dreigen dat je, als je wordt aangevallen, zelf keihard terug zal slaan, dan wel in een poging tot een waterdichte verdediging en afweer te komen?

Om tijd te winnen bespaar ik u de hele geschiedenis vanaf de oudheid tot het begin van deze eeuw en alle eb- en vloedbewegingen van aanvalsen verdedigingsbewapeningstechnieken en -tactieken in die hele periode.

Nadat gedurende de Eerste Wereldoorlog beide partijen in principe het meest hun kracht hadden gezocht in het verdedigend gevecht, waardoor deze oorlog zich gedurende zo lange tijd en met zo grote verliezen had voortgesleept, zijn tijdens het interbellum juist de technieken en methodieken van de aanval het meest tot ontwikkeling gekomen. Het gaat dan om de tank en daarmee de bewegingsoorlog – namen als die van De Gaulle en Guderian zijn daarbij interessant – maar ook om het vliegtuig en dan speciaal de bommenwerper.

Voor deze discussie is dat laatste veel interessanter. Daarmee ontstond de mogelijkheid de tegenstander met het passeren van zijn leger tot ver in zijn eigen land als het ware rechtstreeks in het hart te treffen. De verkondigers van deze theorieën, Douhet, De Seversky en anderen, hebben in feite de argumenten aangedragen op grond waarvan in de Tweede Wereldoorlog eerst vooral van Duitse zijde, maar later in toenemende mate ook van Britse en Amerikaanse zijde zo sterk het accent is komen te liggen op het luchtbombardement als een van de voornaamste middelen om de tegenstander op de knieën te krijgen. Noch bij de Duitse bombardementen op Engeland, noch bij de bombardementen van de geallieerden op Duitsland is de werkelijke effectiviteit van dit middel ooit helemaal bewezen. Dat was echter wel het geval bij de rechtstreeks op de atoomaanvallen op Hiroshima en Nagasaki volgende capitulatie van Japan.

De Boer

Als er na de onder vrijwel ideale omstandigheden uitgevoerde aanvallen op Hiroshima en Nagasaki toch nog twijfel mocht bestaan aan de houdbaarheid van dit soort theorieën, vooral als er sprake zou zijn van een serieuze luchtverdediging, dan werd ook die twijfel in de daarop volgende jaren weggenomen doordat het op zichzelf kwetsbare vliegtuig als wapendrager werd ingehaald en voorbijgestreefd door de voor praktisch onkwetsbaar gehouden ballistische raket.

Daarmee was tevens de basis gelegd voor de theorie van de afschrikking, gebaseerd op een wederzijds verzekerde vernietiging van de potentiële tegenstander. Wederzijds verzekerde vernietiging betekende immers de aanvaarding over en weer van het feit dat in de verhouding tussen de Verenigde Staten en de Sovjet-Unie elk van beide partijen zich door het pure bezit van een gegarandeerd overleefbare second strike capaciteit in principe volledig zou moeten kunnen indekken tegen elke potentiële aanvalsdreiging van de tegenstander, ongeacht diens eventuele superioriteit in de aantallen. Dat had dan tevens moeten impliceren dat, zelfs zonder dat daar verdragen aan te pas hadden moeten komen, beide partijen in principe niet veel verder hadden hoeven te gaan dan het bezit van enkele honderden van dergelijke verzekerde second strike wapens.

Het concept van een niet-verdragsmatig onderbouwde wederzijds verzekerde afschrikking is echter in zoverre vanaf het begin nooit helemaal probleemloos geweest, dat het niet voorzag in de geopolitieke asymmetrie ten nadele van het westen en evenmin in de voor de Sovjet-Unie complicerende factor dat er aan westerse zijde, naast de Amerikaanse ook nog Britse en Franse kernmachten waren.

Het gevolg was dat dit concept in plaats van te leiden tot het bezit van slechts een minimum verzekerde afschrikking in de praktijk aan beide zijden bijna automatisch moest leiden tot de behoefte, bij de tegenpartij niet achter te blijven en daarmee tot een continue wederzijdse offensieve bewapeningsspiraal en een aan beide zijden eveneens nauwelijks te onderdrukken continue behoefte om ook in de verdedigings sfeer eenzijdig ten eigen bate aan het beginsel van de absolute wederkerigheid van de afschrikking te tornen. In

dat kader werd in de NAVO NADGE ingevoerd en in de VS NORAD, terwijl later ABM-systemen tot ontwikkeling zijn gekomen.

De wens en de gedachte, dat het toch mogelijk zou moeten zijn, zich aan de met de atoombewapening gepaard gaande onbetwiste suprematie van de aanvalsbewapening te kunnen onttrekken, die aan het zogenaamde Reagan-initiatief ten grondslag hebben gelegen, zijn dus allerminst nieuw. Evenzeer geldt dat voor een zekere mate van technische realiseerbaarheid van een dergelijk streven, mits men maar bereid is, de rekeningen te betalen.

Daarentegen is de geboorte van de opvatting, dat een onbetwist wederzijds verzekerde afschrikking zou moeten worden aanvaard, werkelijk baanbrekend geweest. Dat gebeurde toen men zich aan het eind van de zestiger en begin van de zeventiger jaren over en weer in toenemende mate van de feitelijke onmogelijkheid van een toereikende bescherming en afweer tegen het nucleaire vermogen van de andere kant is gaan realiseren en zich daarbij ook is gaan realiseren dat de tot dan toe aan de gang zijnde pogingen om over en weer tegen elkaar op te bieden alleen dan voor beide zijden veilig doorbroken konden worden, indien geen van beide partijen daardoor onevenredig voordeel zou kunnen krijgen.

De heer **Janmaat**: Mijnheer de Voorzitter! Om een lang verhaal kort te maken, vraag ik de heer De Boer om gewoon te zeggen wat wij, als Nederlands parlement, hieraan gaan doen. Daarvoor zitten wij hier. De urenlange beschouwingen over de wereldgeschiedenis zijn in dit opzicht zinloos. Wij zitten vlak voor het reces en dit is tijdverspilling.

De heer **De Boer** (CDA): Mijnheer de Voorzitter! Ik schik mij naar de orde van de vergadering. Als de Voorzitter van mening is dat de spreektijden moeten worden bekort, zal hij daarover wel een uitspraak doen.

Alleen in het kader van een uit-onderhandelend wederzijds evenwichtig en controleerbaar, en het hele terrein van het nucleaire offensieve en defensieve bewapening bestrijkend pakket van wapenbeheersingsovereenkomsten zou veiligheid te vinden zijn. Dit was de opvatting die destijds ontstond. Dit heeft erin geresulteerd dat het ABM-akkoord als eerste in een reeks verdragen is gesloten.

Op basis van dit akkoord is vervolgens het SALT 1 verdrag tot stand gekomen. De onderhandelingen over SALT 2 hebben wel tot een verdrag geleid, maar dit is helaas niet geratificeerd. Gelukkig wordt dit verdrag wel door beide partijen zo goed en zo kwaad als mogelijk nageleefd.

Wie zich niet laat verblinden door de glans van de geavanceerde technologie die van het SDI-project afstraalt, moet tot de conclusie komen, dat als politiek-strategisch concept SDI eerder een terugkeren tot de oplossingen van het verleden is, dan de grote sprong vooruit zoals deze weleens wordt afgeschilderd. Voor de goede orde moet hierbij overigens vermeld worden dat het onderzoek naar de bij SDI toe te passen technieken niet door president Reagan is gestart, maar dat dit reeds onder zijn voorganger aan de gang was. Van Russische zijde was men er ook mee bezig. Dergelijk onderzoek is op zichzelf niet in strijd met het ABM-verdrag.

Wat wel om een verklaring vraagt is de 'public relationscampagne' rondom en ten gunste van het SDI-project en de erg opgeklopte politieke verwachtingen die daaraan verbonden zijn. Er werd namelijk gesteld dat de bevolking van de Verenigde Staten en ook die van Sovjet-Unie bevrijd kon worden van de risico's van een nucleaire oorlog. Om dit te begrijpen moeten wij terug naar het presidentschap van president Carter.

In die periode is Carter begonnen met een beleid van ontspanning. Tegelijkertijd waren er een aantal ontwikkelingen die de Amerikanen op hoogst pijnlijke wijze hebben geconfronteerd met het op internationale crisis inadequaate politiek reageren door de regering-Carter.

Dat inadequaate reageren werd in toenemende mate door de Amerikaanse publieke opinie vereenzelvigd met een feitelijk materieel onvermogen van de Verenigde Staten om voor zichzelf op te komen, waar men zich dan ook tegen teweer is gaan stellen.

Ik behoef niet te vermelden dat wij daarbij praten over Angola, de ontwikkelingen in de Hoorn van Afrika, over gijzelingen van ambassadepersoneel en dergelijke. Als men dan bedenkt dat te zelfder tijd de Sovjet-Unie erin slaagde de Verenigde Staten op het punt van de nucleaire bewapening in slagkracht voorbij te streven en dat de Sovjet-Unie het in

De Boer

die tijd bestond, Afghanistan binnen te vallen en de Poolse emancipatie terug te draaien, zal het effect op en in de Verenigde Staten wel duidelijk zijn.

Het valt dan ook nauwelijks te verwonderen dat een en ander zich in dat land vertaalde in steun voor bewegingen als 'peace through force', in een steeds sterker wordende neiging in de senaat om SALT 2 niet te ratificeren en in een streven te komen tot een in Amerikaanse ogen noodzakelijke herschikking van de mondiale strategische nucleaire verhouding tussen Oost en West, met als doel dat de Verenigde Staten zich in elk geval tot in de verre toekomst niet meer de zwakke van de twee zouden behoeven te voelen, zodat zij, net als dat tijdens de Cubacrisis het geval was, knopen eventueel zouden kunnen doorhakken door te dreigen met nucleaire vergelding.

Het is dit streven dat het motief vormt voor de wens, de eigen offensieve nucleaire strategische bewapening op te voeren, dat de ticket vormde van de huidige Reagan-administratie, waarop deze is herkozen en in eigen land op grote steun kan rekenen. Dit zelfde streven ligt ten grondslag aan SDI.

Mijnheer de Voorzitter! Dat maakt dat het voor de Westeuropese landen bijna onbegonnen werk is, te proberen de Verenigde Staten deze ontwikkeling uit het hoofd te praten. Tegenhouden kunnen wij haar overigens helemaal niet. Onder die omstandigheden is het het beste, ten minste te proberen de ontwikkeling zoveel mogelijk in de door ons meest gewenste richting bij te sturen, namelijk zodanig dat met behoud van de primaire eis van veiligheid tegen agressie de realisering van die eis zoveel mogelijk wordt gezocht in een geleidelijk aan weerszijden aan banden leggen van offensieve en defensieve wapens tegelijk en dus zoveel mogelijk nog steeds via de schijf van de tweezijdige wapenbeheersing.

Een en ander zal echter per definitie niet lukken als het Westen, respectievelijk de Verenigde Staten, in de ogen van de Sovjet-Unie tegelijkertijd ook bezig zou zijn om door introductie van nieuwe afweermogelijkheden zichzelf eenzijdig aan de nadelige gevolgen van een gebruik van de Russische offensieve wapens te onttrekken en als het Westen daarover niet met de

Sovjet-Unie zou willen onderhandelen, althans niet totdat het Westen op dit punt met het onderzoek gereed zou zijn gekomen. Hierbij moet bedacht worden dat, hoewel de Sovjet-Unie in bepaalde voor het voeren van de oorlog in de ruimte relevante technieken met haar onderzoek vermoedelijk op het Westen voor is, dit op een groot aantal voor de Amerikaanse SDI-conceptie van belang zijnde terreinen niet zo is.

De Sovjet-Unie is dan wellicht niet geheel ten onrechte beducht voor een eventuele Amerikaanse voor-sprong op dit gebied. Onder deze omstandigheden zal de Sovjet-Unie vermoedelijk zelfs niet het geringste risico willen lopen om zelf op een of andere manier op het punt van de offensieve bewapening aan banden gelegd te worden via verdragen. Dit zal zij zelfs niet willen in ruil voor gelijke banden voor het Westen, als tegelijkertijd de kans zou bestaan dat de Amerikaanse SDI-ontwikkeling zou slagen en dat de Amerikanen daarmee een beslissende voorsprong op de Sovjet-Unie zouden kunnen halen.

Het is dan ook vanuit het oogpunt van de Sovjet-Unie niet onbegrijpelijk dat zij in Genève naast de onderhandelingen over de grote en middellange afstandraketten ook over de ruimte-wapens wil onderhandelen en daarbij de resultaten van alle tafels aan elkaar wil koppelen. Tegenover deze visie staat die van de Amerikanen die – wederom niet helemaal ten onrechte – menen dat alleen al het opstarten van het SDI-onderzoek een prachtige stimulans is geweest om de Sovjet-Unie naar de onderhandelingstafel terug te brengen. Het zou wel zonde zijn om zich ook niet verder van een dergelijk effectief middel te bedienen om de Russen op het punt van de offensieve systemen zich wat meer onderhandelingsbereid te laten tonen. Ik kom nu aan de positie van West-Europa.

Het meest merkwaardige punt dat zich met betrekking tot de Westeuropese positie voordoet, is dat de Amerikanen de West-Europeanen om instemming hebben gevraagd. Dat is des te merkwaardig er omdat zij dat in het verleden voor andere programma's in dezelfde of zelfs in een latere fase van voorbereiding nooit hebben gedaan. Ik doel hier op de MX, de Trident, de B1-bommenwerpers, en dergelijke.

Een verklaring daarvan zou kunnen zijn dat het met name is om hun

hogere genoemde inzet in de onderhandelingen met de Sovjet-Unie meer overtuigingskracht bij te zetten dat de Amerikanen nu zoveel waarde hechten aan politieke steun van West-Europa voor SDI en voor de door de Amerikanen in Genève ter zake ingenomen standpunten.

Mevrouw **Beckers-de Bruijn** (PPR): Zou de verklaring daarvan ook kunnen zijn dat de Verenigde Staten niet veel risico meer willen lopen ten aanzien van een politieke binding straks ook aan ontwikkeling en plaatsing? U weet hoe moeilijk onderzoek en ontwikkeling te scheiden is?

De heer **De Boer** (CDA): U brengt hier twee elementen in het geding en ik hoop op beide later in mijn betoog nog nader in te gaan. Is dat onvolgende, of doe ik het niet, dan mag u mij eraan herinneren.

Mijnheer de Voorzitter! Al was het maar om te voorkomen dat de diametraal tegenover elkaar staande Russische en Amerikaanse benaderingen het gehele proces van Genève op losse schroeven zouden zetten, zouden de Westeuropese landen er goed aan doen te trachten om hun invloed op dat proces te versterken door zich achter de Amerikaanse onderhandelingspositie op te stellen. Of dat dan moet leiden tot een ongeconditioneerde instemming met SDI is echter een tweede. Voor West-Europa brengt een eventuele invoering van SDI immers een aantal specifieke problemen met zich die voor de Verenigde Staten niet of minder gelden.

Het eerste probleem daarbij is dat van de koppeling. Sinds het einde van de Tweede Wereldoorlog is onze veiligheid immers gebaseerd op de aanname dat het voorkomen van zelfs conventionele agressie voor ons in laatste instantie moet komen van ons bondgenootschap met de Verenigde Staten en van de Amerikaanse bereidheid om elke aanval op West-Europa te beschouwen als een aanval op de Verenigde Staten zelf en ook navenant te beantwoorden. Dat beginsel noemen wij de koppeling. Uit mijn verdere betoog zal wel duidelijk worden dat het de vraag is of die koppeling wel blijft bestaan als SDI zou slagen.

Nu zijn er met SDI wel enkele mogelijkheden. De eerste is dat SDI technologisch volslagen onrealiseerbaar is en dat na enkele jaren van onderzoek er dan ook mee wordt gestopt. Gezien de werkelijk giganti-

De Boer

sche problemen die aan SDI verbonden zijn, lijkt mij dit eerlijk gezegd best eens een zeer reële propositie te kunnen zijn, ware het niet dat er op dit moment, ook door de Verenigde Staten zelf, nogal een prestigezaak van wordt gemaakt. Een tweede mogelijkheid is dat SDI een eclatant succes wordt en adequate bescherming biedt voor zowel de Verenigde Staten als West-Europa.

Alleen in dat geval zou je kunnen zeggen dat de situatie met de koppeling onveranderd blijft en er geen specifieke problemen voor West-Europa zijn. De derde mogelijkheid is dat SDI min of meer uitvoerbaar is voor de Verenigde Staten, maar niet of aanzienlijk minder effectief voor West-Europa. De kans daarop is eigenlijk het grootst, omdat de condities waaronder de verdediging van West-Europa zou moeten plaatsvinden aanzienlijk stringenter zijn dan die waaronder de verdediging van de Verenigde Staten zou moeten plaatsvinden.

De heer **Ter Beek** (PvdA): De tweede mogelijkheid die de heer De Boer noemde, mijnheer de Voorzitter, was dat SDI een eclatant succes wordt. Wanneer is dat in zijn opvatting het geval?

De heer **De Boer** (CDA): SDI is slechts een eclatant succes in de door mij gebruikte terminologie wanneer het een waterdichte garantie biedt dat inkomende offensieve raketten hun doel niet kunnen bereiken. Ik ben in het geheel niet ingegaan op mijn geloof hoe realistisch dat eclatante succes is.

Voorzitter! Ik kom terug op de situatie van West-Europa. De dezer dagen nogal eens gehoorde suggestie dat een zgn. tactical defense system of defense initiative voor West-Europa, dat dan wel geen bescherming zou kunnen bieden tegen SS20's, maar wel tegen SS21's en dergelijke, eenvoudiger en sneller realiseerbaar zou zijn dan het SDI voor de Verenigde Staten zelf, is mijn inziens volledig een slag in de lucht, omdat als de Amerikanen daarover tot nu toe al nooit hebben nagedacht de West-Europeanen dat nog veel minder hebben gedaan.

Het enige wat men op dat punt gedaan heeft, is slechts erover roepen, maar nog niemand is zelfs nog maar op het begin van de technieken ingegaan. In laatste instantie blijft West-Europa potentieel niet helemaal onbeschermd, maar

blijft daarnaast toch ook potentieel doelwit voor duizenden andere nucleaire wapendragers, vliegtuigen, kruisraketten en zelfs nucleaire granaten.

Wij nemen dan ook aan dat, mocht SDI uitvoerbaar zijn, de Verenigde Staten daarvan wel een zekere mate van bescherming kunnen genieten, terwijl West-Europa in de kou blijft staan. Als dat ertoe leidt dat ook de Sovjet-Unie te zijner tijd een dergelijke bescherming heeft, is het effect dat de kans op conventionele agressie toeneemt. Dit betekent dat de gehele veiligheid tegen agressie voor ons 'in de lucht' komt te hangen en dat het Noordatlantische bondgenootschap op losse schroeven wordt gezet.

Een heel ander probleem van SDI is de ernstige devaluatie waaraan de Britse en Franse kernmachten onderhevig geraken, zodra SDI er bij voorbeeld toe leidt dat er aan Russische zijde iets van dien aard ontstaat.

Het gevolg van de onvergelykbare geopolitieke posities van West-Europa, de Sovjet-Unie en de Verenigde Staten kan wel eens zijn dat de bedreiging vanuit West-Europa met behulp van kruisraketten en Pershings voor de Sovjet-Unie een veel scherper accent krijgt dan nu het geval is. Als de Russen daartegen moeilijk bescherming kunnen vinden, kunnen zij eerder dan anders geneigd zijn om zich van dat probleem af te maken met een pre-emptive attack.

Het onderzoek is door de Verenigde Staten ter hand genomen en zij zijn vastbesloten om daarmee door te gaan; dat is wel duidelijk. De Westeuropese landen kunnen dan ook weinig anders doen dan met dat feit rekening te houden en te proberen, zoals al eerder is gezegd, die zaak zoveel mogelijk in hun eigenbelang bij te sturen.

Ik ga nog even in op de militair-technische aspecten. Er zijn al eerder vragen gesteld over het nagestreefde doel. De berichten daarover zijn absoluut tegenstrijdig. President Reagan streeft volgens zijn zeggen – en de Amerikaanse ambassadeur hier te stede heeft dezer dagen in een artikel eigenlijk hetzelfde gezegd – naar een systeem dat 100% waterdicht moet zijn, dat de eigen bevolking effectief beschermt, dat ook aan de andere kant kan worden opgesteld en waarmee na verloop van tijd de gehele nucleaire dreiging wordt achterhaald.

Er zijn echter ook anderen die er van uitgaan dat SDI nooit 100%

waterdicht zal zijn en dat met SDI eventueel slechts een meer beperkte doelstelling moet worden nagestreefd, namelijk bescherming van de eigen offensieve aanvalswapens. Ik denk dat die opvatting meer aansluit bij de praktijk, want er is in de geschiedenis nog nooit een wapen gevonden dat 100% voldeed aan de verwachtingen.

Om een indruk te krijgen van de moeilijkheden die bij SDI dienen te worden overwonnen, moet men het volgende weten. Het systeem moet informatie vergaren m.b.t. de vragen of, waar vandaan en wanneer in de wereld een ballistische raket die gericht is op de Verenigde Staten wordt afgeschoten. Dat moet zo tijdig gebeuren dat de afweer tijdig in werking kan worden gesteld. Dit dient ook zodanig nauwkeurig te gebeuren dat de te volgen baan in meters nauwkeurig kan worden voorspeld en zo eenduidig dat elke kans op verwarring met andere objecten in de lucht en in de ruimte is uitgesloten.

Dit betekent dat het systeem erin moet voorzien dat gigantische hoeveelheden informatie in de vereiste nauwkeurigheid in fracties van micro-seconden kunnen worden verwerkt. Dit betekent ook dat het systeem vernietigingscomponenten moet bevatten die in fracties van micro-seconden geactiveerd, geëngageerd en naar het te vernietigen object kunnen worden gedirigeerd, met het vermogen om de aldus aangevallen ballistische raketten onschadelijk te maken. Ik heb hiertoe enkele relevante getallen opgeschreven, opdat de leden zich met die wetenschap kunnen verrijken. Misschien kunnen die cijfers als noot aan de Handelingen worden toegevoegd.

De **Voorzitter**: Ik neem aan, dat tegen het opnemen van een noot in de Handelingen geen bezwaren bestaan.

[De noot is opgenomen aan het eind van deze weekeditie.]²

De heer **De Boer** (CDA): Voorzitter! SDI bevat een groot aantal onderzoeksterreinen. Uiteraard zijn ook Europese bedrijven op zichzelf geïnteresseerd in onderzoek naar allerlei interessante technologieën. De Amerikanen hebben de Westeuropese landen ook aangeboden om mee te doen in het SDI-onderzoek. Tot nu toe is daarop van Westeuropese zijde niet uniform gereageerd.

De Boer

De Nederlandse regering heeft zich bij voorbeeld nog niet uitgesproken, maar enkele andere landen wel. Het is opvallend dat degenen die zich op een of andere manier voor SDI hebben uitgesproken, kennelijk hooggespannen verwachtingen hebben van de resultaten die eventueel onderzoek opleveren. De ervaring die de Europese landen langzamerhand, na 35 jaar pogen tot materiële samenwerking met de Verenigde Staten te komen, moet hebben, is dat de Amerikanen precies alleen de research in Europa uitbesteden.

Daarna gaan de patenten, de technologie en de informatie naar de Verenigde Staten. Vervolgens gaan zij bij de implementatie van de wapensystemen over tot bestelling in de Verenigde Staten zelf. Terecht worden in de Nederlandse industriële wereld dan ook hier en daar vraagtekens gezet bij de noodzaak, aan SDI-onderzoek mee te doen.

De heer **Scholten**: Is mijn conclusie juist dat de woordvoerder van de Tweede-Kamerfractie van het CDA niet de vrij enthousiaste reactie van de voorzitter van het CDA, de heer Bukman, deelt?

De heer **De Boer** (CDA): Er zijn meer mensen die vrij enthousiast hebben gereageerd; u kunt een hele rij noemen.

De heer **Scholten**: Dit weet ik, maar ik vraag naar deze ene man, toevallig voorzitter van de club waarvoor u hier in de Kamer zit.

De heer **De Boer** (CDA): Het is heel duidelijk dat ik niet met hetzelfde enthousiasme ben bezielde.

Als de Westeuropese landen zich willen bekwalen in geavanceerde technologieën, kunnen zij hieraan beter gezamenlijk zelf werken onder eigen Westeuropese leiding, voor eigen kosten en uiteraard zelf volledig handelingsbekwaam om met de aldus verkregen resultaten te doen wat zij willen en de eigen industrieën van de verdere contracten te laten profiteren.

□

De heer **Van der Spek** (PSP): Mijnheer de Voorzitter! Het is goed dat wij in dit vroege stadium al debatteren over eventuele Nederlandse deelneming aan SDI. Dit heeft te maken met de kracht van de vredesbeweging en de grote bezorgdheid die er bestaat over nieuwe defensieplannen.

Dat de regeringspartijen nu volop meedoen aan het debat, lijkt mij een stapje vooruit vergeleken met vroeger. In november 1979 stemden zij tegen een motie van mij waarin ik vroeg om zo vroeg mogelijke openbaarheid van gegevens over plannen voor nieuw, vooral Amerikaans, defensieonderzoek en de reactie van de Nederlandse regering hierop. De huidige gang van zaken steunt mijn uitspraak dat moties die hier worden verworpen, wellicht meer kans hebben te worden uitgevoerd dan moties die worden aangenomen.

Er zijn heel wat negatieve aspecten aan het SDI-concept en evenveel redenen om er tegen te zijn. Ik stel voorop dat SDI mij in het algemeen voorkomt als een sprong in het duister, als een technologische vlucht vooruit. Hiermee wordt de ingewikkeldste en minste kans op succes biedende weg gekozen om van de kernwapens af te komen. Ik denk hierbij aan het aanbod van de Verenigde Staten aan de Sovjet-Unie om mee te doen. Als de bedoeling is dat nucleaire aanvalwapens verdwijnen, is er een veel logischer stap, zoals ik in het vorige debat al heb gezegd.

Als de Amerikanen en Russen het hierover eens kunnen worden, kunnen zij het ook eens worden over het nu al afschaffen van de nucleaire aanvalwapens. In plaats van wapensystemen te verminderen worden nu nieuwe ontwikkeld en wordt veel energie gestoken in de wapenwedloop, het meest geld en creativiteit verslindende bedrijf dat wij ooit hebben gekend. Dit is schandelijk. SDI zal de tientallen miljoenen Amerikanen die nu onder de armoedegrens zijn gekomen, niet kunnen beschermen tegen de heer Reagan, zo vrees ik.

Het eerste bezwaar is dat het natuurlijk nooit zal lukken om met zo'n systeem te komen tot een uitschakeling van 100% van de aanvalsraketten. Dit betekent dat er mogelijkserwijs de reactie op zal volgen van een fabelachtige toename van het aantal aanvalwapens bij de andere partij, om in ieder geval een flink aantal door het scherm te kunnen laten heen breken.

In de tweede plaats is er de mogelijkheid dat de andere partij in staat is om een 'device' in de atoomkop van de raketten te ontwikkelen, waardoor deze tot ontploffing worden gebracht, zodra de raketten via gevoelige sensoren in de gaten

hebben dat zij zullen worden onderschept. Daardoor kunnen ontploffingen optreden op bij voorbeeld 15 mijl – ik denk aan de uitspraken van Ball – boven de steden, in de laatste fase van het traject. Zulke ontploffingen zullen dan catastrofaal zijn voor de inwoners van die steden.

SDI verhindert, met andere woorden, niet dat er effectieve tegensystemen worden ontwikkeld. Er wordt een verdere stap in de bewapeningswedloop gezet. Ik vind de SDI-ontwikkeling dus niet een ontwapeningsstrategie, maar een bewapeningsstrategie.

Het derde negatieve aspect is de nadruk die op de militaire technologie wordt gelegd, zowel in de Verenigde Staten als in West-Europa. Dit wordt dan beargumenteerd door te verwijzen naar de civiele spin-off. Daar moet je echter heel sceptisch tegenover staan. Ik denk aan de uitspraak van het Philipsstafid Van Otterloo, die SDI-spin-off eigenlijk een lachertje vindt. Hij merkt op dat hij niet weet wat je in civiel opzicht hebt aan een techniek om een raket op 5000 km afstand te herkennen.

Ook minister De Ruiter lijkt nogal gereserveerd in zijn interview met Trouw van gisteren. Hij vraagt zich af, waarom we nieuwe technologische dynamiek moeten zoeken in de militaire technologie in plaats van in bij voorbeeld de medische technologie. SIPRI-medewerker Bhupendra Jasani meent dat de toepassingsmogelijkheden voor de civiele industrie uiterst beperkt zijn. Voorts zijn er in de afgelopen jaren, onder meer van de kant van de VN, verschillende onderzoeksrapporten verschenen, waarin het civiele spin-off effect van de wapenindustrie in het algemeen zeer wordt gerelativeerd.

Bij die nadruk op militaire technologie moet men in de gaten houden wie welk deel voor zijn rekening mag nemen. Wordt West-Europa een soort onderaannemer, zoals velen vrezen? Krijgt het alleen maar die brokjes technologie toegeworpen die materieel niet zoveel voorstellen, maar die wel een zware politieke comittering met zich brengen?

Bovendien is het technologiedebat eigenlijk op verkeerde veronderstellingen en feiten gebaseerd. Je hoort van die kreten als 'West-Europa wordt de slijkste achterbuurt van de wereld' en 'West-Europa wordt een soort gekloonde provincie van Japan, als we zo doorgaan'. Daar staat tegenover dat de groei van de arbeidsproductiviteit in West-Europa

Van der Spek

de laatste jaren hoger is geweest dan in de Verenigde Staten en dat er, met name in het kader van de EG, een aantal technologieprojecten op stapel staat. Niets verhindert Westeuropese landen om aan het Franse civiele Eureka-project mee te doen. Niets verhindert ze ook om een geconcentreerde milieutechnologie te ontwikkelen.

Daar komt bovendien bij dat naar mijn mening veel te veel wordt gedaan alsof er afzonderlijke en tegengestelde Westeuropese en Amerikaanse technologieën zijn. Technologie is voor het overgrote deel in handen van multinationals, zeer grote, particuliere multinationals, die eigenlijk geen nationale of continentale grenzen kennen. Ook op het gebied van huiscomputers, geavanceerde kantoorssystemen, 'intelligente' betaalpassen, telecommunicatie en interactieve informatiesystemen zijn Westeuropese bedrijven in technologische zin minstens gelijk met of voor op de Amerikaanse bedrijven.

Dit overtrokken en misplaatste technologiedebat doet mij herinneren aan het publieke debat rond 'Le défi américain' van J.J. Servan Schreiber, uit het midden van de jaren '60. Dit debat had min of meer tot gevolg dat korte tijd later een zekere H. A. F. M. O. van Mierlo in Nederland op het politieke toneel verscheen. De geschiedenis lijkt zich te herhalen: het SDI-debat is losgebarsten en hij komt weer! Ik vind dat men, zowel in het debat van destijds, rond Servan-Schreiber, als in het debat dat nu plaatsvindt rond SDI, te veel uitgaat van de gedachte dat er afzonderlijke Amerikaanse en Westeuropese technologieën met tegengestelde belangen zijn. Er is veeleer sprake van een sterke verwevenheid en een onderlinge afhankelijkheid.

Wat van belang zou moeten zijn, is niet het blinde geloof in technologie als redder van de mensheid van armoede en oorlog. Dit heeft geen enkele historische rechtvaardiging. Van belang zou moeten zijn de vraag: technologie voor wie, waartoe, hoe democratisch, hoe milieuvriendelijk? Om dit soort vragen gaat het.

Een ander negatief element van SDI is de mogelijkheid dat een conventionele oorlog of een gemengde conventioneel-nucleaire oorlog dichterbij wordt gebracht. Als het waar is dat inderdaad de strategische wapens en misschien ook de INF-wapens volledig zouden kunnen worden

tegengehouden door dit schild – volgens mij is dit onzin – dan betekent dit dat achter die veilige ruimteschilden tactisch-nucleaire veldwapens en conventionele wapens intensief gebruikt zouden kunnen worden.

En daarom zou een dergelijke voor 100% werkend SDI niet alleen een wapenrace in de ruimte veroorzaken maar ook een hernieuwde, conventionele en tactische-nucleaire wapenwedloop voor korte afstandswapens aanwakkeren. Dit brengt dan minder veiligheid en meer kans op oorlog, in plaats van het omgekeerde.

Het moet dan ook als truc worden gezien dat men vanuit de Verenigde Staten bij de SDI-research tevens de nadruk legt op de spoedige ontwikkeling van een ATM – anti tactical missile – systeem dat West-Europa militair aan de Verenigde Staten zou blijven binden. Eén van de conclusies van het Hofman-rapport inzake SDI luidt dat via de ontwikkeling van ATM-technologie op middellange termijn de geallieerde bezorgdheid weggenomen kan worden dat door de toegenomen nadruk van de VS op defensieve wapensystemen een verslapping van de verbondenheid van de Verenigde Staten en West-Europa zou kunnen optreden.

Het negatieve standpunt van mijn fractie is, naar ik aanneem, hiermee duidelijk, maar ik moet nog op het volgende ingaan. Men zegt nu, dat wij niet bezig zijn met SDI, maar met research en eventueel ontwikkeling op dit gebied. Ik ben met de heer Kissinger, die dit onlangs heeft gezegd, van mening – het gebeurt – maar zelden dat ik dat kan zeggen – dat dit onzin is. In dit geval betekent het beginnen met onderzoek in feite dat je afstevent op het invoeren ervan. Het zo neutraal, waardevrij mee gaan doen aan onderzoek en achteraf nog helemaal vrij staan in de beslissing of je er gebruik van zal maken of niet, is theorie.

Dat geldt trouwens dikwijls bij wapensystemen, maar zeker hier. Met andere woorden, het onderzoek starten en het door Nederland meedoen aan het onderzoek, loopt eigenlijk al vooruit op het invoeren ervan, respectievelijk het meedoen eraan. Ik meen dat Nederland absoluut niet moet meedoen, ook niet aan de research op dit gebied, vooral om deze laatste reden. Ik wil dan ook graag op dit punt een uitspraak van de Kamer vragen.

Motie

De **Voorzitter**: Door het lid Van der Spek wordt de volgende motie voorgesteld:

De Kamer,

gehoord de beraadslaging;

van mening, dat het SDI geen werkelijke bijdrage aan wapenvermindering en aan ontwapening levert;

dringt er bij de regering op aan, op geen enkele manier haar medewerking te verlenen aan het onderzoek en aan de ontwikkeling van het SDI, en gaat over tot de orde van de dag.

Naar mij blijkt, wordt deze motie voldoende ondersteund.

Zij krijgt nr. 3 (18 979).

Mevrouw **Beckers-de Bruijn** (PPR): Mijnheer de Voorzitter! President Ronald Reagan had een droom: Star Wars. Hij droomde van satellietlanders die de tegenstander zijn ogen en oren zouden doen verliezen, en van een ondoordringbaar ruimteschild, SDI, dat de Verenigde Staten onkwetsbaar zou maken voor vijandelijke raketten en dus definitief superieur, en dat tegelijk de kernwapens de wereld uit zou helpen. Mooier kon het niet.

In zijn verbeelding zag hij zich zelf als de redder van de mensheid toen hij zei: 'als vrije mensen nu eens konden leven in de wetenschap dat hun veiligheid niet langer beruiste op ogenblikkelijke Amerikaanse vergelding van een Russische aanval, dat wij hun raketten konden onderscheppen en vernietigen voordat ze onze grond of die van onze bondgenoten zouden bereiken. Ik doe een beroep op de wetenschappelijke gemeenschap, die ons ook de kernwapens gaf, om hun talenten aan te wenden ten gunste van de mensheid en de wereldvrede, om ons de middelen te geven diezelfde kernwapens onmachtig en verouderd te maken'.

Dat was 1983. Maar dromen zijn bedrog. Men moet er geen beleid op bouwen. Het Amerikaanse congres liet een onafhankelijk onderzoek instellen door Ashton B. Carter van het MIT, het technologisch instituut van Massachusetts. Hij kreeg inzage in alle geheime documenten en in april 1984 verscheen dat rapport. Vernietigend! De vooruitzichten voor een vrijwel waterdichte verdediging tegen ballistische projectielen waren

Beckers-de Bruijn

– ik citeer – zo veraf, dat ze niet kunnen dienen als basis van publieke meningsvorming of nationale politiek.

Dat miste zijn uitwerking niet. Er is intussen geen wetenschapper en geen politicus van naam meer in de Verenigde Staten, ook niet binnen de defensietop, die volhoudt dat een ondoordringbare totaalbescherming mogelijk is en dat SDI de kernwapens in de wereld overbodig zal maken.

Men zocht dus naarstig naar een andere rechtvaardigingsgrond. Nog geen maand later op 7 mei 1984 gebruikte minister Weinberger voor het eerst weer het oude vertrouwde argument: we moeten wel aan de ruimtewedloop meedoen, omdat de Russen al sinds 1967 aan zulke wapens werken. Hiermee was men weer terug op het oude vertrouwde pad.

Het Star Wars-programma dient niet langer ter vervanging van de vergelding, maar ter ondersteuning daarvan. Het is een mengvorm geworden, zegt minister De Ruiter in een interview. Het is dus een versterking van de afschrikking. Het moet mogelijk zijn om achter de beschermende raketafweer toch een nucleaire verrassingsaanval te beginnen. Daarbij moeten er voldoende aanvalswapens voorhanden zijn om het verdedigingsschild van de tegenstander te doorbreken. Die nieuwe aanvalswapens worden ook feitelijk gemaakt.

Hiermee zou Ronald Reagan definitief uit de droom geholpen moeten zijn. Er komt op deze manier geen einde aan de wederzijdse bedreiging met kernwapens. Integendeel, Star Wars verdient zijn naam. Het gaat om een nieuwe, nog meer geld verslindende en nog minder te controleren fase in de wapenwedloop.

Maar wat zien wij dan gebeuren? Er is helemaal niemand die de president terugroept tot de werkelijkheid. Integendeel, de droom wordt een dekmantel. Een dekmantel voor de belangen van de militairen, de industrie en de politici. Een dekmantel voor een wapenwedloop die onbeschaamd op dezelfde voet voortgaat. Ik heb zojuist met een aantal collega's vragen geformuleerd voor de minister van Buitenlandse Zaken over het nieuwste bericht, over de chemische wapens.

Stuk voor stuk trappen de bondgenoten erin. Europa mag immers geen achterstand oplopen in technologie. Militair onderzoek is goed voor de civiele industrie. Nederland zal hier

duidelijk van meeprofiten. Het gaat trouwens nog maar om onderzoek.

Minister De Ruiter is maar een eenvoudig politicus – zo zegt hij zelf in een krant – maar wie niet meedoet, heeft ook geen invloed meer. Wij kunnen bovendien straks geheel onze eigen beslissing nemen, aldus de minister. Waar hebben we dat meer gehoord?

Geen van beide bewindslieden vraagt zich kennelijk af, hoe de Sovjet-Unie SDI zal zien. Toch is dat niet onbelangrijk. Natuurlijk ziet de Sovjet-Unie SDI als een onderdeel van het Amerikaanse streven naar superioriteit. Natuurlijk vraagt men zich daar af, hoe dit project zich verdraagt met de nadruk die tegelijkertijd wordt gelegd op de verbetering en uitbreiding van het atomaire potentieel; opstelling van de raketten in Europa en nieuwe intercontinentale raketten, ook aan boord van schepen en vliegtuigen. Wat willen de Verenigde Staten?

Willen zij werkelijk een 21ste eeuw zonder kernwapens, of is het toch weer de bedoeling om enerzijds via verbetering van de Westerse verdediging en anderzijds via uitbreiding van de offensieve kernwapens een kernoorlog te kunnen voeren en winnen? Hoe de Sovjet-Unie deze vragen beantwoordt, is bij voorbaat duidelijk. Niemand hoeft zich dan ook illusies te maken over de gevolgen daarvan, in Genève voor de onderhandelingen over de middellange-afstandswapens en in de Sovjet-Unie zelf, waar de ontwikkeling en de aanmaak van de kernwapens met des te meer ijver zal doorgaan.

Mijnheer de Voorzitter! de droom mee in stand houden, is geheel onrealistisch en bovendien levensgevaarlijk. Ik vind het eigenlijk het ergste dat geen van de genoemde argumenten werkelijke valide is. Wie bang is voor een achterstand in militaire technologie, die toch zo goed zou zijn voor de civiele productie, gaat er om te beginnen van uit dat een echte uitwisseling van kennis mogelijk is.

Alsof wij geen ervaringen hebben met het kopen van defensiematerieel en alsof de Verenigde Staten hun huidige speerpunttechnologieën niet volledig afschermen via de exportcontrolewetgeving en via de geheimhouding die het Pentagon als grootste opdrachtgever kan opleggen! Natuurlijk wil men delen in onze kennis en in onze voorsprong. Dat het echter werkelijk de bedoeling is

dat wij delen in hun voorsprong en in hun geheimen, moet zeer worden betwijfeld.

Edward Teller zei in Londen dat buitenlandse onderzoeksinstituten en bedrijven in toaal voor zegge en schrijve 1 miljard dollar kunnen deelnemen aan het SDI-onderzoek, dat 26 miljard omvat. Het gaat dan alleen om niet-geheim onderzoek. Over de zogenaamde spin-off-effecten van de militaire technologie voor civiele productie wil ik niet veel zeggen. De opvatting van de minister van Buitenlandse Zaken is achterhaald.

Die effecten zijn niet alleen gering, maar sinds het midden van de jaren zeventig heeft de civiele technologie een steeds sneller groeiende voorsprong genomen op de militaire. Anders dan vóór 1975 is het nu zo dat civiele technologie wordt omgezet in civiele productie en vaak pas jaren later wordt toegepast in wapensystemen.

CDA-woordvoerder Frinking noemt dat in het Economisch Dagblad terecht een omweg. Het is wel een omweg die zeer kostbaar is en onverantwoord, als wij ons realiseren wat Europa, wat Nederland in plaats daarvan zou kunnen doen: hun technologie inzetten in de strijd tegen honger en onderontwikkeling en voor betere sociaal-economische verhoudingen in de eigen samenleving.

Anderen zeggen: het is toch slechts onderzoek? De heer De Boer zegt dat wij tegen onderzoek als zodanig weinig hebben in te brengen. Hij ziet voorbij aan het feit dat militair-technologisch onderzoek op deze schaal altijd heeft geleid tot ontwikkeling en invoering van de bedoelde wapensystemen. Het aantal wetenschappers dat hieraan werkt – nu al 20.000 – de miljarden die erin gestoken worden en de korte-termijnbelangen van de industrie zullen dat opnieuw onontkoombaar maken. Wie volhoudt dat straks een eigen beslissing nog mogelijk is, of dat het primaat bij de politiek ligt, zoals de minister van Buitenlandse Zaken schrijft, is in het licht van de recente geschiedenis wel erg naïef.

De heer **De Boer** (CDA): Mijnheer de Voorzitter! Wij kunnen onderzoek niet voorkomen. Zo eenvoudig ligt dat. Wij kunnen er alleen iets aan doen als het om onderzoek gaat in Nederland, waarvoor de Nederlandse regering eventueel fondsen beschikbaar stelt. Dan is deze Kamer bijna almachtig.

Beckers-de Bruijn

Het probleem bij onderzoek is, dat je het niet kunt zien. Het gebeurt in principe in de hoofden. Vervolgens komt het op kleine papiertjes te staan. Nog veel later gaan de mensen een paar dingetjes aan elkaar solderen. Het wordt pas echt zichtbaar als een prototype gemaakt wordt, waarmee ze naar buiten moeten en waarmee proeven gedaan moeten worden. Dan is er sprake van ontwikkeling. Dat kun je verbieden. In verdragen zijn in het verleden bepaalde ontwikkelingen verboden. Maar aan onderzoek zelf kun je niets doen. Je kunt wel hoog of laag springen en zeggen dat je niet wilt dat dit onderzoek gebeurt. Je kunt jezelf dan ook wijsmaken dat het niet gebeurt, maar dat is kinderachtig.

Mevrouw **Beckers-De Bruijn** (PPR): Mijnheer de Voorzitter! De heer De Boer vergeet één ding dat ook de achtergrond vormde van mijn interruptie van zoëven. Hij erkent dat onderzoek en ontwikkeling vanzelf in elkaar overgaan. Dat is het gevaar. Dat is ook mijn bezwaar. Wij weten dat op grond van de geschiedenis. Het probleem is dat nu voor het eerst de Verenigde Staten instemming hebben gevraagd aan de bondgenoten. Zij hebben zelfs gevraagd of zij willen deelnemen aan dat onderzoek. De heer De Boer zegt terecht dat dat onderzoek toch gedaan wordt, maar dat betekent niet dat je ermee moet instemmen. Ermee instemmen betekent voor mij een politiek commitment, ook voor het risico van ontwikkeling en plaatsing. Die kernvraag moet de heer De Boer beantwoorden.

Voorzitter! Het dagblad Trouw citeerde op 20 april twee deelnemers aan een Amerikaans-Duitse conferentie die eind maart plaatsvond in Dallas. De een was de oud-minister van Buitenlandse Zaken, Eagleburger. Hij zei: vergeet niet dat wij ontwikkeling bedoelen als wij onderzoek zeggen. Ook de heren Weinberger en Kissinger hebben zich regelmatig in die zin uitgelaten. Ook interessant waren de uitspraken van de voorzitter van de senaatscommissie voor buitenlandse betrekkingen, de heer Lugar. Hij zei: er is voor Europa geen SDI à la carte: deelname aan het onderzoek ten bate van de eigen industrie, maar zonder een ja tegen het politieke risico van ontwikkeling en plaatsing.

Het is naar mijn gevoel daarom dat de Verenigde Staten instemming van de bondgenoten hebben gevraagd.

Zo is het toch ook, vraag ik de bewindslieden. Door deelname aan het onderzoek bindt men zich toch ook politiek? In de aanbiedingsbrief is toch ook alleen maar sprake van consultatie van de bondgenoten en niet van een vetorecht? Een gezamenlijk Europees antwoord nú, waarvoor de minister van Buitenlandse Zaken zich zo inspant, betekent toch bovendien dat men zich nog eens politiek bindt, namelijk aan een gezamenlijk Europees antwoord straks? Dat maakt een eigen Nederlandse beslissing nog moeilijker.

Velen in Nederland vragen zich werkelijk af wanneer de leiders van de wereld en wanneer hun eigen regering eindelijk zullen inzien dat politieke problemen als de Oost-Westverhouding niet zijn op te lossen via militaire technologie. Elke technologische ontwikkeling die de wereld veiliger moest maken – zoals de atoombom, de waterstofbom, de intercontinentale raketten – heeft het tegendeel bewezen. Militaire technologie staat per definitie in dienst van confrontatie, machtsstrijd en superioriteit en lijnrecht tegenover een heel ander begrip: samenwerking in het besef van beider verantwoordelijkheid, ons aller verantwoordelijkheid voor de wereld. Dat is de enige weg naar vrede en veiligheid.

Er is maar één conclusie. Wij moeten laten zien dat wij onze invloed durven gebruiken. Wij moeten laten zien dat het primaat van de politiek op de eigen wetmatigheid van de militaire technologie meer is dan een loze kreet. Wij moeten nu 'nee' zeggen, want meelopers zijn medeplichtig.

Motie

De Voorzitter: Door het lid Beckers-de Bruijn wordt de volgende motie voorgesteld:

De Kamer,

gehoord de beraadslaging;

overwegende, dat het SDI niet bedoeld is ter vervanging van de afschrikking maar ter ondersteuning daarvan;

overwegende, dat de wapenwedloop daarmee een nieuwe impuls krijgt;

overwegende, dat deelneming aan de onderzoeksfase van het SDI ook een politieke binding inhoudt aan ontwikkeling en plaatsing;

van oordeel, dat mogelijke voordelen voor de eigen industrie niet opwegen tegen de gevolgen van een voortgaande wapenwedloop;

verzoekt de regering, niet tot deelneming aan het SDI-onderzoek over te gaan,

en gaat over tot de orde van de dag.

Naar mij blijkt, wordt deze motie voldoende ondersteund.

Zij krijgt nr. 4 (18 979).

□

De heer **Voorhoeve** (VVD): Mijnheer de Voorzitter! De Portugese wijsgeer Spinoza, die ruim drie eeuwen geleden aan wat thans de Spinozagracht heet, dikke verhandelingen over politiek en ethica schreef, heeft eens opgemerkt dat men politiek moet analyseren zoals men de wiskunde benadert. Men moet het menselijk handelen niet veroordelen, maar in zijn drijfveren ontleden en het daardoor leren begrijpen.

De **Voorzitter:** Mag ik u bij hoge uitzondering onderbreken en vragen of u misschien wilt spreken van de Nederlandse wijsgeer Spinoza?

De heer **Voorhoeve** (VVD): Hij kwam uit Portugal en heeft zich later in Den Haag gevestigd.

De **Voorzitter:** Ik meen dat hij in Amsterdam is geboren.

De heer **Voorhoeve** (VVD): Ik zal dat graag nog eens nakijken, maar ik meen dat hij een Portugese achtergrond had.

De **Voorzitter:** Zijn ouders waren ongetwijfeld Portugees.

De heer **Voorhoeve** (VVD): Mijnheer de Voorzitter! Of hij Portugees of Nederlands was, zijn woorden zijn nog steeds een goed uitgangspunt.

Toen de Amerikaanse regering in 1983 de mogelijkheid opperde om in de toekomst een defensieschild tegen ballistische raketten te ontwerpen, viel in dit huis bijna iedereen van schrik uit zijn of haar groene bankje. De term 'Strategisch Defensie Initiatief' had nog maar net geklonken, of er werden al moties ingediend waarin ernstige afkeuring werd uitgesproken.

De VVD heeft niet aan die overhaaste reacties meegedaan. Naarmate de tijd verstrijkt, wordt het duidelijker dat het een ingewikkeld onderwerp is, dat zowel kansen biedt voor vermindering van de kernwapendreiging als risico's in zich draagt die een voorzichtige aanpak vereisen. Het is inmiddels velen duidelijk geworden dat zulk een schild tegen kernraketten zeker een onderzoek waard is.

Over de opstelling van ons land tegenover het defensieschild breng ik zeven punten naar voren.

Voorhoeve

1. De VVD gaat akkoord met het onderzoek naar verdediging tegen ruimtewapens en wijst de kritiek van de oppositie af. De VVD heeft reeds in december vijf criteria voorgesteld op grond waarvan het onderzoek moet worden geëvalueerd alvorens tot opstelling van dergelijke wapensystemen in de ruimte en op aarde moet worden overgegaan. Ik noem de criteria nog een keer. Werkt het stelsel? Is het kosteneffectief?

Stabiliseert het de Oost-Westverhouding? Verhoogt het de veiligheid van West-Europa? Vergroot de opstelling van defensieschilden de kans op tweezijdige kernwapenvermindering? Thans voeg ik een zesde criterium toe: heeft het stelsel overlevingskansen? Het zal tot aan het begin van de jaren '90 duren voordat duidelijk is of aan de criteria kan worden voldaan. Wie nu al zegt, dat aan deze criteria beslist niet of wel kan worden voldaan, spreekt voor zijn beurt en is enigszins vooringenomen.

2. De Nederlandse rol in SDI zal hoe dan ook bescheiden zijn. Als Nederlandse wetenschappelijke instellingen of bedrijven kunnen en willen deelnemen in het onderzoek, moeten geen obstakels worden opgeworpen.

Men moet echter geen illusies hebben: het leeuwedeel van het onderzoek zal in de VS geschieden. Pas als de Westeuropese landen een gezamenlijke participatie zouden weten te organiseren, worden zij invloedrijke deelnemers. Op zulk een gecoördineerde aanpak dient naar onze mening het Nederlandse streven te zijn gericht. Als het niet lukt dit in het kader van de WEU te doen, moet participatie van Nederland te zamen met een kleiner aantal buurlanden worden overwogen.

3. De inspanningen van de minister van Buitenlandse Zaken om zulk een gecoördineerde Westeuropese aanpak te krijgen, juicht de VVD toe. Het is bemoedigend dat de Franse reactie daarop niet negatief is, ook al zaait Frankrijk in het openbaar twijfel en tegenstand inzake SDI. De Westeuropese NAVO-leden zouden er overigens goed aan doen, hun inbreng in SDI, zo mogelijk gecoördineerd, vooral te richten op de specifieke Westeuropese veiligheidsbelangen. Die liggen in de bescherming van West-Europa tegen korte- en middellange-afstands-raketten van de Sovjet-Unie.

De mogelijkheden daartoe liggen wellicht minder ver in het verschiet dan sommigen denken. Een West-europees 'tactisch defensie-initiatief' (TDI), dat wil zeggen, zeer moderne luchtafweersystemen tegen raketten met een veel korter bereik dan de strategische wapens, zou wel eens in de jaren negentig realiseerbaar kunnen zijn. Een dergelijk stelsel zou de stabiliteit tussen de grote mogendheden niet aantasten, op geen enkele wijze de veiligheid van de Sovjet-Unie en het Warschaupact verminderen en een niet provocerende maatregel zijn, die een gunstige uitwerking zou hebben op de veiligheid van Europa.

Indien het onderzoek zou aantonen dat een dergelijk tactisch defensie-initiatief technisch mogelijk en betaalbaar wordt, zal opstelling serieus in overweging moeten worden genomen. Dan moet worden nagegaan of ons land daarin een passend aandeel kan nemen. In dit verband verwijs ik ook naar de opmerkingen van mijn collega Blauw in de Assemblee van de WEU. Het is uiteraard van belang om SDI en een eventueel TDI nauw aan elkaar te koppelen, aangezien SDI van belang is tegen de SS-20 en TDI van belang is voor de punt- en gebiedsluchtafweer, die ook in het SDI-kader moeten worden verbeterd.

4. Het Franse plan om een Westeuropese onderzoeksproject, genaamd Eureka, op moderne technologie te richten, hetgeen vooral op civiele toepassing zal zijn gericht, benadert de VVD in beginsel positief. Wat de Fransen precies van plan zijn, is nog niet duidelijk. Wil de regering uiteenzetten wat Frankrijk in concreto aan haar heeft voorgesteld? Er behoeft naar mijn mening geen keuze tussen SDI en Eureka te worden gemaakt, aangezien beide op elkaar kunnen aansluiten.

SDI is militair gericht, maar zal grotendeels civiele nevenprodukten afleveren. Eureka is civiel gericht, maar zal waarschijnlijk toch ook militaire nevenprodukten voortbrengen. Voor beide programma's dient te gelden dat eventuele Nederlandse overheidsdeelneming aan voorwaarden wordt gebonden die Nederlandse betrokkenheid bij de evaluatie en toepassing van de resultaten behelzen en een Nederlands aandeel in de wetenschappelijke, industriële en militaire vruchten ervan betekenen. Het lijkt mij van belang dat Eureka als civiel gericht programma moet worden verankerd in de begroting en procedures van de EG.

Over eventuele militaire resultaten van Eureka dienen niet alleen door Frankrijk, maar eveneens in Europees kader, mogelijk de WEU, besluiten te worden genomen. De VVD staat in principe niet afwijzend tegenover het Franse voorstel een Europese verkenningssatelliet te lanceren. Graag hoor ik wat de regering hiervan denkt.

5. In de discussie over SDI dient men wel te beseffen dat de vraag of dit onderzoek al dan niet plaatsvindt, eigenlijk van geen praktisch belang meer is, want het programma draait reeds. Hiervoor zijn twee belangrijke redenen. Het overleg over beperking van strategische kernwapens heeft in de jaren zeventig en de eerste helft van de jaren tachtig zo weinig bereidheid aan Sovjet-zijde getoond om de grote aantallen zware kernwapens te verminderen, dat de aandacht van Amerikaanse plannenmakers enigszins van een politieke oplossing van het probleem naar een technologische oplossing is verschoven, al is het nog steeds te hopen dat in Genève werkelijk forse reducties kunnen worden afgesproken.

Gezien de aanwijzingen dat de Sovjet-Unie zich niet nauwkeurig aan de SALT-verdragen houdt en haar kernwapendreiging tegen de VS en Europa steeds verder opvoert, is de frustratie in de VS met het SALT- en START-proces wel enigszins te begrijpen. Des te opmerkelijker is het Amerikaanse besluit SALT-2 te blijven uitvoeren. Een duidelijk teken van goede wil.

Het tweede motief voor SDI is dat de Sovjet-Unie ontegenzeggelijk met een zeer groot onderzoeks- en ontwikkelingsprogramma bezig is voor antiballistische raketten en ruimtewapens. Het Westen mag daar niet door worden verrast en dient de ontwikkeling van de Sovjet-vermogens ter zake nauwkeurig door eigen onderzoek te volgen en een destabilisering die ten koste zou gaan van de veiligheid van de westelijke democratiën te voorkomen.

6. Zoals zo vaak, profiteert de Sovjet-Unie van de openheid van het Westen en kritiseert zij hevig de westelijke politiek terwijl zij zelf haar beleid ter zake verborgen houdt. De informatie die er over de Sovjet-inspanningen op dit gebied is, geniet weinig belangstelling in de media. Voor het evenwicht in de analyse is het nodig te schetsen wat het Kremlin zelf in het ruimteschild voert. Al in de tweede helft van de jaren zestig lanceerde de Sovjet-Unie een

Voorhoeve

aantal fractional orbital bombardment systems.

Omdat deze van een nucleaire kop voorziene raketten vlak voor het voltooiën van een complete baan om de aarde weer op aarde terugkeren, onttrekken zij zich aan het verbod in het Ruimteverdrag van 1967 om kernwapens in een baan om de aarde te brengen. De Sovjet-Unie heeft zich nooit laten leiden door de gedachte dat de ruimte sacrosanct zou zijn en heeft niet nagelaten de ruimte te betrekken in haar strategische concepties. Daarin spelen offensieve en defensieve wapensystemen een rol van gelijk gewicht.

In tegenstelling tot de VS beschikt de Sovjet-Unie reeds geruime tijd over een operationeel anti-satellietwapen. Anti-satellietwapens zijn niet in strijd met de SALT-verdragen, maar worden wel gezien als zeer destabiliserend, met name voor zover zij verkenning- en waarschuwingssatellieten – de ogen over en weer – effectief kunnen uitschakelen.

(Rumoer op de publieke tribune.)

De vergadering wordt enige ogenblikken geschorst.

De Voorzitter: Bij nieuwe verstoringen van de orde zal ik ongetwijfeld de tribune laten ontruimen.

De heer **Voorhoeve** (VVD): Verder beschikt de Sovjet-Unie rond Moskou sinds 1968 over een antiraketcomplex, een ABM-complex van overigens beperkte omvang. Binnen de door het ABM-verdrag van 1972 toegestane ruimte – en ook wel daar overheen – heeft de Sovjet-Unie dit complex uitgebouwd tot een zo modern mogelijke afweer tegen inkomende raketten voorzien van een kernlading van diverse megatonnen. Deze zijn inmiddels door verschillende nieuwere uitvoeringen vervangen. Zij kunnen na de lancering tijdelijk geparkeerd worden in de ruimte, zodat de Sovjet-volgradars meer tijd krijgen om ten aanzien van de inkomende aanvalsraketten onderscheid te maken tussen werkelijke kernladingen en zogenaamde dummy's.

Bovendien kunnen de laatste versies van de Russische ABM-raketten van het nieuwe stelsel zowel buiten als in de atmosfeer doelen opsporen en vernietigen, uit verharde silo's afgeschoten worden – de bovengrondse lanceerinrichtingen daarvoor worden thans afgebroken – en zeer snel herladen worden. Dat zou een

overtreding van het ABM-verdrag zijn. Waarschijnlijk wordt de capaciteit van de ABM-verdediging van Moskou tot het maximaal toegestane aantal van 100 onderscheppingsraketinstallaties uitgebreid.

Een binnen het ABM-verdrag maximale ruimteverdediging dus, terwijl er bovendien aanwijzingen zijn dat de Sovjet-Unie uit dit verdrag zou kunnen breken. Die aanwijzing is vooral de constructie van de grote radarstelsels te Krasnojarsk.

Met wapentechnologisch onderzoek ter zake van ruimtedefensie is de Sovjet-Unie al vanaf het begin van de jaren zestig zeer volhardend bezig. Ik wijs op de inspanningen ter zake van de 'gerichte energie' straalwapens.

In de militaire toepassing van de lasertechniek heeft de Sovjet-Unie waarschijnlijk een voorsprong op het westen. Gebruik van op de grond opgestelde laserwapens tegen binnenkomende vliegtuigen en opstelling van deze wapens op schepen lijkt al over enkele jaren mogelijk. Versterking van strategische raketbases zal een eerste prioriteit zijn, terwijl daarna in de loop van de jaren negentig laserwapens gebruikt zouden kunnen worden tegen satellieten en raketten van de tegenstander.

In het algemeen kan over de Russische ruimteprogramma's worden opgemerkt dat het daarbij niet anders is dan bij de vliegtuigprogramma's; ook hier zijn uitgebreide militaire toepassingen in ontwikkeling of reeds operationeel. Belangrijk is de definiëring door maarschalk Sokolovski van het moderne oorlogstheater. De ruimte is daar een integraal onderdeel van. Studies tonen aan dat ongeveer 90% van alle Sovjet-ruimtelanceringen een militair karakter heeft. In het kader van het ruimteprogramma worden veel militaire toepassingen gezien.

Het is duidelijk dat het onderwerp van vandaag geen Amerikaans probleem, maar een Amerikaans-Russisch probleem is. De VVD ontzegt de Sovjet-Unie niet het recht om zich met niet-agressieve middelen te beschermen. Wij zijn wel van mening dat de Sovjet-Unie daarbij verdragen dient te respecteren. Het is voorts in ieders belang, van oost en west, dat de Sovjet-Unie het Genève-overleg niet blokkeert met verwijzing naar SDI, terwijl het zelf een al zeer langlopend en omvangrijk eigen programma uitvoert. Beide grote mogendheden dienen de veranderen-

de technologie vreedzaam toe te passen en destabiliserende ontwikkelingen door internationale afspraken te voorkomen.

7. De invloed van het SDI-onderzoek op wapenbeheersing. De Sovjet-Unie stelt dat SDI het Genève-proces schaadt. Velen in het westen nemen dit argument op zijn uiterlijke schijn. Als dit waar is, geldt hetzelfde voor de Sovjet-inspanningen. In feite is het echter mede SDI dat de Sovjet-Unie naar de onderhandelingsstafel in Genève heeft teruggebracht. De Sovjet-Unie probeert haar eis tot stopzetting van SDI te gebruiken als blokkademiddel voor verdragen ter vermindering van lange en middellange afstandskernwapens. Daarbij kan zij dan de schuld van stagnatie in Genève schijnbaar op de Verenigde Staten schuiven.

De argumentatie klopt echter niet. Als SDI aan vier van de door ons aangelegde criteria zou blijken te voldoen – werkt het, is het betaalbaar, verhoogt het de stabiliteit en verhoogt het de veiligheid van West-Europa – dan wordt daardoor per definitie de kans op succesvol wapenoverleg groter. Immers, het wordt daardoor gemakkelijker kernwapens wederzijds tegen elkaar weg te onderhandelen indien door een technologische sprong voorwaarts deze wapencategorie wordt achterhaald, minder bruikbaar wordt en naar verhouding te duur wordt.

Zekerheid bestaat er niet over deze kwesties, maar de kans dat SDI per saldo positief op de veiligheid en het wapenoverleg uitwerkt lijkt mij minstens zo groot als de kans dat het schadelijke effecten sorteert. Een ding is zeker, indien de Sovjet-Unie haar ruimtebewapening, haar strategische en middellange-afstandskernwapens, alsmede haar korte-afstands kernwapens verder uitbreidt en bovendien, voordat het westen zover is, een groot anti-raketsysteem inricht, zou de stabiliteit van het oost-westbestel en de veiligheid van de westelijke democratieën ernstig worden geschaad.

SDI zou ervoor moeten zorgen dat de huidige tendens naar zo'n onveilige wereld wordt teruggebogen en er in de jaren negentig en rondom het jaar 2000 een veel stabielere situatie intreedt, waarin beide grote mogendheden niet meer de nadruk op grote aantallen offensieve wapens leggen, maar op een mengsel van offensieve en defensieve wapens, een mengsel dat niet provocerend offensief, maar stabiliserend defensief van aard dient te zijn.

Mevrouw **Ubels-Veen** (EVP):
Mijnheer de Voorzitter! Moet Nederland wel of niet meedoen aan het SDI-onderzoek? De minister vindt dat onderzoek onafhankelijk van ontwikkeling kan plaatsvinden. Pas aan de hand van onderzoekresultaten kan worden beslist of verder gaan zin heeft. In de wapenwedloop is elke nieuwe fase altijd ingeluid door onderzoek. Omgekeerd heeft onderzoek altijd geleid tot nieuwe wapens. Dit autonoom geworden mechanisme houdt de wapenwedloop in stand.

In de militaire technologie staat de combinatie van de letters R en D voor Research en Development en vormt ze als zodanig één begrip. Onderzoek en ontwikkeling zijn gewoon onafscheidelijk. Onder het mom van alleen maar onderzoek kan en zal ook nu weer een nieuwe ontwikkeling op gang gebracht worden, niet belemmerd door wapenbeheersingsafspraken, omdat zij zich daarvoor, volgens de minister, niet lenen.

De conclusie moet wel zijn dat, als eenmaal het onderzoek is gestart, ontwikkeling en uiteindelijk produktie niet meer tegen te houden zijn.

Volgens senator Kennedy zal het SDI-onderzoek het ABM-verdrag schenden, omdat de Amerikaanse regering aan het eind van de jaren tachtig vier SDI-demonstraties wil houden. Ook de Sovjet-Unie neemt het niet al te nauw met het ABM-verdrag, gezien haar radarinstallatie in Centraal Siberië. Er is dus reden tot bezorgdheid over het feit, dat beide grootmachten het ABM-verdrag niet meer al te serieus nemen. Wat is de mening van de minister hierover?

De minister is van mening dat SDI-onderzoek ook vruchten zal opleveren voor civiele doeleinden. Dat is nog maar de vraag. De houding van de VS ten opzichte van overdracht van zogenaamde 'dual-use' technologie aan de Westerse landen is bepaald niet scheutig te noemen. Het is dan ook beslist niet zeker dat een Europees aandeel in de SDI-ontwikkeling gebruikt mag worden voor commerciële toepassing in Europa. Tevens zal het SDI-onderzoek een groot aantal Europese wetenschappers opslokken, die dan niet meer beschikbaar zijn voor onderzoek inzake civiele technologie. Dat zou voor de ontwikkeling van de Europese industrie wel eens helemaal niet zo gunstig kunnen zijn.

Trouwens, over het algemeen kan worden gesteld dat de ontwikkeling van civiele industrie via impulsen uit de oorlogsindustrie helemaal niet zo effectief is. Voor de industrie zijn ook de structuur, de omvang en de markt belangrijk en die komen bij SDI al helemaal niet aan bod.

SDI zou bijdragen aan wapenvermindering, kernwapens zouden erdoor overbodig worden. De Sovjet-Unie heeft echter al aangekondigd bij monde van generaal Tsjervov nieuwe strategische wapens te ontwikkelen, die niet tegengehouden zullen worden door ruimteschilden. In de VS is eveneens onderzoek gaande naar nieuwe kernwapens, die ruimteschilden kunnen doorboren. Deze ontwikkeling duidt eerder op een versterking dan op een vermindering van de wapenwedloop. De aanwezigheid van een ruimteschild, ook al is dit niet voor 100% waterdicht, zou de tegenstander onzeker maken over het effect van zijn eerste aanval en daarom zal hij het wel laten. Het omgekeerde kan natuurlijk net zo goed beweerd worden: om er zeker van te zijn door dat schild heen te komen, worden er een paar extra raketten afgeschoten.

Ook kan niet volgehouden worden dat SDI louter defensief zou zijn. De minister geeft zelf toe, dat de combinatie van defensieve en offensieve systemen een van de denkbare uitkomsten van SDI kan zijn. Het heeft er alle schijn van dat SDI niets anders is dan een met mooie verhalen omgeven nieuwe stap in de wapenwedloop.

De minister zegt dat technologische ontwikkelingen de politiek niet voor voldoende feiten mogen plaatsen. Dat mag dan wel niet, maar het gebeurt wel! Is de wapenwedloop niet het slechte bewijs dat de politiek helemaal niet opgewassen is tegen het militair-industrieel complex? Zou de politiek wel het sturende element zijn dan moet er wel van een misdadige politiek worden gesproken, die enerzijds kiest voor de wapenwedloop en anderzijds honger en armoede in stand houdt.

Zal ook nu niet opnieuw blijken dat een eenmaal op de rails gezette ontwikkeling, straks door geen enkele politiek te stuiten zal zijn? Ook daarom ben ik van mening dat de regering niet mee moet doen aan het SDI-onderzoek. Ook in de Verenigde Staten zijn veel invloedrijke personen en groepen niet gecharmeerd van de SDI-plannen. Ik noem vier oud-politici, waaronder Robert McNamara, die

SDI als een onrealistisch plan van de hand wijzen. Zinnige gesprekken over wapenbeheersing zullen zeer moeilijk, zo niet onmogelijk worden.

Ook zijn er in Amerika veel wetenschappers die SDI louter vanwege de technische onhaalbaarheid veroordelen. In Londen wijst het gezaghebbend Internationale Instituut voor Strategische Studies op het gevaar van ruimteverdedigingssystemen, omdat zij de stabiliteit ondermijnen en het gevaar van een kernoorlog vergroten. Het bewaren en versterken van de vrede hangt niet meer af van een nieuw futuristisch wapensysteem, maar zal tot stand gebracht moeten worden door politieke overeenkomsten en door de wil tot ontspanning.

Het overleg in Genève zou daarvoor een mogelijkheid kunnen bieden. Helaas blijkt nu al dat de Amerikaanse SDI-plannen een ernstige belemmering vormen om tot een akkoord te komen. De Westeuropese landen zijn het onderling oneens over hun houding ten opzichte van SDI. Dat kan worden geconcludeerd uit wat niet gezegd werd in de NAVO-slotverklaring in Estoril.

Eén van de officiële doelstellingen van de NAVO is wapenvermindering door onderhandelen. Het klimaat van de onderhandelingen in Genève zou gebaat kunnen zijn met een vertrouwenwekkend gebaar naar de Sovjet-Unie. Zo'n gebaar zou bij voorbeeld kunnen zijn een gezamenlijke afzijdige houding van de Westeuropese NAVO-landen ten opzichte van SDI en het gezamenlijk meedoen aan het door Frankrijk voorgestelde Eureka-project voor vreedzame doeleinden. Wat vindt de minister hiervan?

De heer Honecker van de DDR heeft onlangs bepleit om samen met Eureka-uitvoerders vreedzame projecten in de ruimte op gang te brengen. Ook dat zou naar mijn mening ontspanning kunnen bevorderen. Ook hierop graag een reactie van de minister.

Wat vindt de minister ervan, wanneer een gezamenlijk Westeuropes civiel ruimteproject niet haalbaar is, dat Nederland zelfstandig meedoet aan het Eureka-project?

Het is de vaste overtuiging van de EVP dat met SDI een nieuwe ronde in de wapenwedloop wordt ingeluid. Al 40 jaar lang wordt mensen een rad voor ogen gedraaid met nieuwe wapensystemen die echte vrede naderbij zouden moeten brengen.

Ubels-Veen

Wij weten zo langzamerhand wat dat heeft opgeleverd, namelijk een wereldwijde bewapening die in de geschiedenis haar weerga niet kent en die jaar op jaar explosiever wordt.

Na 40 jaar gewapende vrede, die sinds 1945 aan zo'n 21 miljoen mensen het leven heeft gekost, is het meer dan duidelijk dat deze politiek heeft gefaald omdat zij de vrede niet bevordert maar bedreigt. De enige nog overgebleven begaanbare weg is die van een politiek van ontspanning, van vertrouwenwekkende maatregelen, vanuit de overtuiging dat Oost en West, Noord en Zuid nog slechts één gezamenlijk belang hebben en dat is het overleven en het verhoeden van de dreigende ondergang van deze wereld.

Meedoen aan het SDI-onderzoek is het begin van opnieuw een stap in die toch al fatale wapenwedloop en daarom naar mijn mening onverantwoord. Laten wij nu niet kiezen voor zogenaamde onkwetsbaarheid, laten wij kiezen voor ontspanning.

Ik dien hierbij een motie in.

Motie

De Voorzitter: Door het lid Ubels-Veen wordt de volgende motie voorgesteld:

De Kamer,

gehoord de beraadslaging;

overwegende, dat in het verleden onderzoek naar wapensystemen altijd nog geleid heeft tot wapenproductie;

overwegende, dat SDI-onderzoek daarom een nieuwe stap in de bewapeningswedloop zal zijn;

overwegende, dat het Nederlandse beleid gericht moet zijn op ontwapening en ontspanning;

vezoekt de regering, afstand te nemen van SDI-onderzoek en bij de Westeuropese NAVO-partners erop aan te dringen een zelfde standpunt in te nemen,

en gaat over tot de orde van de dag.

Naar mij blijkt, wordt deze motie voldoende ondersteund.

Zij krijgt nr. 5 (18979).

□

De heer **Schutte** (GPV): Mijnheer de Voorzitter! De rede van de minister van Buitenlandse Zaken voor het Nederlands Genootschap voor Internationale Zaken over het

Strategisch Defensie Initiatief werd in de Nederlandse Staatscourant van 14 mei afgedrukt met als kop 'SDI niet principieel afwijzen, maar ook niet zonder meer aanvaarden'. Met deze samenvatting van de rede van de minister wordt aardig aangegeven, in wat voor een verlegenheidssituatie Nederland en andere Europese landen zijn terechtgekomen door de voortvarendheid van de Amerikaanse president.

In zijn inmiddels befaamde rede van 23 maart 1983 hield president Reagan in de van hem zo vertrouwde stijl zijn fellow Americans voor, dat het Strategisch Defensie Initiatief een poging is die de belofte in zich bergt, de loop van de menselijke geschiedenis te veranderen. Het is zeker niet ongepast, op deze wat ronkende taal met enige scepsis te reageren. Maar wij mogen het daarbij niet laten.

De Nederlandse regering doet er niet alleen verstandig aan haar houding tegenover het Amerikaanse initiatief te bepalen, maar is daartoe mijns inziens ook verplicht. Immers, in artikel 3 van het NAVO-verdrag staat, dat de verdragspartijen ieder voor zich en te zamen het individueel en collectief vermogen om een gewapende aanval te weerstaan handhaven en ontwikkelen. Een initiatief om de doeleinden van het NAVO-verdrag beter te verwezenlijken kan dan ook geen vrijblijvende zaak zijn voor de niet initiatief nemende verdragspartners. De realiteit gebiedt overigens, voors hands te erkennen dat ook bij een succesvol verloop van het SDI de komende decennia de NAVO-doctrines van de wederzijdse afschrikking en het aangepaste antwoord recht overeind zullen moeten blijven.

De mogelijke beloften van het SDI zullen geen alibi mogen zijn om onze nucleaire en vooral conventionele verantwoordelijkheden te verwaarlozen. Het valt niet te ontkennen dat aan het initiatief van president Reagan aantrekkelijke kanten zitten. Die aantrekkelijkheid schuilt vooral hierin dat de Amerikaanse president zijn initiatief met sterke pacifieke motieven heeft onderbouwd. In een interview met Elseviers Magazine van 15 juni vatte de heer Kissinger dit als volgt samen: 'Ik geloof, dat het vanuit een moreel, politiek en militair standpunt beter is om een vorm van defensie te hebben'.

Een verschuiving van een deels offensieve strategie naar een puur defensieve appelleert sterk aan onze

pacifieke gevoelens. Wie zou niet af willen van het systeem van wederzijds verzekerde vernietiging?

In zekere zin doet het SDI terugdenken aan vroeger tijden toen zware stadswallen en kastelen de veiligheid van de bevolking moesten garanderen. Er is dan ook iets voor te zeggen om de sciencefiction-achtige term 'Star Wars' in het Nederlands te vertalen met: luchtkastelen. De dubbelzinnigheid van deze term kan voorlopig ook wel zonder bezwaar gehandhaafd blijven.

De meningen over het realiteitsgehalte van het SDI zijn immers ook in Amerika sterk verdeeld.

McGeorge Bundy c.s. stellen in een in Trouw van 12 januari gepubliceerd artikel dat de onontkoombare realiteit is dat er letterlijk geen hoop is dat Stars Wars nucleaire wapens verouderd kan maken. Daartegenover staat de stelling van de geestelijke vader van het SDI, generaal Graham, die op 5 april 1983 met grote stelligheid poneerde dat de technologie beschikbaar is om een defensiesysteem in de ruimte te bouwen en wel in een jaar of vijf, zes en tegen zeer redelijke kosten.

Ik neem aan, dat deze generaal zich nu inmiddels wat bescheidener zal uitdrukken. Nu dienen wij ons te confronteren met de officiële Amerikaanse visie, zoals verwoord door de heer Nitze en onlangs nog eens in Nederland uitgedragen door de Amerikaanse ambassadeur, waarin gesproken wordt over een drietal fasen die tot in de volgende eeuw zullen doorlopen.

Blijkens uitlatingen van minister Van den Broek na de NAVO-bijeenkomst in Estoril hebben de Amerikaanse NAVO-partners, dus ook Nederland, reeds een begin van committeering aan het Amerikaanse onderzoeksprogramma aangegaan. Immers, de publieke steunverlening aan de Amerikaanse positie in Genève impliceert dat men geen halt wil toeroepen aan dat onderzoeksprogramma. De volgende vraag is dan natuurlijk in welke zin en in welke mate Nederland en de andere Europese landen mogen of moeten deelnemen aan dat onderzoeksprogramma.

Het argument om deel te nemen ten einde te voorkomen dat er een te grote technologische kloof tussen Amerika en Europa ontstaat, spreekt mij weinig aan. Alleen een technocraat zou bereid zijn, te participeren in militair-technologisch onderzoek enkel en alleen om technologisch op

Schutte

peil te blijven. Technologie-onderzoek moet een redelijk doel dienen. Meedoen aan het Amerikaanse onderzoeksprogramma betekent dan ook dat men van mening is dat het SDI een redelijk doel kan zijn. Van de critici heb ik tot nu toe niet begrepen dat zij de mogelijkheid van een redelijk doel uitsluiten. Hun afwerende houding heeft meer te maken met ongelooft in de resultaten en vrees voor de gevolgen. Ik zeg niet dat dit laatste ongegrond is, maar meen wel dat het dan beter is er zelf bij te zijn als het onderzoek plaatsvindt dan vanaf de zijlijn toe te zien.

Om politieke en daaraan ondergeschikte technologische redenen acht ik dan ook een Nederlandse participatie aan het SDI-onderzoeksprogramma aanvaardbaar en gewenst. Ik concludeer dat de Nederlandse regering in feite ook in die richting denkt.

In de schriftelijke antwoorden wordt immers nog gesproken over projecten die West-Europa in eigen beheer zou kunnen uitvoeren, maar in de eerder genoemde rede van de minister van Buitenlandse Zaken sprak hij over Europese landen die hun deelname afhankelijk moeten maken van de voorwaarden dat ze gelegenheid krijgen om deel te nemen aan de stapsgewijze evaluatie van het onderzoeksprogramma. Dat lijkt mij inderdaad de goede manier van participeren, want zo kunnen de Europese landen, zoals de minister terecht opmerkte, de politieke en strategische criteria in gelding brengen die voor de veiligheid van Europa van belang zijn. De consequentie van een dergelijke participatie is wel dat Nederland dan een medeverantwoordelijkheid krijgt voor het SDI-onderzoeksprogramma. Ik zou het op prijs stellen als de regering dat ook met zoveel woorden uitsprak.

Uit de reactie van generaal Abrahamson tegenover de Nederlandse delegatie die onlangs in Washington met hem besprekingen voerde, meen ik te mogen opmaken dat de Amerikaanse regering daar wel voor voelt. Immers, generaal Abrahamson omarmde blijkens het verslag van de griffier, de gedachte dat Europa zich binnen het SDI in het bijzonder zou richten op dat deel dat zich richt tegen de kortere-afstandswapens, die juist voor Europa van eerste belang zijn. De vraag of dit via de WEU zou moeten, acht ik van secundair belang; voor een eerste

reactie lijkt mij de WEU wel een geschikt kanaal.

Ik vraag mij echter af of voor de verdere toekomst die evaluatie niet binnen het NAVO-kader moet plaatsvinden. Het lijkt mij in elk geval ongewenst dat Nederland heen en weer geslingerd blijft worden tussen het SDI en het Franse Eureka-initiatief. Hoe pijnlijk het voor de Franse regering ook mag zijn, het SDI lijkt mij een goede aanleiding voor deze regering, zich nog eens te bezinnen op de vraag of het geen aanbeveling verdient dat Frankrijk weer gaat deelnemen aan de militaire organisatie van de NAVO.

Ik vrees dat wij ons geen grote illusies zullen mogen maken over de daadwerkelijke Europese deelneming aan dit onderzoeksprogramma. Waarschijnlijk niet ten onrechte heeft Helmut Schmidt al opgemerkt dat deelname nauwelijks meer research-resultaten voor Europa zal opleveren dan niet-meedoen. De behoefte van de Amerikaanse regering om het onderzoeksprogramma met tal van veiligheidswaarborgen te omringen en de zeer geringe bereidheid van de Amerikaanse kiezers om Amerikaanse research-gelden in Europa te laten besteden, plus het feit dat reeds 800 contracten in de Verenigde Staten zelf zijn afgesloten, maken de mogelijkheden voor het Europese bedrijfsleven vrij klein.

Het lijkt mij niet nodig om daar veel misbaar over te maken. Ook de nucleaire bewapening, die nu zorgt voor onder meer de Europese veiligheid, is in Amerika en met behulp van Amerikaanse gelden ontwikkeld. Wel is daarbij, zoals bekend, veel Europese know how gebruikt. Om op dit moment die know how voor Europa te bewaren, is het verstandig met aantrekkelijke civiele, technologische projecten te komen. Daavan zal op onderdelen ook Amerika kunnen profiteren.

Het lijkt mij echter onverstandig om in Europa technologische projecten op te zetten met als doel militair-technologisch te concurreren met Amerika. Nederland moet daaraan niet meedoen en kan het best proberen, een dergelijk idee ook maar uit het hoofd van de Franse president te praten.

In zijn al eerder genoemde rede van 9 mei merkte de minister aan het eind op dat hij het betreunde dat voor- en tegenstanders van SDI al weer hun stellingen aan het betrekken zijn en dat in de nationale politiek hierover weer een polarisatie dreigt

op grond van voortijdige en categorische standpunten. Ik deel op dit punt zijn zorg, maar voeg eraan toe dat de Nederlandse regering zelf hierin een belangrijke verantwoordelijkheid draagt. In de eerste plaats moet zij volstrekt duidelijk maken wat haar standpunt is ten aanzien van SDI. In de tweede plaats moet zij goede voorlichting geven over SDI en de Nederlandse betrokkenheid daarbij. Het is voor kamerleden interessant om te lezen dat de kosten van het SDI-onderzoeksprogramma slechts een beperkt gedeelte vormen van de kosten van onderzoek in de Verenigde Staten op medisch en ander gebied. Het zou echter goed zijn, dat dit soort nuchtere mededelingen ook bekend wordt bij de Nederlandse bevolking.

Verleden jaar heeft de regering een brochure over de vredes- en veiligheidsproblematiek in een oplage van 125.000 verspreid. In de toelichting op de laatste begroting staat dat het de bedoeling is, nog enig materiaal te produceren op het gebied van vrede en veiligheid. Daarom vraag ik de minister, of hij te zijner tijd een voorlichtingsbrochure over het SDI en de Nederlandse betrokkenheid daarbij wil laten uitgeven.

Overigens zouden wij vandaag ook een bijdrage kunnen leveren door gewoon de Nederlandse taal te gebruiken waar dat mogelijk is, dus Strategisch Defensie Initiatief in plaats van Strategic Defence Initiative. Dit geldt ook voor de uitspraak van de verkorting hiervan: SDI.

Mevrouw **Brouwer** (CPN): Voorzitter! Toen president Reagan op 23 maart 1983 zijn plannen voor Star Wars ontvouwde met de woorden, zoals ook mevrouw Beckers al memoreerde, 'zou het niet prachtig zijn als vrije mensen veilig konden leven in de wetenschap dat wij de raketten van de vijand konden vernietigen voordat zij ons grondgebied en dat van onze bondgenoten bereikten' was duidelijk dat deze nieuwe, blijde boodschap voor de kinderen van de 21ste eeuw, een klap naar verschillende kanten moest uitdelen. De ene kant was de vredesbeweging, want superieure technologie en geen roep om afschaffing van de kernwapens, geen roep om moeizame onderhandelingen en wapenbeheersing, zou een einde maken aan de huidige bedreigende situatie!

Brouwer

Het was ook een klap naar degenen die meenden een aanslag te kunnen doen op de leidinggevende positie van de Verenigde Staten op economisch, technologisch en, onvermijdelijk daarmee gepaard gaand, politiek gebied: West-Europa, Japan en, wie weet op lange termijn, de Pacific. Het was tevens een reactie in de richting van de Sovjet-Unie om duidelijk te maken dat voor eens en voor altijd het economische systeem van het vrije Westen de Sovjet-Unie mijlen ver achter zich zou laten en haar, misschien niet militair, maar dan toch wel economisch op de knieën zou kunnen dwingen.

Iedereen die deze bezwaren opperde, werd teruggewezen. Er werd gezegd, ook door de heer Voorhoeve, dat het programma reeds draait.

Dat doet de aarde ook, maar het verschil tussen het programma voor SDI en de aarde is dat je de eerste kan stopzetten en de tweede niet.

Je kunt zeggen dat het slechts om research gaat, maar wij leven in 1985 en is research in de voorgestelde gigantische omvang iets anders dan het uitvinden van een gloeilamp in een stoffig laboratorium. Het gaat om het omvangrijkste bewapeningsprogramma dat sinds de Tweede Wereldoorlog is begonnen. Het gaat om een programma dat een economie die zich op oorlog voorbereidt, niet zou misstaan. Het gaat om een gigantisch project, waarvan de kosten 26 miljard dollar voor de komende vijf jaar beslaan en waarvan is voorspeld dat het totaal uitkomt op 200 miljard dollar voor research. Ter vergelijking merk ik op dat het begrotingstekort van de Verenigde Staten in 1985 200 miljard dollar bedraagt.

Andere kosten dan economische zijn er ook, zoals sociale. In de Verenigde Staten zijn 30 miljoen mensen straatarm. Er zijn problemen voor veel landbouwers en problemen met veel middelgrote en kleine bedrijven in de VS. Er is een volstrekte, gevaarlijke verwaarlozing van de sociale zekerheid. Er is sprake van brain-drain naar militaire projecten. Hiervoor is geen Nederlands woord; wij moeten er iets anders voor verzinnen. Al deze kennis, wetenschap en dergelijke zijn echter nodig voor de bestrijding van de essentiële problemen van deze tijd, zoals honger en mogelijkheden tot wapenbeheersing.

Wat zijn de kosten politiek gezien? Na groeiend verzet van vele volkeren tegen de plaatsing van nieuwe middellange-afstands-raketten zijn deze in vele landen geplaatst en zijn de onderhandelingen in Genève afgebroken. Op dit moment zijn de onderhandelingen in Genève weer moeizaam op gang gekomen. Voor iedereen is het duidelijk dat de ontwikkelingen rondom ruimtewapens bepalen of in deze onderhandelingen nog iets van wapenbeheersing terechtkomt of niet. Voor de Nederlandse regering, die zegt wapenbeheersing sterk na te streven en voorop te stellen, moet alleen al het effect op de onderhandelingen in Genève reden zijn om duidelijk te zijn in de afwijzing van de voorgestelde research.

Ik kom bij het militaire aspect. Het concept van de wederzijdse afschriking staat duidelijk op de helling. Wie een afweerschild heeft of zich veilig voelt, kan overgaan tot een first strike. Ook als de Sovjet-Unie tevens zo'n afweerschild ontwikkelt, waaraan wij niet behoeven te twifelen als de huidige ontwikkeling doorgaat, zal er sprake zijn van ongelijktijdigheid, oncontroleerbaarheid en een mix van defensieve en offensieve systemen. Dit wil zeggen dat er sprake zal zijn van een nieuwe ronde in de wapenwedloop, die nu eenmaal begint met research. Wij zijn niet met Lego bezig. Dit is een sombere ontwikkeling; ook het SIPRI heeft dit gesignaleerd.

Is het een echt afweersysteem? Alle deskundigen zijn het erover eens dat, zelfs als 99% van de afweer inderdaad werkt, bij lancering van intercontinentale raketten nog zes tot tien megaton op het grondgebied van de Verenigde Staten terecht komt. Waarom worden zoveel kosten gemaakt voor een defensie die niet werkt en instabiliteit met zich brengt?

Nederland moet zich verantwoordelijk opstellen. Het moet de Verenigde Staten waarschuwen voor zo'n onverstandige stap, die haaks staat op zeer waardevolle Amerikaanse tradities van verstandige politiek, waarin tenminste werd gedacht aan een evenwicht. Deze politiek heeft resultaten opgeleverd. Ik denk aan SALT 1 en het ABM-verdrag. De positie van de Verenigde Staten zal door SDI politiek gezien niet worden versterkt. Integendeel, op lange termijn wordt deze juist ondermijnd.

Hebben wij in West-Europa de Verenigde Staten nodig voor de technologische ontwikkeling? Ik

meen dat het eerder andersom is. Uit alle discussies is gebleken dat de Verenigde Staten het in ieder opzicht nodig hebben, de gigantische kosten van het programma te delen met anderen. Hiermee kan een alibi worden gevonden, waardoor de instemming van anderen kan worden gebruikt, als er kritiek komt op de instabiliteit die de research tot gevolg zal hebben.

West-Europa heeft er echter geen enkel belang bij om Star Wars te ondersteunen. Als zo'n afweersysteem zou lukken – dit is puur theoretisch – dan zal Europa een naakt slagveld zijn. Mocht het zover komen dat de supermachten afgeschermd kunnen worden, dan betekent dit dat Europa onbeschermd is. Dit zou een extra reden zijn, zo menen wij, om te komen tot een atoomwapenvrij Europa.

Hoe zit het met de technologie en de economie? Naar onze mening zou deelname in SDI betekenen dat er een belemmering plaatsvindt van technologische en economische ontwikkeling – een brain-drain vanuit Europa naar de Verenigde Staten – en ook een belemmering van de ontspanning die Europa zo nodig heeft. West-Europa kan zich niet permitteren om dezelfde nonchalante houding ten opzichte van ontspanning in te nemen als de Amerikaanse regering op deze manier doet. West-Europa en Oost-Europa hebben nu eenmaal meer met elkaar te maken dan de Verenigde Staten en Europa.

Onze conclusie is dat Nederland er alle belang bij heeft, duidelijkheid te scheppen. We vinden dat de reacties van Westeuropese regeringen nu niet bepaald het toonbeeld zijn van een zelfbewust gedrag. Nederland zou er goed aan doen, uit de angstige en enigszins ondergeschikt lijkende positie te komen door zelfbewust datgene te doen wat de bevolking ook verwacht van de Nederlandse regering. Dit is: opkomen voor de eigen belangen, voor de Nederlandse veiligheid en de Europese veiligheid, voor een toekomst waarin ook wapenbeheersing nog een kans heeft, voor vreedzame economische en technologische ontwikkeling en voor de ontwikkeling van werkgelegenheid. Ik kom dan op het alternatief.

Is Eureka een alternatief? Ik heb begrepen dat de heer Mitterrand eerst het woord en daarna het plan heeft uitgevonden. Het maakte daarom op mij niet zo'n heel degelijke indruk. Bovendien heb ik begrepen

Brouwer

– ik vraag beide bewindslieden of dit juist is – dat Eureka ook zou kunnen worden gebruikt als een 'poot' in het SDI-programma. Dit zou betekenen dat er toch sprake is van een bepaald dubbelspel. Als het evenwel gaat om technologische en economische samenwerking, dan is er geen nieuw project nodig. Ik wil er dan aan herinneren dat een project als ESPRIT op gang is gebracht en dat een dergelijk project inderdaad de moeite waard is om verder uit te bouwen. Daarbij zijn wij overigens van mening dat technologische ontwikkeling niet gepaard kan gaan met een verwaarlozing van het werkgelegenheidsaspect.

Voorzitter! Ik heb u twee moties overhandigd en zag deze gaarne beschouwd als ingediend.

Moties

De **Voorzitter**: Door de leden Brouwer en Eshuis worden de volgende moties voorgesteld:

De Kamer,

gehoord de beraadslaging;

overwegende, dat onderzoek heeft aangetoond dat middelen aangewend voor civiele doeleinden vele malen effectiever zijn in economische zin dan voor militaire doeleinden;

overwegende, dat zowel werkgelegenheid als de ontwikkeling van nieuwe industrieën veel meer gestimuleerd worden door middelen aangewend voor civiele doeleinden;

overwegende, dat samenwerking op het gebied van technologie voor civiel gebruik in West-Europa onder meer plaatsvindt in het kader van Esprit;

verzoekt de regering, deze samenwerking te bevorderen,

en gaat over tot de orde van de dag.

De Kamer,

gehoord de beraadslaging;

overwegende, dat de ontspanning in Europa gediend is met samenwerking tussen Westeuropese, niet-gebonden en Oosteuropese landen;

overwegende, dat dit zeker geldt voor samenwerking op het gebied van technologie, te meer waar deze ook militair zou kunnen worden toegepast;

verzoekt de regering, de mogelijkheden na te gaan de Westeuropese

samenwerking in het kader van Esprit uit te breiden in de richting van niet-gebonden en Oosteuropese landen,

en gaat over tot de orde van de dag.

Naar mij blijkt, worden deze moties voldoende ondersteund.

Zij krijgen respectievelijk de nrs. 6 en 7 (18979).

□

De heer **Scholten**: Voorzitter! 'Als eenvoudig politicus dien ik eerst de resultaten van het onderzoek af te wachten, ook al omdat SDI van gedaante veranderd is', aldus de minister van Defensie in Trouw van gisteren. Dit is een onthutsende uitspraak. Alsof deze eenvoudige politicus die tot een bijzondere verantwoordelijkheid is geroepen, zich niet dient af te vragen welke de voorzienbare gevolgen van het SDI-concept zullen zijn.

Het is een concept waarvan de initiële kosten thans geraamd worden tussen de 28 en de 30 miljard dollar. Een onderzoek op dergelijke schaal is geen neutrale bezigheid, maar een politieke beslissing van de eerste orde. Een politicus die een keuze ontloopt door zich te beroepen op zijn eenvoud, schiet naar mijn mening schromelijk tekort.

Te eenvoudig acht ik ook de uitspraak van de minister van Defensie in dat zelfde interview, inzake de kruisraketten. Daarbij wordt het aanstaande 1 november besluit gedegradeerd tot een simpele uitvoeringshandeling. Ook hier schiet de verantwoordelijke politicus mijns inziens te kort. Wanneer de heer De Ruiter dreigt dat hij voor een volgend kabinet niet beschikbaar zal zijn wanneer dit kabinet zou willen heronderhandelen met de Verenigde Staten van Amerika, betreur ik dat minder dan ik eerder wel eens gedaan zou hebben, gelet op de feitelijke posities die deze minister gaandeweg inneemt.

Voorzitter, tegen SDI is verzet in Amerika: McNamara, Bundy, Kennan; verzet in West-Europa: Noorwegen, Denemarken, Frankrijk; verzet in Nederland: kerkelijke mensen zoals Berkhof, Roos en wetenschappers zoals Boeker, Goudzwaard en Van Boven. Ik schaar mij achter dit nationale en internationale verzet tegen SDI en wel vanwege de volgende argumenten die ik vanwege de tijd kort zal samenvatten.

De president van Amerika heeft vier naar het mij voorkomt onderling

tegenstrijdige argumenten voor de Star Wars ingevoerd: een onzalige naam, namen est omen. Ik hoop dat het hier niet opgaat.

Allereerst zei hij, dat het SDI-concept het enige moreel aanvaardbare defensiesysteem in het nucleaire tijdperk is. Andren hebben deze uitspraak ook al geciteerd. Er zou een schild komen dat de Verenigde Staten onkwetsbaar zou maken. De president van Amerika erkende dat zulk een verdediging, gepaard gaande met een offensieve macht, provocerend zou kunnen werken jegens de Sovjet-Unie, die de indruk zou kunnen krijgen, grote risico's te lopen. De president voegde er echter aan toe, dat de Amerikanen niet agressief zijn.

Ik ben benieuwd hoe men hierover in Managua denkt. De vraag is echter niet of de Amerikanen zich zelf agressief vinden; de vraag is hoe de tegenpartij dat ziet. Een systeem waarbij de huidige afschrikking wordt vervangen door één waarbij de één onkwetsbaar beoogt te zijn en de ander niet, werkt destabiliserend. Dit geldt te meer als de opbouw van de offensieve arsenalen gewoon doorgaat, zoal ook het geval is.

Ik denk aan de MX-discussie en -besluitvorming. Deze aanpak dwingt de Sovjet-Unie tot een vergelijkbaar systeem, maar vooral tot de uitbouw van offensieve wapensystemen. Collega De Boer heeft hiervan een heel interessante analyse gegeven. Wat zo ethisch wordt geïntroduceerd, dient op de mogelijke effecten te worden getoetst. Wat blijft er dan van die ethische argumentatie over?

Als tweede argument is vervolgens door Reagan en zijn assistenten gezegd, dat het hier slechts om een researchproject zou gaan. In dat geval dient de vraag gesteld te worden of deze research, de richting waarin dit onderzoek gaat, de bewapeningswedloop bevordert of afremt. Waarschijnlijk is het eerste het geval. Waarschijnlijk leidt dit tot meer defensieve en offensieve wapensystemen en werkt het de destabilisatie in de hand. Vorige week heeft het SIPRI gegevens gepubliceerd over de enorme bewapeningswedloop en over het feit dat Amerika sinds 1980 de feitelijke bewapeningsuitgaven, gecorrigeerd voor inflatie, heeft verhoogd met 40%.

Wij kunnen dit toch niet los zien van de trend die aan de overkant van de oceaan aan de orde is. Ik wil in dit verband een vrij letterlijk citaat van

Scholten

het SIPRI geven. SIPRI voorspelt dat de Sovjet-Unie weer sneller de uitgaven zal laten toenemen op het gebied van defensie, omdat het onwaarschijnlijk is dat de Sovjet-Unie zich onder economische druk een positie zal laten opdringen die de buitenwereld zou kunnen opvatten als een van militaire minderwaardigheid. Het tweede argument van de research houdt dus bepaald veel meer in!

Ook ik wil ingaan op de gevolgen voor een civiele sector van een dergelijke financiële injectie in een militaire sector. Is het verantwoord deze middelen te besteden in de wetenschap dat andere projecten daardoor niet op de gewenste wijze ter hand kunnen worden genomen? Met Pax Cristi deel ik de opvatting dat motieven, ontleend aan economie en werkgelegenheid, géén motieven mogen vormen voor deelname aan processen die tot verdere bewapening leiden. Dit is hier wel het geval.

Wij besteden dan liever serieuze aandacht aan mogelijkheden om op Europees terrein in de civiele sector tot nadere samenwerking te komen. Ik vind het ook een onverteerbare zaak dat de bewapeningswedloop een nieuwe impuls krijgt in een wereld waarin de meeste mensen nog steeds gebrek hebben aan elementaire voorzieningen. Ik roep in herinnering wat de Nederlandse bisschoppen in Vrede en Gerechtigheid hierover hebben gezegd.

Het derde argument dat de Administratie van Reagan aanvoerde, was dat SDI vooral zou dienen om op land gestationeerde raketten te beschermen. Hiermee wordt overigens aangegeven dat het argument van de onkwestbaarheid inmiddels vervallen is. Er kunnen hier spanningen ontstaan met het ABM-verdrag. Het wordt gaandeweg duidelijk dat SDI eerder een toevoeging is aan de bestaande veiligheidssysteem dan een vervanging daarvan, maar wel met buitengewoon grote risico's.

Het vierde en laatste argument was dat het SDI-concept goed zou zijn voor wapenbeheersing. Ik geef toe dat de Russen naar Genève zijn teruggekeerd. Nu zegt Reagan echter: wij gebruiken het niet als wisselgeld, wij gaan er gewoon mee door. Uit het CDA-verkiezingsprogramma – op grond waarvan de bewindslieden en ik en nog vele anderen in deze Kamer zijn gekozen – wordt duidelijk dat men tegen de stroom op wil roeien. De visie is zeer gedurfd. Er

wordt een duidelijk ethische, religieuze motivatie aangegeven. Men wil de bewapeningswedloop terugdringen. Met SDI gaan wij – zo vrees ik – de andere kant op. Gelet op de voorzienbare gevolgen van het SDI-concept zeg ik als eenvoudig politicus: laten we daar niet aan beginnen!

□

De heer **Leerling** (RPF): Mijnheer de Voorzitter! Dit debat over een mogelijke deelname van Nederland aan de Amerikaanse onderzoeksplannen SDI acht ik wat onwezenlijk en oneigenlijk. Wij discussiëren namelijk niet over een concreet voorstel van het kabinet. Wij voeren een discussie naar aanleiding van een gevoerd schriftelijk overleg tussen regering en parlement en het verslag van een kort mondeling overleg. Ik acht die gang van zaken weinig gelukkig. Als groot voorstander van het dualistisch stelsel waarbij het kabinet regeert en het parlement controleert, had ik het verkieslijker gevonden dat de regering zelf met een concreet voorstel ter zake was gekomen.

Waarom is dat niet gebeurd? Ik vraag dit te meer nu duidelijk is – zoals de minister van Buitenlandse Zaken tijdens het mondeling overleg stelde – dat Nederland, evenals de andere Westeuropese landen, op korte termijn een antwoord moet geven op de Amerikaanse uitnodiging tot deelname aan SDI. Wat houdt in dit verband trouwens die 'korte termijn' in?

Dat het niet te veel gevraagd is om in dit huis een regeringsstuk ter discussie te hebben, mag worden afgelegd uit het gegeven dat de regering in antwoord op vraag 77 stelt dat zij reeds enkele malen haar standpunt over het SDI-programma naar voren heeft gebracht, onder meer in de memorie van toelichting op de begrotingen van Buitenlandse Zaken en Defensie. Is hiermee echter alles verteld? Er zijn meer zaken die bij de begrotingsbehandeling aan de orde komen, maar ook later nog een aparte behandeling krijgen. Bovendien heb ik niet begrepen dat de regering nu een definitief standpunt met betrekking tot SDI heeft ingenomen.

Nu de Kamer er evenwel toe heeft besloten om toch een debat te wijden aan de SDI-problemen, wil de fractie van de RFP natuurlijk niet aan de kant blijven staan. Wij zullen proberen een bijdrage te leveren aan de bezinning op de vraag, of wij – al of niet in Europees verband – de

Amerikaanse uitnodiging voor deelname moeten aanvaarden. De discussie die de laatste maanden op grote schaal over SDI is gevoerd, heeft steek het karakter van een doolhof.

Voor- en tegenstanders poneren, soms met grote stelligheid, hun argumenten, die echter alle uiterst vaag en weinigzeggend blijven. Het vrijwel enige zekere aan het SDI-project is dat vrijwel alle aspecten nog volstrekt onzeker zijn. Dat kan natuurlijk ook niet anders bij een zo'n ambitieus plan in een embryonaal stadium. Het is dan ook vrijwel onmogelijk, nu al een keuze voor of tegen SDI te maken.

De regering moet nog vele slagen om de arm houden, ook als het alleen de researchfase betreft. Van een zeker op dit terrein niet gespecialiseerd kamerlid mag dan zeker geen simpel ja of nee worden verwacht. Ik heb al aangegeven dat de RPF-fractie zich daartoe niet geroepen acht, zolang wij het standpunt van de regering niet kennen. Ik wil mij dan ook beperken tot het plaatsen van enkele kanttekeningen bij het weinige dat wij thans weten.

Mijnheer de Voorzitter! De gedachte aan een enorm vangnet dat gelanceerde kernraketten opvangt voordat deze de dampkring of het doelgebied bereiken, is natuurlijk een zeer aantrekkelijke, juist omdat zo'n vangnet pas dichtslaat als deze aanvalswapens al onderweg zijn. Defensiever kun je je het nauwelijks voorstellen. Het lijkt daarom juist zo aantrekkelijk omdat zo'n vangnet gebruik zou maken van niet-nucleaire, schone technieken. Als wij de monstrueuze kernkoppen buiten de dampkring kunnen uitschakelen zonder daarbij van kernladingen gebruik te moeten maken, zouden deze onmenselijke wapens waardeeloos, antiek worden. Deze droom van president Reagan is voorlopig nog utopisch. Dat zullen de bewindslieden toch met mij eens zijn.

Wij moeten ons realiseren dat geen enkel defensief systeem, ook niet een 100% effectief SDI-project, volledig vrede op aarde kan brengen, ook al kan de vrede ermee worden gediend. Ook zonder kernwapens zullen er grote en kleinere oorlogen op de wereld blijven voorkomen. De bijbel is daarover glashelder. Tot de dag van de wederkomst van Christus zullen er oorlogen en geruchten van oorlogen zijn. Dat ontslaat ons echter geenszins van de plicht, de wapenwedloop te stoppen. Het is de vraag of SDI daartoe kan leiden.

Leerling

Er is immers nog geen enkele garantie dat een SDI-systeem een zodanige mate van doeltreffendheid kan bereiken dat er voor de agressor aanleiding is, het effect van zijn strategische kernwapens in twijfel te trekken. Als hij dat al doet, dan nog is behalve nucleaire ontwapening ook het tegenovergestelde denkbaar. Wanneer de agressor meent dat de mogelijke effectieve werking van een raketten-onderscheppend systeem een gelimiteerde capaciteit heeft, kan hij overgaan tot drastische uitbreiding van zijn arsenaal aan strategische kernraketten. Zolang verzadiging technisch mogelijk lijkt, zal op die manier de nucleaire dreiging juist enorm toenemen in plaats van verdwijnen.

Niet alleen wordt op die manier de rol van kernraketten niet verkleind, maar juist vergroot, het delicate evenwicht tussen Oost en West zou volledig worden verstoord. Dat zo'n destabilisering desastreuze gevolgen kan krijgen voor de gehele wereld behoeft uiteraard niet te worden toegelicht.

Gesteld dat er een onderscheppingssysteem voor strategische kernraketten ontwikkeld kan worden, dan ontstaat er een groot dilemma rond de daadwerkelijke inzet daarvan. Niet militaire, maar politieke autoriteiten zijn immers aangewezen om tot militair optreden te beslissen. Onderschepping van kernraketten is een kwestie van minuten. Overleg tussen de commandanten van deze defensie-eenheden en de verantwoordelijke bewindslieden c.q. de president lijkt in zo'n spanne tijds uitgesloten. Zal dat niet onvermijdelijk betekenen dat militaire autoriteiten op voorhand moeten worden gemachtigd binnen strikte voorwaarden zelfstandig tot handelen over te gaan?

Het voorgaande zou uitsluitend relevant zijn voor de besluitvorming in de Verenigde Staten, ware het niet dat de Amerikaanse regering de overzeese bondgenoten heeft uitgenodigd, mee te doen. Dan rijst de vraag in hoeverre West-Europa gebaat is bij een ruimteschild boven Noord-Amerika. De volken van onze landen liggen onder de dreiging van korte- en middellange-afstandskernraketten. Daaraan lijkt SDI voorlopig nog niets te kunnen doen. Natuurlijk is de samenleving van West-Europa indirect ook gediend bij een defensie die de Verenigde Staten en Canada beschermt tegen totale verwoesting.

Zijn er echter op dit moment aanwijzingen dat de SDI-research op langere termijn ook aanknopingspunten zal bieden voor een vangnet boven Europa?

Voorlopig lijkt het nut van SDI voor dit werelddeel voornamelijk te liggen in enkele neveneffecten. Opnieuw moeten wij echter constateren dat de waarde van die effecten zelfs niet bij benadering kan worden ingeschat. Het belangrijkste pluspunt lijkt de spin-off voor de civiele sector te moeten worden. Niemand schijnt te weten welke omvang deze zou kunnen bereiken. Veel vergelijkingsmateriaal is er weliswaar niet, maar als technologische vooruitgang de voornaamste drijfveer tot deelname is, dan wil ik graag enigszins weten waarover wij het hebben. Regelmatig wordt verwezen naar de spin-off van het Amerikaanse ruimtevaartprogramma, waarvan de civiele sector royaal voordeel zou hebben gehad.

Ik vraag mij af of niet moet worden geconcludeerd dat mogelijke civiele toepassingen pas in het stadium van de uitvoering blijken. Moet dan ook niet worden gevreesd dat de spin-off van het SDI-project in de onderzoeksfase nog niet te benaderen, laat staan te kwantificeren is? Dan zouden wij aan het eind van de research-periode nog onvoldoende gegevens hebben om het nut van verdere participatie af te wegen.

Zeer interessant acht mijn fractie de berichten dat kernfusie via SDI dichterbij kan komen. Als wij inderdaad binnen afzienbare tijd kernsplijting kunnen vervangen door kernfusie, zou dat een zeer positief resultaat mogen worden genoemd. Hoe groot acht de regering de kans van slagen in dit opzicht?

Onduidelijkheid bestaat eveneens over de mate waarin de Europese partners volwaardig kunnen deelnemen aan de research. Heeft de regering al de garantie dat de participanten geen bijwagen-rol zal worden toebedeeld? Berichten dat de Europese partners alleen toegang zouden krijgen tot de niet-geheime elementen van het onderzoek wijzen in die richting. President Reagan sprak van 'sub-contractors'. Moet ik dat vertalen als onderaannemers? De RPF-fractie accepteert het dat de Verenigde Staten als initiatiefnemer een aanvoerende plaats in het onderzoek inneemt. Dat moet en mag niet betekenen dat de bondgenoten alleen braaf mogen volgen.

Mijn fractie acht het een goede zaak dat de regering streeft naar een

gemeenschappelijke Westeuropese reactie. In hoeverre zijn er aanwijzingen dat het Verenigd Koninkrijk de intentie heeft deel te nemen aan de SDI-research, los van het Europese continent? Moet een gemeenschappelijke Europese deelname aan het SDI-project ook inhouden dat alleen in gezamenlijkheid kan worden besloten tot beëindiging van de samenwerking? Mijn fractie hecht eraan dat Nederland in een zo ingrijpend project zijn eigen verantwoordelijkheid behoudt. Kunnen de bewindslieden dat garanderen?

Als bezwaar tegen het afzien van deelname aan SDI wordt ook wel de zogenaamde 'brain-drain' opgevoerd. Men doet dan op een intellect-emigratie van Europese wetenschappers naar de Verenigde Staten. Hoe ernstig acht de regering dit risico? De grote emigratiegolf van de vorige decennia is geheel voorbij. Zouden ingenieurs zo gauw te verleiden zijn tot een enkele reis Amerika?

Ik kom op het Eureka-idee van de Franse president Mitterrand. Een Europese bezinning op het gebied van de technologie is zeker wenselijk. Ook daar is stilstand achteruitgang. Is mijn indruk echter juist dat Eureka een onrijp idee is, waarvan zelfs de doelstellingen geenszins vaststaan? Als het een echt alternatief voor SDI gaat vormen, wil mijn fractie er zeker aandacht aan besteden. Voor Frans chauvinisme is deze zaak ons echter te ernstig.

Ik kom tot een afronding en een voorlopige standpuntbepaling. De RPF-fractie kijkt met de nodige scepsis tegen de SDI-plannen aan en constateert dat het op zich zelf afschuwelijk is dat zulke grote kapitalen moeten worden uitgegeven om het politieke en militaire evenwicht in de wereld te bewaren. Zoals ik al zei, oorlogen zullen ook met SDI niet kunnen worden uitgebannen. Slaan wij het Amerikaanse aanbod om deel te nemen aan het onderzoekprogramma echter af, dan zetten wij ons zelf bij voorbaat volledig buitenspel.

Dan hebben wij geen invloed en zullen wij noch in wetenschappelijk, noch in militair, noch in civiel opzicht zelfs maar een graantje kunnen meepikken. Dat alles overziende, meen ik dat Nederland, zij het zeker niet overlopend van enthousiasme, de Amerikaanse uitnodiging moet aanvaarden, onder de uitdrukkelijke conditie dat wij te allen tijde het recht behouden ons terug te trekken. Wij stappen in een stoptrein waar wij op elk moment weer kunnen uitstappen.

De heer **Engwirda** (D'66): Mevrouw de Voorzitter! Aan het SDI-voorstel van de Amerikaanse regering zijn voor Europa, en dus ook voor Nederland, duidelijke gevaren verbonden. Daarnaast zijn de potentiële voordelen voor Europa hoogst onzeker. Zelfs als de research ertoe zou leiden dat een antwoord wordt gevonden op de tactische en ballistische middellange-afstands-raketten van de Sovjet-Unie, wat nog maar zeer de vraag is, dan nog blijft West-Europa kwetsbaar voor de overige niet-ballistische raketten van de Sovjet-Unie en voor de conventionele en chemische overmacht.

Hoe beter strategische defensie zal werken en de VS en de Sovjet-Unie beschermd zullen worden, hoe kwetsbaarder de veiligheidspositie van Europa wordt. Onze veiligheid wordt nu gegarandeerd door de strategische eenheid van Europa en Amerika. Bij toepassing van SDI is de ont koppeling een feit. In de huidige situatie zijn de Sovjet-Unie en de Verenigde Staten gedwongen tot zelfbeheersing door de wederzijdse kwetsbaarheid. Met SDI doemt het schrikbeeld van Europa als slagveld op. De oorlogvoorkomende werking van de nucleaire strategie zal dan aanzienlijk vermindert zijn en de kans op het uitbreken van een conflict in Europa vergroot.

Het is nu zaak voor de Europeanen om eindelijk serieus te beginnen aan de opbouw van de dikwijls bepleite, maar nog steeds afwezige Europese pijler binnen de NAVO. De Nederlandse regering probeert op het ogenblik naar aanleiding van de Amerikaanse uitnodiging tot deelname aan de SDI-research de landen van de WEU tot één standpunt te brengen. Mijn fractie juicht dat zeer toe. Wij zullen er daarbij echter voor moeten oppassen, het paard niet achter de wagen te spannen. Bij de vraag van deelname aan SDI dienen voor ons criteria van veiligheidsbeleid voorop te staan. De eventuele technologische spin-off kan en mag bij onze stellingname niet voorop staan.

De Amerikaanse uitnodiging is ongetwijfeld niet alleen ingegeven door het feit dat de Europese en Japanse industrieën op bepaalde terreinen een technologische voorsprong hebben op de Amerikaanse, maar ook door de wens de bondgenoten zoveel mogelijk politiek te binden. Het is blindemannetje spelen om daar de ogen voor te

sluiten. Het is vragen om moeilijkheden als de Europeanen slechts aan het researchprogramma zouden deelnemen om zich daardoor beter tegen de ontwikkeling van strategische defensie te kunnen verzetten.

De technologische spin-off alleen is voor Europese participatie geen argument. Japan toont aan dat ook zonder militaire programma's snelle technologische ontwikkelingen zeer wel mogelijk zijn. De achterstand van Europa op technologisch gebied is dan ook vooral te wijten aan het gebrek aan een gemeenschappelijke markt en aan onderlinge samenwerking binnen de Gemeenschap. Juist met het oog op dat laatste biedt het Franse Eureka-plan een goed alternatief voor deelname aan SDI. Kunnen de bewindslieden nadere bijzonderheden verschaffen over vormgeving en inhoud van dat plan?

Het is zelfs de vraag of het technologische argument überhaupt wel zo sterk is. Vertegenwoordigers van enkele van de meest betrokken bedrijven lijken het technologische belang van SDI voor Europa sterk te relativeren. Zij plaatsen vooral vraagtekens bij de spin-off van het SDI-onderzoek voor de civiele industrie en wijzen erop dat op een aantal belangrijke gebieden de civiele technologie op dit moment verder ontwikkeld is dan de militaire. Daar komt dan nog bij dat wij niet zulke goede ervaringen hebben met de Amerikanen op het gebied van de overdracht van technologie.

De controle van de VS daarop komt, onder het mom van veiligheid, vaak neer op een bewuste handelsbelemmering ten opzichte van de Europese bondgenoten. Wel lijkt het mij dat er algehele overeenstemming is over de noodzaak van een geavanceerd technologisch programma. Dat staat echter los van SDI. Wij moeten daarbij ook niet uit het oog verliezen dat Europa en de VS dan wel militair en politiek bondgenoten zijn, maar tegelijkertijd ook economische concurrenten zijn. Militair-strategisch kan SDI voor Europa zorgelijke consequenties hebben. Op het technologische vlak kan Europa beter zelf op eigen kracht geavanceerde technologieën ontwikkelen dan daarvoor afhankelijk te worden van de VS.

De Europese bondgenoten zouden zich op dit moment vooral op twee aspecten moeten richten. Allereerst moet het bestaande wapenbeheersingsregime overeind blijven. In Washington gaan op het ogenblik

steeds meer stemmen op om zich na afloop van de in het SALT 2-verdrag vastgelegde termijn niet meer te houden aan de in het verdrag vastgelegde plafonds en zo de verdere voortgang van de snelle opbouw van offensieve strategische kernwapens mogelijk te maken. Tegelijkertijd schrijft het Pentagon dreigend in een rapport aan het Amerikaanse Congres dat Sovjetschendingen van het ABM-verdrag ertoe kunnen leiden dat de VS ook zelf tot schendingen van dit verdrag zullen overgaan.

De Sovjet-Unie bevindt zich ook al op de grens van wat toegestaan is in het AMB-verdrag, als men daar die grens al niet overschreden heeft, bij voorbeeld met het radarcomplex in Krasnojarsk. Richtlijn bij de Europese opstelling inzake SDI moet volgens mijn fractie zijn dat het verder min of meer negeren van bestaande wapenbeheersingsakkoorden de slechtst denkbare introductie vormt voor een ontwikkeling naar meer nadruk op strategische defensie.

Als het zover komt – het zal vanzelfsprekend nog moeten blijken of het technisch en financieel überhaupt haalbaar is – dan zal de stabiliteit alleen maar behouden kunnen worden, als dat in samenwerking en samenspraak met de Sovjet-Unie gebeurt. Meer samenwerking en minder unilateralisme is dan nodig, en dat is net het omgekeerde van de huidige tendens in de Amerikaanse opstelling. Zijn de bewindslieden het daarmee eens?

Eenzijdige introductie van strategische defensie zal hoogstwaarschijnlijk leiden tot een dubbele wapenwedloop, offensief en defensief. Het kosteneffectiviteitscriterium van Nitze, namelijk defensieve systemen zullen alleen ingevoerd worden als ze goedkoper zijn dan offensieve tegenmaatregelen, zal vermoedelijk slechts een schijn criterium blijken. Zal immers, gezien de snelle technologische ontwikkelingen, ooit op dat punt een definitieve afweging mogelijk zijn? Het is daarom essentieel dat gezocht wordt naar een coöperatieve aanpak bij een eventuele introductie en dat SDI niet los wordt gezien van de verdere strategische relatie met de Sovjet-Unie.

Als de huidige koers wordt aangehouden, betekent dat zowel geen resultaten bij de wapenbeheersing ten aanzien van defensieve systemen, als ten aanzien van offensieve systemen. SDI is niet slechts een researchprogramma; het

Engwirda

is nu al een politiek feit van de eerste orde, zowel in de Oost-West-, als in de West-Westverhouding. Daarom moet SDI nu al onderwerp van onderhandelingen worden. Je kunt immers de politiek niet uitschakelen tijdens die researchfase. De huidige stand van de onderhandelingen in Genève en de impasse die er op het ogenblik heerst, tonen dat aan.

De Amerikanen zouden moeten afstappen van het concept volgens welk toenemende defensieve capaciteit als het ware vanzelf leidt tot reductie van offensieve raketten die dan machteloos en verouderd zouden worden. Echter, het gaat hier niet om communicerende vaten. De Sovjet-Unie zal waarschijnlijk juist met meer offensieve wapens op de voorstellen van SDI, reageren zoals de VS op soortgelijke wijze zelf voorbereiding treft tegen toekomstige defensieve systemen van de Sovjet-Unie. Een veel betere benadering zou zijn dat, naarmate de Sovjet-Unie bereid is offensief te reduceren, de VS bereid is defensief te beperken. Dan is wel over het gehele wapenbeheersingsveld een akkoord mogelijk en zal de veiligheid van Europa beter verzekerd zijn. Dan immers is er ook uitzicht op een resultaat waarbij geen algehele afscherming van de VS plaatsvindt, maar wel de vrees voor een first strike wordt geëlimineerd, een verrassingsaanval, en dus de koppeling tussen de VS en Europa in stand blijft. Dat moet de Europese inbreng in het SDI-debat zijn. En die inbreng moet zich vooral richten op de Europese problematiek, op de implicaties van SDI voor de veiligheidssituatie in Europa.

Daarbij moet, menen wij, een duidelijk onderscheid worden gemaakt tussen de research en het concept als zodanig. De opstelling ten aanzien van de research mag geen binding betekenen aan het concept. Maar vooral: die Europese inbreng moet een gezamenlijke zijn. Alleen dan kan Europa mede invloed hebben op de beslissingen over de manier waarop SDI straks na de researchfase zal worden ingevuld. Graag een reactie van de regering.

Wat is de verdere procedure inzake de Nederlandse besluitvorming over SDI? Wanneer bepaalt de regering haar standpunt en daarmee haar reactie op de uitnodiging van de Amerikaanse regering? Ik ga er daarbij vanuit dat voordat een definitieve reactie wordt opgesteld,

de bewindslieden daarover opnieuw overleg met de Kamer zullen hebben. Willen zij dat toezeggen?

□

De heer **Wagenaar**: Mevrouw de Voorzitter! Het is nu ruim twee jaar geleden dat president Reagan zijn bekende rede over het SDI-project lanceerde en nog steeds wordt getwist over zijn precieze beweegredenen daartoe. Zeker is in elk geval wel dat de Nederlandse regering in reactie daarop niet direct 'Eureka' heeft geroepen. In het licht van de huidige situatie valt dat wellicht om meer dan een reden te betreuren.

Terecht heeft David Adamson in The Daily Telegraph de politieke waarde van SDI voor Europa hoger geschat dan de technologische betekenis. Strikt Europees gezien heeft het SDI-plan de fundamentele Europese zwakheden op een welhaast masochistische wijze blootgelegd, zoals de Europese afhankelijkheid op militair gebied, de achterstand in technologie en de gebrekkige politieke en economische samenwerking. Met de conferentie van Milaan voor de deur lijkt de vraag niet denkbeeldig dat de strijdvrage over SDI en de aarzeling rond de keuze voor SDI of Eureka West-Europa en de Verenigde Staten verder uit elkaar zal drijven dan strikt nodig is.

Bij alle kritiek die men op de Amerikaanse presentatie van het SDI-concept en van het SDI-programma kan hebben, moet ik toch vaststellen dat de schuld voor de thans ontstane situatie primair aan Europese zijde moet worden gezocht en wel in het bijzonder vanwege de Europese mentaliteit en denkwijze, met name op het gebied van de veiligheid. Dit komt ook naar voren in de benadering van de Nederlandse regering van de afgelopen jaren.

Dat begint al direct bij de nogal dwangmatige aanvraagsvraag of Nederland c.s. West-Europa nu wel of niet moet deelnemen aan het SDI-project en zo ja, onder welke voorwaarden. Moet dan echter niet eerst de vraag beantwoord worden, die ook voor Europa relevant moet worden geacht, wat de gevolgen voor de stabiliteit in de wereld en in Europa kunnen zijn indien de Verenigde Staten eenzijdig zouden besluiten maar van strategische defensie af te zien?

Hoe is het met de Europese veiligheid gesteld indien de Sovjet-Unie een overwicht op conventioneel gebied en op het gebied van offen-

sieve nucleaire systemen zou weten te completeren met de introductie van een effectieve strategische defensie en – zo ben ik geneigd daaraan toe te voegen – met een onvergelijkbaar beter systeem van civiele verdediging? De toereikendheid van dit laatste moet in dat geval wel in een geheel ander licht worden beoordeeld. Welke gevolgen zou zo'n ontwikkeling hebben voor het functioneren van de NAVO-strategie van het aangepaste antwoord?

Kortom, erkent de regering dat ontwikkeling en mogelijke invoering van systemen gericht op strategische defensie niet alleen onvermijdelijk zijn, doch uit een oogpunt van politieke en militaire strategie ook noodzakelijk en dan niet alleen voor de Verenigde Staten maar ook voor West-Europa? Is de discussie over deelname aan dat project niet in wezen een daarvan afgeleide vraag?

Ik stel deze vragen niet zonder reden. Reeds bij de begrotingsdebatten van het vorig jaar constateerde ik dat de besluitvorming over SDI sterk werd gedomineerd door de typisch Europese obsessie voor wapenbeheersing als een allesbeheersende doelstelling van beleid. Een en ander komt, zij het wat genuanceerder, ook naar voren in de schriftelijke stukken waarin de regering omstandig ingaat op de relatie tussen SDI en wapenbeheersing c.q. het beteugelen van de wapenwedloop. De regering onderstreept terecht dat het SDI-onderzoek er mede toe heeft bijgedragen dat de onderhandelingen in Genève weer zijn hervat. Zij constateert daarbij even terecht dat het onderzoek zich, naar zijn aard, zelf niet voor onderhandelingen leent.

Opvallend is echter hoezeer de regering de positie overeind poogt te houden dat een open discussie over deelname aan het SDI-onderzoek verantwoord is omdat een dergelijk onderzoek nu eenmaal niet strijdig is met het ABM-verdrag. Pas als het onderzoek heeft aangetoond dat strategische defensie mogelijk is en beide supermogendheden invoering wenselijk achten zou de desbetreffende bepaling in het ABM-verdrag moeten worden aangepast. Hoe kan de regering dan vervolgens blijven vasthouden aan een onverkorte handhaving van het verdrag, zoals blijkt uit een vergelijking van de antwoorden op de schriftelijke vragen 31 en 76? Moet de conclusie niet zijn dat hier noodzakelijkerwijs sprake is van een tijdelijke positiebepaling, namelijk het voornemen tot een

Wagenaar

onverkorte handhaving van het tijdstip dat die ontwikkeling zich metterdaad gaat voordoen?

Waarom moet men anders de vrijmoedigheid ontlenen om te participeren in een onderzoek dat de reële kant op aanpassing van het verdrag alleen maar vergroot? Politieke duidelijkheid lijkt mij hier bepaald geboden. Doorzichtige redeneringen in de trant van 'wij onderzoeken alleen maar en daarna blijft alles hopelijk bij het oude' kunnen daarbij vermeden worden.

Er is echter meer. Ik heb de indruk dat een en ander niet los kan worden gezien van de visie die de regering heeft ontwikkeld op een geordende overgang naar een ander veiligheidsstelsel, gebaseerd op een mix van offensieve en defensieve systemen. In de gedachtengang van de regering dient, ter voorkoming van een wapenwedloop, de technologische balans duidelijk door te slaan ten gunste van defensieve systemen. De kosteneffectiviteit speelt daarbij een belangrijke rol.

Voorts dienen beide supermogendheden in beginsel overeenstemming te hebben bereikt over een geleidelijke invoering van deze systemen. Ik vraag mij af of deze opvatting inzake een geordende overgang niet wat te statisch, te legalistisch van structuur is. Veronderstelt de geordende overgang in relatie tot succesvolle pogingen tot wapenbeheersing niet, dat het Westen een technologische voorsprong op dit gebied moet weten te behalen om het voor de Sovjet-Unie in de komende jaren aantrekkelijk te maken om in ruil voor geleidelijke invoering af te zien van een verdere uitbreiding van haar offensief-nucleair potentieel? Wat hebben wij de Sovjet-Unie anders te bieden?

In dit verband zou ik vervolgens de vraag willen opwerpen of dan niet een onderscheid moet worden gemaakt tussen enerzijds het vermijden van een eenzijdige invoering en anderzijds het mogelijk eenzijdig testen van systemen als een noodzakelijke voorwaarde om die voorsprong te verkrijgen en met succes tot een gemeenschappelijke invoering te kunnen komen. Wat is de opvatting van de Amerikaanse regering in dezen, mede in het licht van berichten over de aarzeling van de regering-Reagan om de technologische know-how met de Sovjet-Unie te delen?

Ook over de betekenis van het begrip 'kosteneffectiviteit' zijn nadere vragen te stellen. Ik denk aan de vraag waarom dit zo'n gewichtige rol zou moeten spelen op dit moment. Het project wordt immers vooralsnog door de Amerikaanse belastingbetaler bekostigd. De relevantie van de kosten-batenanalyse voor Europa neemt pas veel later toe, ingeval van een voortzetting van het researchprogramma en vooral met betrekking tot de aanschaf van ontwikkelde systemen. Wat onderbelicht lijkt mij dan ook de overweging welke gevolgen het niet deelnemen zal hebben voor Amerikaanse medefinanciering van de conventionele bewapening in West-Europa. Wat is het oordeel van de regering hierover?

Ik wil thans de aandacht richten op het vraagstuk van de Europese verdediging tegen nucleaire systemen. In dit verband ga ik in op mijn beoordeling van het Eureka-plan. Het valt te betreuren dat dit Franse plan aanvankelijk te zeer als een alternatief voor het SDI-onderzoek is gepresenteerd. Kan de regering overigens de indruk bevestigen dat Frankrijk, maar ook het Verenigd Koninkrijk en de Bondsrepubliek daarvan een beetje zijn teruggekomen?

Ik onderschrijf de gevaren van een eenzijdige interesse voor het SDI-project, zoals een dreigende brain-drain en de ontoegankelijkheid van research-resultaten. Kan de regering bevestigen dat het Nederlandse potentieel aan benodigde wetenschappers vermoedelijk de honderd personen niet zal overschrijden? Maakt dit niet tot een behoedzaam beleid in dezen? Zijn de schattingen van de industrie omtrent de omvang en het percentage van toedeling van research-opdrachten aan Europese bedrijven naar het oordeel van de regering realistisch? In hoeverre zijn de berichten juist dat diverse Europese concerns de deur in Washington reeds platlopen nu hun regeringen zo treuzelen over de keuze SDI en/of Eureka?

Voorzitter! Het komt mij voor dat thans een snelle besluitvorming is geboden. Waarom is tot op heden evenwel zo weinig aandacht besteed aan bereiken van tenminste Europese consensus omtrent het onderzoek en de ontwikkeling van strategische defensiesystemen tegen inkomende kernwapens met een kort en middellang bereik vanuit de atmosfeer? Liggen hierin geen reële mogelijkheden voor de Nederlandse industrie om bij voorbeeld naar analogie van

het Europese ruimtevaartproject een gemeenschappelijke en commercieel aantrekkelijke Europese inspanning op basis van 'contribution in kind' te starten? Zou een formalisering van een militaire poot aan het Eureka-project niet kunnen bijdragen aan een meer evenwichtige en een voor Europa meer betekenisvolle bijdrage op basis van een taakverdeling tussen SDI en Eureka?

Voorzitter, ik rond mijn betoog af. Deelname aan het Amerikaanse SDI-programma en deelname aan het Eureka-project lijkt mij, zowel om politieke als om industriepolitieke redenen noodzakelijk. Een verantwoord Europees beleid is echter ook van grote psychologische waarde. Ik betreur het zeer dat nog zo weinig is gesproken over een voorlichtingsbeleid voor de burgers alsmede over een stimulering van de industriepolitiek, die Nederland in de pas kan laten lopen met de omvangrijke technologische veranderingen in Europa en elders.

De voortgang van deze ontwikkeling is overigens allerminst zonder zorgen. In de toekomst zal strategische defensie ongetwijfeld nog meer invloed op het totale karakter van het vraagstuk van vrede en veiligheid hebben en dit een diepere dimensie geven. Toch blijft alles beheerst door de normering van de Goddelijke roeping van de overheid om met schild en zwaard in de hand publieke gerechtigheid na te streven in de betrekking tussen de volken.

De heer **Van Dis** (SGP): Mevrouw de Voorzitter! Het zich verdiepen in de mogelijke gevolgen van de moderne bewapening vervult onze fractie met zorg. De confrontatie met deze zaken doet ons denken aan het woord van Christus, waarvan Lucas melding maakt en dat een treffende illustratie is van veler pessimisme en vrees. Ik lees daar: 'En daar zal zijn op de aarde benauwdheid der volkeren, met twijfelmoedigheid,' en 'Het hart der mensen zal bezwijken van vrees en verwachting der dingen die de aarde zullen overkomen.'

Is dat nu niet het beeld dat meer en meer gestalte krijgt? Velen vragen dan ook: heeft het leven nog zin? Die vraag wordt in onze pessimistische wereld steeds actueler. Die ontwikkeling is mede bepaald door de breuk die het eens christelijke Westen heeft geslagen door God en Zijn heilzame wetten af te wijzen. Er ontstaan oorlogen als oordelen van God over

Van Dis

de zonde, niet alleen om rechtvaardig te straffen, maar ook om tot bezinning en wederkeer te brengen. Want in die weg met ootmoedige schuldbelijdenis kan ons hart vernieuwd, wedergeboren worden met alle zegen die daaruit voortvloeit voor onszelf en voor alle verbanden.

Het verlaten van God levert smart op smart op. Dat is de realiteit. Het houden van zijn geboden levert groot loon op. Iedereen is in voor structurele vernieuwing. Welnu, dan moet het hier beginnen. De overheid geve dan het goede voorbeeld, opdat ook de burgers een stil en gerust leven mogen leiden. Het bezoek aan Washington heeft bij mij een indringende indruk achtergelaten en noopte mij tot deze opmerkingen.

Juist omdat de naaste toekomst donker is en alleen het oprechte geloof in Christus Jezus en Zijn bloed werkelijke bevrijding kan schenken. Dat heeft ook alles te maken met het werkelijke welzijn van land en volk. Christus heeft in hetzelfde hoofdstuk tot zijn discipelen gezegd: 'Als nu deze dingen beginnen te geschieden, zo ziet omhoog en heft uw hoofden opwaarts, omdat uw verlossing nabij is.' Geldt dat ook voor ons?

Dat ontslaat ons niet van een beoordeling van de zakelijke merites alsof die er niet meer toe zouden doen. Er moet geen punt worden gezet, maar onder erkenning dat alle dingen geschieden naar Gods bestemde raad en voornemen, moet de hand aan de ploeg geslagen worden. Onze verantwoordelijkheid als mens brengt dat met zich.

President Reagan heeft met zijn verklaring van maart 1983 veel tongen en pennen in beroering gebracht. Duidelijk is dat het initiatief aantrekkelijk lijkt: Defensie voeren waarbij geen nucleaire wapens nodig zijn, met de mogelijkheid tot reële vermindering van de nucleaire bewapening. Ik kan dat concreter stellen. Als de beide grootmachten dat doen, is de zin ontvallen aan bijvoorbeeld ICBM's.

Onze fractie erkent ook het dilemma waarin de Verenigde Staten verkeren, door hun achterstand als gevolg van de achteraf ijdel gebleken hoop dat ook de Sovjet-Unie haar bewapening niet zou uitbreiden. Op letterlijk alle fronten, conventioneel, chemisch en nucleair, heeft de Sovjet-Unie niet gematigd, eerder het tegendeel. Is dit niet een van de oorzaken van de huidige situatie?

Kan het vanuit moreel oogpunt ook niet een ontzaglijk zware beslissing zijn, het sein te geven voor wedervergelting met dezelfde wapens, als men weet dat men daarmee miljoenen slachtoffers veroorzaakt? Ik weet het, over moraal wordt in de wereldpolitiek in de praktijk veelal gezwegen: 'Realpolitik' moeten wij hebben!

De Verenigde Staten laten doorgaans toch ook morele overwegingen gelden. Het opkomen voor democratische rechten en vrijheden en het bestrijden van agressie sedert de oorlog gebeurde toch niet alleen maar met mooie woorden? In het algemeen heeft onze fractie dan ook meer vertrouwen in uitspraken en gedane toezeggingen van Amerikaanse kant dan van de Sovjet-Unie. Men zie het verschil tussen democratie en dictatuur, vrijheid en knechting, openheid en geslotenheid. Heeft de regering overigens ook enige gegronde aanwijzing dat de Sovjet-Unie het ideaal van de marxistisch-leninistische wereldrevolutie heeft losgelaten? Mogen wij dan te veel in twijfel trekken de bedoelingen van de Verenigde Staten, zoals die in 1983 en naderhand bevestigd in januari 1985 zijn vertolkt?

Onze fractie wil beginnen met de stelling dat het SDI natuurlijk niet uit het luchtledige is komen vallen. Het viel ons op dat, ondanks de volgehouden beweringen van het tegendeel, de Sovjet-Unie toch weer aan de onderhandelingstafel is verschenen. Hangt dat samen met het SDI? Waarom is de Sovjet-Unie er zo op gebrand om in de drie afzonderlijke werkgroepen te behandelen onderwerpen zo te bespreken dat in alle drie groepen, ook die met betrekking tot de ruimtewapens, resultaten worden behaald? Wij vragen een oordeel van de bewindslieden hierover, omdat wij denken dat bij het slagen van zo'n SDI de internationale raketten hun belang zouden verliezen. SDI is voor ons nog alleen onderzoek en daarom niet in strijd met het ABM-verdrag.

Wij hebben nog enkele vragen ter bepaling van het standpunt inzake deelname aan SDI, in de eerste plaats de vraag naar de aard en de omvang van de medewerking. Wordt het gelijkwaardigheid of mogen wij denkracht leveren om daarna bedankt te worden? Onze fractie vindt dat hier moet gelden: samen uit, samen thuis. Wij vragen de regering dat aspect terdege in de besprekingen te betrekken. Vanuit het gememoreerde bezoek bleek ons

dat men van Amerikaanse kant positief staat tegenover dat principe. Het niet militair gevoelige deel zou meer dan de helft kunnen bedragen en men is bereid om ter zake zelfs coproductie, in ieder geval coöperatie te bevorderen. Is dat reëel?

In de tweede plaats hebben wij een vraag naar de gevolgen voor de NAVO bij een negatief besluit. Bestaat niet de mogelijkheid dat de Verenigde Staten Europa in de steek laat? Des te gereder lijkt ons dat mogelijk nu het welhaast zeker is dat ook de Sovjet-Unie bezig is zich te dekken tegen strategische wapens. Zie onder andere de radarinstallatie in Krasna Yoarsk en de sterk verbeterde ABM-ring rondom Moskou. Dan komt het absurde verschil in conventionele bewapening weer aan de orde.

Is een Westeuropees aandeel dan ook binnen het SDI van de Verenigde Staten geen goede oplossing? Wij vinden dat dit aspect moet worden onderzocht. Als dat gebeurt in samenhang met het SDI dan is de eenheid binnen de NAVO volgens ons behouden en dat vindt onze fractie menselijkerwijze gesproken de beste waarborg voor een geloofwaardige defensie.

Een volgend punt betreft de verdeeldheid binnen de NAVO. Frankrijk ziet bij voorbeeld het nut van zijn kernmacht verdwijnen en is gekomen met het plan Eureka. Of dat werkelijk zo'n vondst is? Ook in het SDI zit enorm veel innovatie voor de civiel-technische kant. Is het irreëel ervan uit te gaan dat beide plannen in wezen toch min of meer hetzelfde bedoelen? Zo ja, zouden wij dan niet aan beide moeten deelnemen? Het gevaar van weglekken van bewaketechnici naar de Verenigde Staten, waardoor de al bestaande achterstand tussen Europa enerzijds en de VS en Japan anderzijds nog groter zal worden, lijkt reëel.

Hoe kunnen wij dat voorkomen? Welke hobbels en drempels moeten worden genomen om echte partner te worden? Is er een aanzwengeling van de wapenrace te verwachten nu de Sovjet-Unie nog nooit ingetogenheid heeft betracht, terwijl zij reeds lang bezig is met het opzetten van een defensief systeem? Is zij dan niet eigenlijk degene die die race aanzwengelt? De moeilijkheid is natuurlijk dat de situatie van wederzijds wantrouwen, al of niet terecht, bezien vanuit welke grootmacht men in gedachten heeft, geen goede voedingsbodeme is voor het maken van afspraken.

Van Dis

De onderhandelingen moeten doorgaan met alle aspecten, ook al is het moeilijk om tot een vergelijk te komen met partner die zo totaal anders denkt en zich geroepen voelt de zegeningen van het marxisme overal op te leggen. Hebben vrouwenwekkende gestes van westelijke kant, waarbij niet het minst genoemd kan worden de sedert de jaren zestig door de VS gedoogde achterstand, ooit tot resultaat geleid? Hoe graag wij dat anders zouden willen, de realiteit is dat vertoon van kracht en eenheid meer imponeren dan de hopeloze verdeeldheid die West-Europa kenmerkt. Hier ligt volgens mij de achilleshiel voor de NAVO.

Er is ook gesteld dat SDI nooit 100% veiligheid kan bieden. Ik geloof dat ook, maar het is wel de vraag of in het kader van defensie niet meer gemikt moet worden op geloofwaardigheid dan op volledigheid. SDI in samenhang met 'afbouw' van atoomwapens, wederzijds: dat heeft onze voorkeur.

Alles overwegende, leidt onze beschouwing tot de volgende, voorlopige conclusie. Wij staan voorzichtig positief tegenover het meedoen aan SDI. Een voorwaarde is echter wel dat wij kunnen meespreken als volwaardig bondgenoot, al of niet te zamen met anderen, het liefst te zamen. Nog een voorwaarde is dat het defensieve karakter voorop staat. Het moet dus niet dienen tot bescherming van de eigen offensieve kernwapens. Ik noem nog enkele voorwaarden: de NAVO blijft als eenheid opereren en er wordt wederzijds oprecht gestreefd naar vermindering van kernwapens. In dat licht willen wij de regering van advies dienen.

De heer **Janmaat**: Mevrouw de Voorzitter! Eén ding komt duidelijk vast te staan: niet Duitsland, maar geheel Europa heeft de Tweede Wereldoorlog verloren. De goodwill van beide wereldmachten om ons economisch zo snel mogelijk te herstellen, heeft alleen maar bijgedragen tot de vergroting van de militaire macht van beide wereldmachten. Wij behoeven er geen doekjes om te winden: Europa is volledig afhankelijk.

Wij kunnen het eens zijn met het gebruik van kernwapens of niet, het maakt niets uit, want wij hebben er geen zeggenschap over; wij mogen daaraan wel in hoge mate meebetalen.

De vraag die er nu is, niet alleen voor Nederland, maar voor heel Europa, is: hoe wijzigen wij die situatie? Daarbij blijft de vraag open, of Europa dan wel Nederland verstandiger zal omgaan met grote militaire macht dan beide wereldmachten. Wij behoeven echter niet de illusie te hebben, dat dit vriendelijk zal zijn.

Juist in verband met deze discussie is gisteren een aantal interviews gepubliceerd met de heren Oppenheimer en Cohen, die aan de wieg hebben gestaan van de ontwikkeling van de nucleaire wapens. Als je leest hoe men heeft staan juichen toen de eerste van dergelijke wapens gebruikt werden in Japan en dat de heer Oppenheimer durfde te zeggen dat hij graag had gezien dat dit ook was gedaan in Duitsland, kan je concluderen dat het alleen nog een kwestie van tijd is dat de mentaliteit in Amerika of Rusland zo omslaat dat het niet alleen toen, maar ook nu kan of zal gebeuren.

Dat is de zaak waarvoor Europa staat: invloed op militaire systemen waarop wij totaal, maar dan ook totaal niets te zeggen hebben. Ik wil niet zeggen dat dit gemakkelijk is om op te lossen en dat ik dit even zal doen. Was dat maar waar! Het is ook niet zo dat een Europees land dit even zal kunnen oplossen. Was dat maar waar!

Wat moeten wij nu dus doen? Een paar zaken lijken toch duidelijk. Allereerst moeten wij, of je het leuk vindt of niet, de vinger aan de pols houden. Zo Europa kan deelnemen aan hogere technische ontwikkelingen, moeten wij dat doen, want steeds opnieuw blijkt dat kennis macht is. Die macht moeten wij gebruiken, willen wij niet volledig of in nog grotere mate afhankelijk worden. Wij moeten namelijk niet overgaan tot bijdragen die Europa steeds meer in de positie van machteloosheid brengen.

Juist nu de regering eigenlijk de Tweede Kamer bij dit debat lijkt te willen gebruiken als een platform waarop ideeën naar voren kunnen worden gebracht, is het misschien verstandig om te zeggen dat in die huidige verdeling van machten een verweving van de militaire belangen primair is.

Dit wil zeggen: vastkoppelen van het militaire belang dat de Verenigde Staten in Europa hebben. Op deze grond wijs ik de druk volledig af die in Europa ontstaat om Amerikaanse militaire troepen naar huis te sturen.

Naarmate hier meer Amerikanen zijn, wordt het voor de Amerikaanse regering moeilijker, hier kernwapens in te zetten. Laat deze troepen ons dus maar verdedigen en laten wij troepen inzetten die kunnen voorkomen dat de Amerikanen snel naar huis gaan. Hier houden, die zaak.

Verder moeten wij de economische ontwikkelingen volgen. Wij moeten gebruik maken van onze technische kennis. Of de Verenigde Staten het leuk vinden of niet, wij moeten echt gaan werken aan een nieuwe eigen militaire macht. Het is niet te ontkennen dat het hierbij om een volledig nieuw technisch wapen moet gaan waarop beide grote mogendheden geen greep hebben. Wij moeten niet zonder meer alleen financiële bijdragen leveren. Uiteindelijk mogen wij ervan gebruik maken dat de Verenigde Staten niet buiten de financiële steun van West-Europa kunnen.

Wij moeten dus harde garanties vragen. Amerika kan het zich evenmin als de Sovjet-Unie veroorloven, bij voortduring grotere offers van de eigen bevolking te vragen, terwijl de economie en de welvaart hier opbloeien. De financiële bijdrage die wij moeten leveren, moet ook duidelijk vaststaan.

Ik heb hier al eerder gezegd dat ik allerlei zaken afwijs die hier onder schijnbaar militaire druk worden afgedwongen, zoals het verstrekken van sociale uitkeringen van Nederland aan Turkije met de mogelijkheid dat hierdoor in Turkije Amerikaanse raketten mogen worden gestationeerd. Als de Amerikanen deze bijdrage wensen, maken wij dit open en duidelijk, evenals de eventuele militaire of politieke druk waaraan wij bezwijken.

Voorzitter: Dolman

De heer **Janmaat**: Mijnheer de Voorzitter! Het is opportuun, op dit moment de vraag te stellen of wij zoveel grotere onafhankelijkheid hebben dan de satellietlanden in Oost-Europa. Ik wil dat de regering de kracht van onze cultuur gaat bepleiten in Washington en Amerika ervan overtuigt dat het zijn positie als wereldmacht kwijtraakt, als de Europese cultuur en economie verdwijnen. De Verenigde Staten hebben er dus belang bij dat deze hier blijven bestaan. De druk van de Verenigde Staten om hier een multiculturele samenleving neer te zetten, moet daarom verdwijnen, want deze leidt tot weinig. Dit zien de Amerikanen zelf heel goed in.

De heer **Ter Beek** (PvdA): Mijnheer de Voorzitter! De in 1632 in Amsterdam geboren en in Den Haag overleden Nederlandse wijsgeer Spinoza heeft ons al geleerd dat debatten alleen zinvol zijn, als eerst de definitieproblemen worden opgelost. Dit lijkt mij ook voor dit debat het geval te zijn. Ter vermijding van enig misverstand merk ik op dat ik onder SDI dan ook niet het Spinoza Defensie Initiatief, maar het Strategisch Defensie Initiatief versta.

Daarmee is echter nog niet de vraag beantwoord, wat het nu eigenlijk is, wat het beoogt en welk concept er achter zit. Het lijkt mij dat het nuttig is om het daar toch eerst eens met elkaar over eens te worden.

De bewindslieden leggen er voortdurend de nadruk op dat SDI onderzoek is: een onderzoek naar nieuwe technologieën, waarvan nog niet bekend is wat het allemaal kan opleveren en wat het wil opleveren. Minister De Ruiters gaf daarvan, in Trouw van gisterochtend, een aansprekende illustratie. Ook de minister van Buitenlandse Zaken heeft bij eerdere gelegenheden soortgelijke opmerkingen gemaakt.

Nu wil ik niet ontkennen dat daarin een zekere redelijkheid aanwezig lijkt te zijn. Ik voeg eraan toe dat ook ik niet gekant ben tegen onderzoek dat meer en betere veiligheid zal opleveren. Bij het SDI-onderzoek hebben wij ons echter wel af te vragen, waarom het is gericht en welk concept gepoogd wordt te ontwikkelen. Bovendien hebben wij ons af te vragen, wat er in de tussentijd, waarin dit onderzoek plaatsvindt, allemaal kan gebeuren.

Ik wil nu eerst ingaan op de richting van het onderzoek. Het lijkt mij toe dat in de discussie mensen nogal eens op het verkeerde been zijn gezet, doordat men stil bleef staan bij de toespraak van president Reagan van 23 maart 1983. Toen schetste de president ons immers het veelbelovende en aansprekende perspectief van 'een wereld vrij van de overweldigende afhankelijkheid van nucleaire wapens, een wereld die voor eens en voor altijd vrij is van de dreiging van nucleaire oorlog'. Dat was de droom van de president: een full-proof defensief, niet-nucleair alternatief voor de huidige afhankelijkheid van wederzijds verzekerde vernietiging.

Het leven met de nucleaire nachtmerrrie zou, volgens de president, voorbij zijn. Niet alleen de Verenigde Staten en haar bondgenoten zouden van deze nieuwe technologieën profiteren, maar de hele wereld zou daarvan kunnen profiteren. De resultaten van het onderzoek zouden worden gedeeld met de Sovjet-Unie. De wereld zou bevrijd worden van de nucleaire dreiging. Dit is geen parafrase en ook geen overdreven voorstelling van zaken: dit was het beeld dat uit de toespraak van de president naar voren kwam.

Inmiddels is echter het nodige gebeurd en is het concept drastisch veranderd. De gedachte dat het ruimteschild, het systeem, full-proof zou zijn, niet-nucleair en uitsluitend defensief, is een gedachte die goeddeels al is verlaten. Men spreekt immers nog slechts over een afweersysteem: een verdedigingssysteem met een nog nader vast te stellen ondoordringbaarheid. Over het delen van het systeem met de Sovjet-Unie wordt al helemaal niet meer gesproken.

Het tegendeel is het geval: de redengeving, de argumentatie voor het onderzoek, zoals deze wordt gegeven in de Verenigde Staten, is nu juist dat het noodzakelijk is om een antwoord te geven op al in gang zijnd onderzoek van de Sovjet-Unie naar een defensief systeem waardoor de Sovjet-Unie onkwetsbaar zou worden. De argumentatie is er dus een van 'in de Sovjet-Unie is men al bezig en dus kunnen wij niet achterblijven'. Dat is heel wat anders dan ons ruim twee jaar geleden werd voorgehouden.

Ter zijde vraag ik mij af, waarom men, als men zo'n geweldige zorg heeft over de ontwikkelingen in de Sovjet-Unie op het gebied van een strategisch verdedigingsstelsel, dan niet bereid is om in Genève te onderhandelen over een verdrag dat de ontwikkeling, het testen, de productie en de plaatsing van dit soort systemen in de ruimte verbiedt. Waarom is het dat de VS bij voortdurend beklemtoont dat het SDI-onderzoek door moet gaan, ondanks Genève? Daardoor wordt dit SDI-onderzoek toch immers tegelijkertijd een zeer belangrijk obstakel voor de besprekingen in Genève?

In reactie op twijfels in Europa dat het SDI-systeem slechts voor het grondgebied van de Verenigde Staten zou kunnen werken, is de verzekering gegeven dat het onderzoek ook op de onkwetsbaarheid van

in Europa gestationeerde systemen gericht zou zijn. Wie het rapport van Weinberger aan het Amerikaanse congres leest, vindt daarin dan ook de stelling dat het SDI-systeem zelfs moet passen in de flexible-response-strategy voor Europa. Het moet een versterking van de flexible-response-strategy opleveren. In dat zelfde rapport wordt klip en klaar gezegd, dat SDI niet bedoeld is om afschrikking te vervangen en om een ander systeem te bewerkstelligen.

Nee, in het rapport wordt klip en klaar geschreven dat SDI bedoeld is 'to enhance deterrence', om de afschrikking te versterken. Over dat concept moeten wij dan ook met elkaar praten. Immers al met al leidt de ontwikkeling ertoe dat er sprake is van een mengvorm van defensieve en offensieve wapens. Daarbij moeten de defensieve wapens vooral de rol vervullen de kwetsbaarheid van de offensieve wapens te verminderen en zo de geloofwaardigheid van die wapens in stand te houden.

SDI is dus bedoeld om de intercontinentale ballistische raketten voor de middellange- en korte afstand te verdedigen en om ze minder kwetsbaar te laten zijn. Daardoor zou ook de geloofwaardigheid van die wapens in stand worden gehouden, hetgeen de bijdrage aan de afschrikking is. Wie ooit in de Nederlandse pers wel eens heeft geschreven over president Reagan in de rol van Mient-Jan Faber, ontdekt met deze ontwikkeling dat het wel een beetje anders is.

Deze ontwikkeling in de richting van een mix van offensieve en defensieve systemen durf ik een gevaarlijke ontwikkeling te noemen. Immers wanneer SDI eenzijdig ingevoerd wordt en het grootste deel van het Amerikaanse tweede-slag-potentieel onkwetsbaar wordt, dan ontstaat in feite een first strike capability. Als de Sovjet-Unie niet in staat is om die ontwikkeling in de Verenigde Staten bij te houden, dan zal zeker in de transitionele periode de mogelijkheid van een preemptive first strike ook niet helemaal als onzin moeten worden beschouwd. Kortom, mijn voornaamste zorg bij deze ontwikkeling is die van destabilisering.

De Europese landen hebben aanvankelijk nogal terughoudend gereageerd. Ik geloof zelfs dat men in 1983 nog niet erg geneigd was dit serieus te nemen. De reacties kenmerkten zich door een zeker ongelooft in de technische haalbaarheid en door de vrees van het

Ter Beek

inruilen van de huidige – wankel – veiligheidsbasis tussen Oost en West voor een veiligheidsgarantie die geen zekerheid bood. Die houding is nu veranderd, zeker nu duidelijk is geworden dat de Verenigde Staten zeer serieus met SDI bezig zijn, dat de Sovjet-Unie zeer serieus negatief op de plannen heeft gereageerd en natuurlijk omdat in Europa de vrees naar voren kwam dat Europa door niet mee te doen geen enkele invloed op de uitkomsten van het onderzoek en de keuze voor nieuwe systemen zou kunnen hebben.

Bovendien is een ander element in deze houding, dat door niet mee te doen Europa definitief de technologische boot zou missen. Kenmerkend in Europa is toch nog steeds de onzekerheid. De Nederlandse regering maakt tegen onderzoek geen bezwaar omdat de uitkomst van het onderzoek nog niet bekend is. Dat betekent – als het niet zo is moeten de ministers mij maar tegenspreken – dat in de huidige verhoudingen de opstelling van de regering als voorzichtig positief kan worden gekenmerkt.

Ik voeg hieraan echter onmiddellijk toe, dat een ander element in de Nederlandse positie is dat men aan een gezamenlijke Europese reactie de voorkeur geeft. Daar ben ik het ook van harte mee eens. Een gezamenlijke Europese reactie verdient de voorkeur.

Het gaat er daarbij wel om, wat de inzet is van de Nederlandse regering. Wat moet die gezamenlijke Europese reactie inhouden? Tegen deze achtergrond wil ik de regering enkele overwegingen meegeven.

Een dergelijk onderzoek dat is opgezet door een supermacht en waarvoor zoveel financiële middelen moeten worden vrijgemaakt, kan gelet op de huidige Oost-Westverhoudingen per definitie niet neutraal en vrijblijvend zijn. Integendeel, zo'n onderzoek heeft allerlei gevolgen voor de internationale verhoudingen. De effecten van een doorgezet onderzoek werken destabiliserend. Die effecten zullen naarmate het onderzoek vordert steeds destabiliserender werken. De andere partij zal immers niet wachten op afronding van het onderzoek.

De andere partij zal niet met de armen over elkaar belangstellend afwachten wat de resultaten zijn. De andere partij zal tegenmaatregelen nemen. Er zijn veel tegenmaatregelen denkbaar. Ik noem de ontwikkeling

van meer offensieve systemen en de ontwikkeling van een systeem dat is gericht op het onschadelijk maken van het SDI-systeem. Kortom, de wapenwedloop wordt in een grotere versnelling gebracht.

Het onderzoek vereist de inzet van zoveel middelen en hoog-gekwalificeerde menskracht dat men de vraag moet stellen en beantwoorden, of dit onderzoek afgezet tegen andere prioriteiten wel gerechtvaardigd is. Zelfs los van de internationale verhoudingen is een dergelijk onderzoek niet neutraal. Men kan vervolgens stellen dat het om een onderzoek van de Amerikanen gaat. Dat zou toch niet tegen te houden zijn. Collega De Boer heeft er al terecht op gewezen dat de Amerikanen ons niet voor niets nadrukkelijk hebben uitgenodigd voor deelname aan het onderzoek.

Men is uiteraard geïnteresseerd in de Europese technologie en in de Europese menskracht. Ik ben het echter met de stelling van collega De Boer eens dat daar het element van een nadrukkelijke politieke committering van de Europese bondgenoten achter zit. Dit is opmerkelijk. Bij vorige moderniseringsprogramma's verlangde men niet zo'n committering. Dit moet voor ons een extra aansporing zijn om na te denken over de vraag: waar leidt dat onderzoek toe? Wij moeten ons afvragen, of wij ons in dat concept van het onderzoek kunnen vinden. De richting van het onderzoek heeft wel degelijk betrekking op de zinnigheid van het onderzoek.

In dit geval gaat het om het werken aan een nieuw wapensysteem. Men probeert veiligheid te verwerven door middel van nieuwe wapensystemen. Dat betekent 'high tech security' in plaats van politieke veiligheid. Er zou gewerkt moeten worden met politieke middelen aan een politieke ontspanning tussen Oost en West. Op die wijze kunnen overeenkomsten worden gesloten en kan het politieke concept van gedeelde veiligheid uitgewerkt worden. Aan dat concept geven wij de voorkeur.

Ik vind het nogal lichtzinnig om te veronderstellen dat de resultaten van het onderzoek – na zoveel tijd en zoveel financiële en menselijke inzet – nog vrij te bediscussiëren en eventueel te verwerpen zijn. Zelfs als slechts deelresultaten behaald worden, zal de druk van het bestede geld en de gepleegde inspanning om de resultaten te behalen zo goed als onweerstaanbaar zijn. Hier is in feite

al enigszins sprake van. Men heeft immers nu al het idee van de 'full proof' defensieve opzet losgelaten, ten gunste van de mix van defensieve en offensieve wapens.

Ik heb al opgemerkt dat SDI de onderhandelingen tussen de Verenigde Staten en de Sovjet-Unie in Genève compliceert.

Het onderzoek is slechts in theoretische zin niet strijdig met het bestaande ABM-verdrag. Het testen van SDI-wapens, hetgeen een integraal onderdeel is van de onderzoeksfase, is in strijd met het ABM-verdrag. Dat betekent dat SDI het grote risico inhoudt dat op enige termijn bestaande wapenbeheersingsverdragen tussen de supermachten worden opgeblazen. Wat zich bovendien dreigend aftekent, is een blokkade van de huidige, net gestarte onderhandelingen in Genève en dus van vernietiging op termijn van al gesloten verdragen.

Al met al is dit reden het SDI-concept te verwerpen. Het is ook reden, tot de conclusie te komen dat Nederland in Europees verband dient te bepleiten dat de Europese bondgenoten niet deelnemen aan het onderzoeksprogramma.

Het argument is wel gebruikt dat wij dan de technologische boot missen. De spin-off van SDI kan zeker niet worden ontkend. Ik wil daarbij toch een viertal opmerkingen maken, waarover de bewindslieden misschien hun oordeel willen geven.

Het is in de eerste plaats twijfelachtig of de Verenigde Staten de Europese partners wel zullen toestaan, via deelname nieuwe gevoelige technologie te verwerven.

In de tweede plaats is het deel van het onderzoek dat bij Europese oderaannemers terecht zou komen relatief nogal klein. De heer Van Otterloo van Philips heeft in een interessant interview in 'de Volkskrant' het rekensommetje gemaakt dat misschien 10% voor Europa zou zijn weggelegd. Het gaat dan om een bedrag van 2,6 mld. Dat zou dan verdeeld moeten worden over meer dan 100 bedrijven. Om die reden is het zeer twijfelachtig of deelname wel zulke enorme voordelen voor Europa oplevert.

In de derde plaats kan met kracht van argumenten verdedigd worden dat de economische effecten van overheidsinvesteringen in de civiele sector veel groter zijn dan de effecten van vergelijkbare investeringen in de militaire sector. Als bronvermelding verwijs ik naar een

Ter Beek

rapport van de Verenigde Naties uit 1981 over disarmament en development, waarin deze stelling zeer overtuigend verdedigd wordt. Bovendien – het is al vaker gezegd tijdens dit debat – toont de Japanse situatie aan dat ook zonder grote militaire researchbudgetten technologische vooruitgang mogelijk is.

In de vierde, laatste maar niet minste plaats wil ik erop wijzen dat er een beter alternatief is, een civielgericht alternatief: Eureka. Collega De Boer heeft het in een eerder stadium al eens enthousiast betiteld als het plan-Lubbers, naar aanleiding van de inbreng van de minister-president op de Europese top in Dublin. De minister-president heeft toen gepleit voor een geconcentreerde Europese krachtsinspanning op het gebied van de moderne technologie. Eureka is een dergelijke krachtsinspanning.

De heer **De Boer** (CDA): Mijnheer de Voorzitter! Op dat moment riep de Franse president: 'Eureka!'

De heer **Ter Beek** (PvdA): Ik vind het uitermate plezierig dat u hem dat vandaag weer naroept.

Eureka richt zich grotendeels op dezelfde terreinen als het SDI-onderzoek en sluit goed aan bij de al bereikte Europese resultaten binnen het Esprit-programma en binnen European Space Agency (ESA). Het aantrekkelijke van Eureka in politieke zin vind ik dat het zich niet beperkt tot een communautaire samenwerkingsvorm. Ook derde landen worden uitgenodigd daaraan deel te nemen.

Er moet natuurlijk nog het nodige besproken worden. Alles is nog niet duidelijk, bij voorbeeld de financiering. Ik ben erg nieuwsgierig, van de minister van Buitenlandse Zaken die gisteren nog met de Franse president heeft gesproken, te horen hoe hij tegen die ontwikkeling aankijkt en of hij in deze Kamer Nederlandse steun voor het Eureka-programma kan uitspreken.

Mijnheer de Voorzitter! Ik rond mijn betoog af met een partijpolitieke opmerking. Het is de minister geweest die gekomen is met het verwijt dat de Partij van de Arbeid met haar 'nee' tegen SDI de zaak weer eens blokkeert en dat wij wederom een blokkade zouden opwerpen door nu een onwrikbaar 'nee' te laten horen. Mijn antwoord op dat verwijt is tweeledig.

De minister gaat voorbij aan de inhoudelijke argumentatie voor die opstelling. Ik nodig hem nadrukkelijk

uit om niet met dit soort stempelwerk bezig te zijn, maar inhoudelijk in te gaan op de argumentatie die ik heb proberen te ontwikkelen.

Men kan de zaak ook omdraaien. Ik vraag de minister van Buitenlandse Zaken rechtstreeks waartoe zijn beleid en zijn keuzen tot dusverre hebben geleid. Heeft Nederland al een kerntaak afgestoten? Zijn er geen middellange-afstandswapens in Europa gekomen? Zijn er resultaten bereikt in Genève? Is de modernisering van de strategische kernmachten aan beide zijden tot een stop gekomen? Dreigt er geen nieuwe bewapeningsronde? Als je kijkt naar de huidige ontwikkelingen, heb ik niet de indruk dat de keuzen van de minister tot een zoveel fraaier toekomstbeeld leiden dan de keuzen die wij in de Partij van de Arbeid proberen te maken.

Ik heb met grote waardering kennis genomen van het betoog van Collega De Boer. Hij heeft daarin een afweging met betrekking tot SDI gemaakt die mij zeer aanspreekt. Zijn argumenten ter zake doen mij deugd. Naar ik aanneem door de tijdnood gedwongen, is collega De Boer niet in staat geweest om zijn conclusies voor te lezen. Met twee van die conclusies ben ik het van harte eens. Om argumenten van technologisch en economisch lijfsbehoud van West-Europa is het voor de Westeuropese landen niet raadzaam zich voor de kar van het VS-SDI-onderzoek te laten spannen, niet collectief, maar zeker niet individueel.

De heer **De Boer** (CDA): Ik meen dat ik dit in mijn eerste termijn ook op deze manier heb gezegd.

De heer **Ter Beek** (PvdA): Dat doet mij deugd. Het is dus inderdaad tijdnood geweest waardoor u uw conclusies niet hebt voorgelezen.

De laatste conclusie uit het betoog van de heer De Boer is: als West-Europa behoefte heeft om de eigen technologische basis te verstevigen – deze behoefte is evident – kan het beter het daartoe nodige onderzoek rechtstreeks zelf ter hand nemen dan de beslissing over het al dan niet deelnemen aan zo'n onderzoek en het voordeel voor ons zelf aan de VS over te laten. Daarmee ben ik het van harte eens!

Minister **Van den Broek**: Bent u het ook eens met de conclusie van de heer De Boer dat het te vroeg is voor een eendoordeel over SDI als concept? Als u toch zo driftig aan het citeren bent, is het misschien aardig

op dit wezenlijke onderdeel ook uw parallelie met de CDA-fractie tot uiting te brengen.

De heer **Ter Beek** (PvdA): Zullen wij dat debat voortzetten als u uw antwoord geeft?

Minister **Van den Broek**: Als u tijd nodig heeft om daarop te antwoorden, ben ik daartoe graag bereid.

De heer **Voorhoeve** (VVD): Ik heb naar het verhaal van de heer Ter Beek geluisterd en hoor dat het onderzoek naar de mogelijkheid van een defensieschild tegen kernwapens vreselijk gevaarlijk is. Nu weet de heer Ter Beek ...

De heer **Ter Beek** (PvdA): ... dat de Sovjet-Unie ook met onderzoek bezig is.

De heer **Voorhoeve** (VVD): ... dat de Sovjet-Unie een zeer groot aantal stappen in deze richting heeft ondernomen. Niet de Verenigde Staten, maar de Sovjet-Unie beschikt over een operationeel ABM-systeem.

De heer **Ter Beek** (PvdA): Toegestaan volgens het ABM-verdrag.

De heer **Voorhoeve** (VVD): Ik heb aangegeven dat de grenzen daarvan overschreden worden. De Sovjet-Unie en niet de VS beschikt over in de ruimte gestationeerde kernwapens. De heer Ter Beek heeft gesteld dat zo'n ontwikkeling aan Amerikaanse zijde zeer gevaarlijk zou zijn. Is hij het niet met mij eens dat, als de Sovjet-Unie op grote schaal iets als een ruimteschild inricht voordat de NAVO iets dergelijks heeft ontwikkeld, dit nog een veel gevaarlijker ontwikkeling voor West-Europa is?

De heer **Ter Beek** (PvdA): De heer Voorhoeve bevestigt nog eens de juistheid van mijn inleidende opmerkingen dat SDI nu gerechtvaardigd wordt door te verwijzen naar Sovjet-inspanningen ter zake. De droom van president Reagan, namelijk het bevrijden van de nucleaire nachtmerrie en het delen van de technologie met de andere partij, is geheel voorbij. Als men zich dan bezorgd maakt over de Sovjet-inspanning ter zake, is dan niet een veel probater middel dat meer bijdraagt tot een grotere veiligheid, te komen tot een verdrag dat deze ontwikkeling juist stopzet? Zo'n verdrag moet verhinderen dat het komt tot ontwikkeling, testen en plaatsing van nieuwe ruimtewapensystemen.

Waarom doen wij dat niet? Daarvoor pleit ik. Er is toevallig ook nog een motie uit een vorig debat,

Ter Beek

waarin dit bepleit wordt. Ik ben evenals collega Voorhoeve zeer bezorgd over de Sovjet-inspanningen. Hij is echter minder bezorgd over de Amerikaanse inspanningen dan ik. Ik hoop echter wel dat de heer Voorhoeve met mij van mening is dat wij aan deze ontwikkelingen niet moeten beginnen, omdat wij een heilloze weg opgaan. Het is een nieuwe wapenwedloop met destabiliserende gevolgen. Wij moeten de politieke krachten mobiliseren om tot een verdrag te komen dat juist verhindert dat deze ontwikkeling zich voordoet.

Mevrouw **Beckers-de Bruijn** (PPR): Waarom is de heer Ter Beek er zo zeker van dat het Eureka-plan civiel is en dat het geen militaire bedoelingen heeft, uit bezorgdheid bij voorbeeld over de positie van de Franse kernmacht? Is het plan niet veel te beperkt om geheel civiel van aard te zijn? Biotechnologie, evenmin als technologie om de voedselproblematiek op te lossen en de economische verhoudingen te verbeteren, is erin opgenomen.

De heer **Ter Beek** (PvdA): U bent net even iets te vlug door te zeggen dat er geen biotechnologie in is opgenomen. Een interessante ontwikkeling is dat de Europese Commissie nu ook zelf uitgenodigd is om met voorstellen ter zake te komen. De Europese Commissie heeft uitgerekend het punt van de biotechnologie een hogere plek op de ranglijst gegeven. Dat is kortom nog in volle ontwikkeling. Ik vind het veel belangrijker dat, als wij meedoen aan Eureka, wij een en ander kunnen beïnvloeden. Men kan uiteraard zeggen dat dit ook voor SDI geldt.

Ik zie de minister dan ook bedachtzaam kijken. Er is echter een verschil. Bij SDI gaat het heel nadrukkelijk om het ontwikkelen van een nieuw defensief concept. Dat concept is niet gericht op de verdediging van grondgebied tegen aanvallen. Het is een concept inzake verdediging, ter bescherming van reeds gestationeerde intercontinentale middellange- en korte-afstandsraketten. Het is bedoeld om de kwetsbaarheid van deze systemen te verminderen. Ik wil de minister in dit verband uitnodigen het rapport van Weinberger aan het Congres eens grondig door te vlooien, want daar staat het allemaal keurig omschreven. Tegen mevrouw Beckers zeg ik nog dat dit het grote verschil is tussen SDI en Eureka.

De beraadslaging wordt geschorst.
De vergadering wordt van 13.25 uur tot 14.00 uur geschorst.

Regeling van werkzaamheden

De **Voorzitter**: Ik stel voor, de eindstemming over wetsvoorstel 18404 (Buitengewoon pensioen 1940–1945) uit te stellen tot volgende week.

Ik stel voor, de wetsvoorstellen 18130 (Cultureel verdrag Marokko), 18054 (Artikel 162 Wetboek van Strafrecht) en 16551; (Kapitaal besloten vennootschap) tot nader order van de agenda af te voeren.

Ook stel ik voor, alle stemmingen geagendeerd en nog te agenderen voor maandag a.s. te houden dinsdag direct na de lunchpauze.

Overeenkomstig de voorstellen van de Voorzitter wordt besloten.

De **Voorzitter**: Ik stel, voor de week van 24–27 juni, voor alle onderwerpen en alle termijnen te zamen, de volgende spreektijden voor:

- PvdA 240 minuten
- CDA 220 minuten
- VVD 200 minuten
- D'66 60 minuten
- driepersoonsfracties 40 minuten
- overige 20 minuten.

De heer **Schutte** (GPV): Mijnheer de Voorzitter! Ik begrijp dat voor deze verdeling het stelsel gevolgd is dat ook bij begrotingen en nota's wordt gevolgd. Op zichzelf heb ik daar begrip voor, zij het dat het hier een agenda betreft waar ook enkele wetsvoorstellen op staan waarvoor normaal gesproken geen spreektijdverdeling geldt. Tegen die achtergrond had ik het billijk gevonden als het desbetreffende systeem niet zonder meer zou zijn gevolgd, zeker wat betreft de onderkant van de lijst, namelijk de overige fracties 20 minuten spreektijd. Op die manier zou de mogelijkheid worden geboden aan de éénmansfracties om ook mee te doen aan de debatten over de wetsvoorstellen en daarnaast bij voorbeeld over Zuid-Afrika en de Voorjaarsnota. Dan spreek je trouwens nog maar over een minuut of vijf per keer. Is er geen mogelijkheid om die 20 minuten iets op te hogen? Mocht daarover nu niet definitief kunnen worden besloten, is het dan mogelijk om morgen, wanneer de definitieve indeling wordt gemaakt,

te bekijken of aan de hand van de inschrijvingen er iets aan gedaan kan worden voor deze fracties?

De **Voorzitter**: Ik had willen voorstellen, wanneer de Kamer aanstonds een besluit neemt – vanmorgen heb ik dit al aangekondigd per 'groentje' – dat alle leden nog hedenmiddag de spreektijden per onderwerp aanpassen, zodat ik morgen een realistische indeling van de gehele week kan maken. Als dan blijkt dat men ineens veel korter gaat spreken dan men tot dusverre heeft opgegeven, dan ben ik gaarne bereid om maandag een nader voorstel te doen, maar ik denk niet dat dit gebeurt.

De heer **Castricum** (PvdA): Mijnheer de Voorzitter! Een berekening van de verdeling van de beschikbare tijd tussen Kamer en regering leidt tot de conclusie dat voor beide ongeveer evenveel spreektijd beschikbaar zal zijn. Dat lijkt mij nogal onevenwichtig. Is dat te verklaren door het feit dat u voornemens bent om volgende week, ondanks de drukte op de agenda, toch een normale gedachtenwisseling inclusief interrupties tussen regering en parlement te laten houden?

De **Voorzitter**: Zo is het. Dan heeft de regering netto dus aanzienlijk minder dan de Kamer.

De heer **Hermsen** (CDA): Mijnheer de Voorzitter! Dat enige soepelheid wordt betracht ten aanzien van de kleinste fracties, is een gewoonte waar de grote fracties altijd graag aan meewerken. De grote fracties hebben echter hun spreektijden al onder druk gezet de laatste paar weken om u tegemoet te komen in uw wens om alle onderwerpen afgewerkt te krijgen. Het gaat mij iets te ver om nu extra onder druk te worden gezet. Als in de loop van de volgende week bij verschillende onderwerpen blijkt dat enige soepelheid betracht kan worden, dan kunt u een en ander ten gunste laten komen van de kleinste fracties. Ik zou daar volkomen mee kunnen instemmen. U zou dan de grote fracties zeer strikt aan de opgegeven spreektijden kunnen houden.

De heer **Van der Spek** (PSP): Ik wil niet graag gerekend worden tot de kleinste fracties – daartoe behoor ik ook niet – maar ik hoop wel dat hetgeen de heer Hermsen zegt zich ook uitstrekt tot de wat grotere fracties dan de één-persoonsfracties. Wij hebben 40 minuten voor 11 onderwerpen. Wij zullen sowieso niet meedoen aan enkele onderwerpen.

Voorzitter

Wanneer het 40 minuten blijft, zullen wij misschien aan meer onderwerpen zelfs niet meedoen, maar er zijn een paar heel belangrijke onderwerpen bij en die kun je niet in een paar minuten afdoen. Normaal werken wij bij wetsvoorstellen zonder spreektijdbeperking. Ik heb er groot bezwaar tegen dat wij nu op deze manier opereren.

De **Voorzitter**: Ik zal, uitgaande van deze hoeveelheid minuten, gaarne bevorderen dat de regering niet meer tijd gaat opsouperen dan gebruikelijk is en dat er normaal kan worden geïnterrupteerd. Ik heb er een hekel aan, maar soms is het nodig, interrupties heel kort te houden. Ik ben voorts graag bereid, als er een half uur of een uur ruimte blijkt te komen, dat te laten vollopen, naar evenredigheid. Wanneer de grote fracties daarvan dan geen gebruik maken, zal het extra aan de kleine fracties ten goede kunnen komen. Ik moet echter ergens van uit kunnen gaan. Ik voel niet voor een voorzitter die willekeurig optreedt.

De heer **Ernsting** (CPN): Ik zie op de groene agenda dat u, in tegenstelling tot mijn verwachting, zowel de maandagochtend als de dinsdagochtend niet plenair wilt vergaderen.

De **Voorzitter**: Dat is een drukfout, dat moet op dinsdag 10.15 uur zijn.

De heer **Scholten**: Mijnheer de Voorzitter! De allerkleinsten krijgen dus twintig minuten spreektijd en, als alles meezit, misschien nog iets erbij voor negen verschillende agendapunten. Ik vind dit een duidelijke illustratie van het feit dat de Kamer te veel op de agenda heeft gezet. In wezen komt het erop neer dat men zegt: wij debatteren wel, maar jullie kunnen bij belangrijke onderwerpen alleen maar participeren door te stemmen. Ik wil daar toch protest tegen aantekenen. Is het niet mogelijk maandagmorgen om, bij voorbeeld, 11 uur te beginnen in plaats van om twee uur 's middags? Op die manier kan althans nog een paar uur worden gewonnen.

De **Voorzitter**: Ik heb daar bezwaar tegen. De fracties moeten gelegenheid hebben 's morgens te vergaderen, zoals anders op dinsdag gebruikelijk is.

De heer **Scholten**: Ik geef toe, dat probleem heb ik niet.

De **Voorzitter**: Ik stel vast dat wij op deze manier kunnen procederen.

Overeenkomstig het voorstel van de Voorzitter wordt besloten.

De **Voorzitter**: Ik geef het woord aan de heer Scholten die het heeft gevraagd.

De heer **Scholten**: Mijnheer de Voorzitter! Vannacht is tijdens een zitting van de Veiligheidsraad van de Verenigde Naties in New York een belangrijke beslissing genomen als voorlopige afronding van het Namibiëdebat dat een hele week heeft geduurd. De veiligheidsraad heeft vannacht een oproep gericht tot de lid-staten van de Verenigde Naties om over te gaan tot een investeringsstop in Zuid-Afrika. Dat besluit is door de Veiligheidsraad genomen met slechts twee onthoudingen. Dit duidt erop dat het toch wel als een serieuze oproep moet worden gekwalificeerd. Ik wil nu niet op de materie zelf ingaan. Ik roep slechts in herinnering dat Nederland destijds is overgegaan tot de instelling van een wapenembargo tegen Zuid-Afrika toen er nog geen mandatoire uitspraken van de Veiligheidsraad waren. Ook dit is geen mandatoire uitspraak.

Mijn verzoek aan u is, of u de regering wilt vragen de Kamer per brief te informeren over het antwoord van de regering op deze oproep van de Veiligheidsraad.

De **Voorzitter**: Dat zal ik doen.

Ik geef het woord aan de heer Tommel, die het heeft gevraagd.

De heer **Tommel** (D'66): Mijnheer de Voorzitter! Ik lees in Het Vrije Volk van heden een bericht waarin melding wordt gemaakt van een brief van de staatssecretaris van Binnenlandse Zaken gericht aan de partners in het Industrie- en Havenschap Moerdijk. In deze brief wordt verwezen naar een toezegging van de partners, dat zij een inspanningsverplichting op zich zouden hebben genomen voor een aantal zaken, waaronder een opslag van radioactief afval op het industrieterrein Moerdijk. Dit alles lijkt mij buitengewoon onwaarschijnlijk, omdat de commissie-LOFRA, onder leiding van de heer Geertsema, nog bezig is met het zoeken naar een plaats. Ik zou het op prijs stellen over deze zaak, eventueel tijdens het vragenuur van de volgende week, met de minister van Volkshuisvesting, Ruimtelijke Ordening en Milieubeheer van gedachten te kunnen wisselen. Ik ken echter, uiteraard, de tekst van de betreffende brief niet. Daarom zou ik u willen

verzoeken aan de staatssecretaris te vragen ons deze brief of deze brieven per omgaande toe te sturen.

De **Voorzitter**: Dat zal ik doen.

Aan de orde zijn de stemmingen in verband met het wetsvoorstel **Gemeentelijke herindeling van de Alblasserwaard en Vijfheerenlanden (18883)**.

Artikel 1 wordt zonder stemming aangenomen.

In stemming komt het amendement-Schutte (stuk nr. 10).

De **Voorzitter**: Ik constateer, dat de aanwezige leden van de fracties van het GPV, de SGP, de RPF, de PSP, de CPN en de PPR, alsmede de leden Janmaat, Wagenaar en Scholten voor dit amendement hebben gestemd en die van de overige fracties ertegen, zodat het is verworpen.

In stemming komt het subamendement-Van Rossum (stuk nr. 13) op het amendement-Van der Heijden (stuk nr. 12).

De **Voorzitter**: Ik constateer, dat de aanwezige leden van de fracties van de VVD, de PvdA en D'66 tegen dit subamendement hebben gestemd en die van de overige fracties ervoor, zodat het is verworpen.

In stemming komt het amendement-Van der Heijden (stuk nr. 12).

De **Voorzitter**: Ik constateer, dat de aanwezige leden van de fracties van de VVD, de PvdA, D'66 en het lid Janmaat tegen dit amendement hebben gestemd en die van de overige fracties ervoor, zodat het is verworpen.

In stemming komt het subamendement-Castricum/Hummel (stuk nr. 16, tweede herdruk) op het amendement-Lauxtermann (stuk nr. 14).

De **Voorzitter**: Ik constateer, dat de aanwezige leden van de fracties van de SGP, de RPF en het GPV en het lid Wagenaar tegen dit subamendement hebben gestemd en die van de overige fracties ervoor, zodat het is aangenomen.

In stemming komt het amendement-Lauxtermann (stuk nr. 14), zoals het is gewijzigd door de aanneming van het subamendement-Castricum/Hummel (stuk nr. 16, tweede herdruk).

Voorzitter

De **Voorzitter**: Ik constateer, dat de aanwezige leden van de fractie van D'66 tegen dit gewijzigde amendement hebben gestemd en die van de overige fracties ervoor, zodat het is aangenomen.

Artikel 2, zoals het is gewijzigd door de aanneming van het geamendeerde amendement-Lauxtermann (stuk nr. 14), wordt zonder stemming aangenomen.

Artikel 3 wordt zonder stemming aangenomen.

Artikel 4, zoals het is gewijzigd door de aanneming van het amendement-Lauxtermann (stuk nr. 14), wordt zonder stemming aangenomen.

De artikelen 5 t/m 14 worden zonder stemming aangenomen.

Artikel 15, zoals het is gewijzigd door de aanneming van het geamendeerde amendement-Lauxtermann (stuk nr. 14), wordt zonder stemming aangenomen.

Artikel 16, zoals het is gewijzigd door de aanneming van het geamendeerde amendement-Lauxtermann (stuk nr. 14), wordt zonder stemming aangenomen.

Artikel 17 en de beweegreden worden zonder stemming aangenomen.

De **Voorzitter**: Ik geef gelegenheid tot het afleggen van stemverklaringen.

De heer **Van der Heijden** (CDA): Voorzitter! Mijn fractie zal tegen het wetsvoorstel stemmen, omdat in het debat volstrekt duidelijk is geworden dat de regering niet wil ingaan op onze uitdrukkelijke verzoeken, voor het gebied van de Alblasserwaard en de Vijfheerenlanden een kleinschaliger herindeling toe te staan dan thans is voorgesteld. In het debat heeft mijn fractie duidelijk aangegeven welk belang zij hecht aan mijn amendement op stuk nr. 12. Het geeft naast een praktische tweedeling van twee veel te groot uitgevallen nieuwe gemeenten ook in principe aan wat naar onze mening via herindeling mogelijk moet zijn. Wij baseren ons daarbij op een ander model van systematische streeksgewijze indeling met een ijkpunt van 10.000 inwoners.

Ik maak van de gelegenheid gebruik om naar aanleiding van de stemming over het subamendement op stuk nr. 16 een opmerking te maken. De consequentie van het

instellen van een zogenaamde kwartetgemeente op Gelders grondgebied brengt met zich dat Gorinchem in de naaste toekomst voor zijn groei op een provinciale grenswijziging is aangewezen. Dit lijkt mijn fractie een slechte zaak.

In stemming komt het wetsvoorstel.

De **Voorzitter**: Ik constateer, dat de aanwezige leden van de fracties van het CDA, de SGP, de RPF, het GPV, de PPR en de CPN, alsmede de leden Wagenaar en Scholten tegen dit wetsvoorstel hebben gestemd en die van de overige fracties ervoor, zodat het is aangenomen.

Aan de orde zijn de stemmingen in verband met het wetsvoorstel **Uitbreiding van de Wet algemene bepalingen milieuhygiëne (Regelen met betrekking tot milieu-effectrapportage) (16814)**

en over:

- de motie-Van Noord over de HELP-methode (16814, nr. 32);
- de motie-De Boois c.s. over een M.E.R. m.b.t. de locatiekeuze vestigingsplaatsen kerncentrales (16814, nr. 34).

Het begin van artikel I, onderdeel A en het begin van onderdeel B worden zonder stemming aangenomen.

In stemming komt het amendement-De Boois (stuk nr. 21).

De **Voorzitter**: Ik constateer, dat de aanwezige leden van de fracties van het CDA, de SGP, de RPF en het GPV en het lid Wagenaar tegen dit amendement hebben gestemd en die van de overige fracties ervoor, zodat het is aangenomen.

Artikel 5a, zoals het is gewijzigd door de aanneming van het amendement-De Boois (stuk nr. 21), wordt zonder stemming aangenomen.

De artikelen 5b t/m 5l worden zonder stemming aangenomen.

Het gewijzigde onderdeel B wordt zonder stemming aangenomen.

Het begin van onderdeel C en de artikelen 41a en 41b worden zonder stemming aangenomen.

In stemming komt het amendement-Van Noord c.s. (stuk nr. 16, herdruk) tot invoeging van een artikel 41ba.

De **Voorzitter**: Ik constateer, dat de aanwezige leden van de fractie van de VVD tegen dit amendement hebben gestemd en die van de

overige fracties ervoor, zodat het is aangenomen.

Artikel 41c wordt zonder stemming aangenomen.

In stemming komt het amendement-De Boois/Tommel (stuk nr. 23).

De **Voorzitter**: Ik constateer, dat de aanwezige leden van de fracties van de PvdA, D'66, de PPR, de CPN, de PSP en de EVP en de leden Janmaat en Scholten voor dit amendement hebben gestemd en die van de overige fracties ertegen, zodat het is verworpen.

Artikel 41d wordt zonder stemming aangenomen.

De artikelen 41e en 41f worden zonder stemming aangenomen.

In stemming komt het amendement-Tommel (stuk nr. 28, I).

De **Voorzitter**: Ik constateer, dat de aanwezige leden van de fracties van D'66, de PvdA, de PPR, de CPN, de PSP en de EVP en de leden Janmaat en Scholten voor dit amendement hebben gestemd en die van de overige fracties ertegen, zodat het is verworpen.

Ik stel vast, dat door de verwerping van dit amendement het andere op stuk nr. 28 voorkomende amendement als verworpen kan worden beschouwd.

Artikel 41g wordt zonder stemming aangenomen.

De artikelen 41h t/m 41l worden zonder stemming aangenomen.

In stemming komt het amendement-De Boois (stuk nr. 29, I).

De **Voorzitter**: Ik constateer, dat de aanwezige leden van de fracties van de PvdA, de PPR, de CPN, de PSP en de EVP en de leden Janmaat en Scholten voor dit amendement hebben gestemd en die van de overige fracties ertegen, zodat het is verworpen.

Ik stel vast, dat door de verwerping van dit amendement de andere op stuk nr. 29 voorkomende amendementen als verworpen kunnen worden beschouwd.

In stemming komt het amendement-De Boois (stuk nr. 24).

De **Voorzitter**: Ik constateer, dat de aanwezige leden van de fracties van de PvdA, D'66, de PPR, de CPN, de PSP en de EVP en de leden Janmaat en Scholten voor dit amendement hebben gestemd en die van de

Voorzitter

overige fracties ertegen, zodat het is verworpen.

Artikel 41m wordt zonder stemming aangenomen.

In stemming komt het amendement-De Boois (stuk nr. 30).

De **Voorzitter**: Ik constateer, dat de aanwezige leden van de fracties van de PvdA, de PPR, de CPN, de PSP en de EVP en de leden Janmaat en Scholten voor dit amendement hebben gestemd en die van de overige fracties ertegen, zodat het is verworpen.

Artikel 41n wordt zonder stemming aangenomen.

In stemming komt het amendement-Rempt-Halmmans de Jongh (stuk nr. 27, I).

De **Voorzitter**: Ik constateer, dat de aanwezige leden van de fracties van de VVD en de PSP voor dit amendement hebben gestemd en die van de overige fracties ertegen, zodat het is verworpen.

Ik stel vast, dat door de verwerping van dit amendement het andere op stuk nr. 27 voorkomende amendement als verworpen kan worden beschouwd.

In stemming komt het amendement-Van Noord c.s. (stuk nr. 18, I, herdruk).

De **Voorzitter**: Ik constateer, dat de aanwezige leden van de fractie van de VVD tegen dit amendement hebben gestemd en die van de overige fracties ervoor, zodat het is aangenomen. Hierdoor vervalt artikel 41 na als geheel.

Ik stel vast, dat door de aanneming van dit amendement ook het andere op stuk nr. 18 (herdruk) voorkomende amendement als aangenomen kan worden beschouwd.

De artikelen 41nb t/m 41t worden zonder stemming aangenomen.

In stemming komt het amendement-De Boois (stuk nr. 25).

De **Voorzitter**: Ik constateer, dat de aanwezige leden van de fracties van het CDA, de SGP, de RPF en het GPV en het lid Wagenaar tegen dit amendement hebben gestemd en die van de overige fractie ervoor, zodat het is aangenomen.

Artikel 41u, zoals het is gewijzigd door de aanneming van het amendement-De Boois (stuk nr. 25), wordt zonder stemming aangenomen.

De artikelen 41v en 41w worden zonder stemming aangenomen.

In stemming komt het amendement-De Boois (stuk nr. 31, I) tot invoeging van een nieuw artikel 41x.

De **Voorzitter**: Ik constateer, dat de aanwezige leden van de fracties van de PvdA, D'66, de PPR, de PSP, de CPN en de EVP en de leden Janmaat en Scholten voor dit amendement hebben gestemd en die van de overige fracties ertegen, zodat het is verworpen.

Ik stel vast, dat door de verwerping van dit amendement de andere op stuk nr. 31 voorkomende amendementen als verworpen kunnen worden beschouwd.

De artikelen 41ij, 41z en 41aa t/m 41ao worden zonder stemming aangenomen.

Het gewijzigde onderdeel C wordt zonder stemming aangenomen.

De onderdelen D t/m F en het begin van onderdeel G worden zonder stemming aangenomen.

Artikel 77a, zoals het is gewijzigd door de aanneming van het amendement-Van Noord c.s. (stuk nr. 18, II, herdruk), wordt zonder stemming aangenomen.

De artikelen 77b t/m 77d worden zonder stemming aangenomen.

In stemming komt het amendement-Dijkman (stuk nr. 14, herdruk).

De **Voorzitter**: Ik constateer, dat de aanwezige leden van de fracties van de PPR, de CPN, de PSP, de RPF, de SGP en de EVP en het lid Scholten voor dit amendement hebben gestemd en die van de overige fracties ertegen, zodat het is verworpen.

In stemming komt het amendement-Rempt-Halmmans de Jongh c.s. (stuk nr. 20, I, herdruk).

De **Voorzitter**: Ik constateer, dat dit amendement met algemene stemmen is aangenomen.

Ik stel vast, dat door de aanneming van dit amendement de andere op stuk nr. 20, herdruk voorkomende amendementen als aangenomen kunnen worden beschouwd.

Artikel 77e, zoals het is gewijzigd door de aanneming van de amendementen-Rempt-Halmmans de Jongh (stuk nr. 20, I t/m V, herdruk), wordt zonder stemming aangenomen.

De artikelen 77f t/m 77h worden zonder stemming aangenomen.

Het gewijzigde onderdeel G wordt zonder stemming aangenomen.

Onderdeel H wordt zonder stemming aangenomen.

Het gewijzigde artikel I wordt zonder stemming aangenomen.

De artikelen II t/m IV en de beweegreden worden zonder stemming aangenomen.

De **Voorzitter**: Ik stel voor, aanstaande dinsdag de eindstemming over het wetsvoorstel te houden.

Daartoe wordt besloten.

In stemming komt de motie-Van Noord (16 814, nr. 32).

De **Voorzitter**: Ik constateer, dat de aanwezige leden van de fracties van het CDA, de VVD, de SGP, de RPF en het GPV en de leden Wagenaar en Janmaat voor deze motie hebben gestemd en die van de overige fracties ertegen, zodat zij is aangenomen.

In stemming komt de motie-De Boois c.s. (16 814, nr. 34).

De **Voorzitter**: Ik constateer, dat de aanwezige leden van de fracties van de PvdA, D'66, de PPR, de CPN, de PSP en de EVP en de leden Janmaat en Scholten voor deze motie hebben gestemd en die van de overige fracties ertegen, zodat zij is verworpen.

Aan de orde zijn de **stemmingen over drie moties**, ingediend op 13 juni 1985 bij het debat over de **EG-Milieuraad**, te weten:

- de motie-De Boois c.s. over maatregelen ter bevordering van de verkoop van ongelode benzine en van de 'schone' auto per 1 januari 1986 (18 938, nr. 6);
- de motie-De Boois c.s. over de Europese normen voor uitlaatgassen van auto's (18 938, nr. 7);
- de motie-Willems over een EG-richtlijn waarin volstaan wordt met emissienormen (18 938, nr. 8).

In stemming komt de motie-De Boois c.s. (18 938, nr. 6).

De **Voorzitter**: Ik constateer, dat de aanwezige leden van de fractie van de VVD en het lid Wagenaar tegen deze motie hebben gestemd en die van de overige fracties ervoor, zodat zij is aangenomen.

In stemming komt de motie-De Boois c.s. (18 938, nr. 7).

Voorzitter

De **Voorzitter**: Ik constateer, dat de aanwezige leden van de fractie van de VVD tegen deze motie hebben gestemd en die van de overige fracties ervoor, zodat zij is aangenomen.

In stemming komt de motie-Willems (18 938, nr. 8).

De **Voorzitter**: Ik constateer, dat de aanwezige leden van de fracties van de VVD, de SGP, de RPF en het GPV tegen deze motie hebben gestemd en die van de overige fracties ervoor, zodat zij is aangenomen.

Ik stel voor, de stukken onder 18 938 voor kennisgeving aan te nemen.

Daartoe wordt besloten.

Aan de orde zijn de **stemmingen over drie moties**, ingediend op 13 juni 1985 bij het debat over de **superheffing**, te weten:

- de motie-P. M. Blauw over invordering van de superheffing (18 600-XIV, nr. 94);
- de motie-P. M. Blauw over het niet verlagen van de heffingvrije quota (18 600-XIV, nr. 95);
- de motie-Tazelaar over de verevening van de superheffing (18 600-XIV, nr. 96).

De **Voorzitter**: De heer Tazelaar heeft mij verzocht, de beraadslaging te heropenen.

Ik stel voor, aan dit verzoek te voldoen.

Daartoe wordt besloten.

De heer **Tazelaar** (PvdA): Voorzitter! Het gaat om de vraag of de producenten die meer geproduceerd hebben dan het toegestane quotum ook een superheffing moeten betalen. Het antwoord daarop is 'ja'. Een tweede vraag is of ze alles moeten betalen. Het antwoord daarop is 'neen'. De derde vraag is hoeveel ze moeten betalen. Welnu, daar gaat het nu om. De VVD zegt dat zij graag een individuele benadering zou zien.

De minister heeft gezegd, dat dit niet kan. Ongetwijfeld heeft hij daarover contact opgenomen met de staatssecretaris van Financiën. Ik neem dan ook aan, dat het niet gaat.

Daarom hebben wij in het mondeling overleg gezegd, dat er wat beter naar de kleine producenten moet worden gekeken. Het CDA heeft zich daarbij toen direct aangesloten.

Volgens de kranten heeft de VVD dat ook gedaan. Het was dus duidelijk.

De minister heeft in de plenaire vergadering gezegd: dat doe ik niet, want ik doe al genoeg. Staande de vergadering heb ik op de achterkant van een bierviltje de tekst van een motie geschreven en dat ingediend. Daarin stond, dat de minister het toch maar moest doen. De tekst van de motie is vermenigvuldigd en rondgedeeld.

Dinsdag kon ik, toen de minister een tijd zat te wachten op de stemming die nu pas plaatsvindt, toevallig even op zijn stukken kijken en daar zag ik op zijn exemplaar van mijn motie staan: uitgevoerd. Zo gaan wij niet met elkaar om! Immers, de motie was helemaal niet uitgevoerd. Ik moet nu zeer tegen mijn zin die motie aanvullen en helemaal preciseren. In het strategisch-monistische stelsel waarin wij leven, moet je namelijk aan een half woord genoeg hebben.

Minister **Braks**: Ik ga niet meer zo met u om dat u in mijn papieren mag kijken.

De heer **Tazelaar** (PvdA): Neen, maar, mijnheer de Voorzitter, het spijt mij zeer dat ik nu moet gaan praten over percentages van 5 en 7 in plaats van 8 en 9 en over 30.000 liter. Ik kan er ook niets aan doen, maar anders komt er niets van terecht.

Motie

De **Voorzitter**: De motie-Tazelaar (18 600-XIV, nr. 96) is in die zin gewijzigd, dat zij thans luidt:

De Kamer,

gehoord de beraadslaging;

van mening, dat bij de verevening van de superheffing 1984-1985 kleinere producenten een relatief gunstiger regeling toekomt dan de grotere producenten;

van mening, dat zulks kan gescheiden door:

- a. de door de regering voorgestelde percentages waarboven verevening plaatsvindt voor de kleinste producenten in plaats van op 8 en 9 vast te stellen op 5 en 7;
- b. de maximale hoeveelheid van de verevening vast te stellen op 30.000 kg;

verzoekt de regering in de bovengenoemde zin de regeling uit te voeren, en gaat over tot de orde van de dag.

Moet het inderdaad 30.000 kg zijn en niet 30.000 liter?

De heer **Tazelaar** (PvdA): Ja, dat is ongeveer hetzelfde.

De **Voorzitter**: Ja, ongeveer, maar ik dacht u het precies wilde aangegeven. Het blijft dus 'kg'; dat is inderdaad meer dan 'liter'.

Naar mij blijkt, wordt deze gewijzigde motie voldoende ondersteund.

Zij krijgt nr. 98 (18 600-XIV).

Ik constateer dat de Kamer er geen bezwaar tegen heeft, aanstonds over deze gewijzigde motie te stemmen.

De heer **Van der Linden** (CDA): Voorzitter! De CDA-fractie heeft tijdens het debat kenbaar gemaakt dat zij grote bezwaren heeft tegen een generaal pardon voor de overschrijders. De minister is ons een eindweegs tegemoet gekomen door een maximum in de kwijtschelding aan te brengen van 40.000 liter. Wij hadden een motie achter de hand om de grens bij 30.000 liter te leggen. Aangezien wij de notitie van de minister pas zeer laat ter beschikking kregen, was het onmogelijk, die motie nog in te dienen zonder dat er een aanzienlijk tijdverlies zou ontstaan bij de uitvoering van de beschikking.

Daarom willen wij onderdeel b van de gewijzigde motie Tazelaar graag steunen. Op grond daarvan zal het CDA voor deze motie stemmen. Wij hechten er ook aan dat die 30.000 kg de bovengrens wordt.

Voorts staat er in de motie: van mening dat zulks kan geschieden door. Gezien deze 'kan'-bepaling en wanneer er ruimte is (zie onder a) om de reeds aangebrachte staffeling betreffende de grootte van de bedrijven nog wat gunstiger te maken, vragen wij de minister om die overweging ook over te nemen.

Minister **Braks**: Mijnheer de Voorzitter! Melkconsumenten plagen hun consumptie uit te drukken in liters; producenten meten 'hun' prestatie op dit gebied echter in kg.

De laatste dagen is er wat publiciteit geweest omtrent de onderhavige aangelegenheid, waarbij sprake is van een kwijtschelding van heffingsplichten in het kader van de superheffing. Om elk misverstand te vermijden, verklaar ik nu dat er in geen enkel geval van volledige kwijtschelding sprake zal zijn. Er is geen sprake van een generaal pardon; er is slechts sprake van een

Voorzitter

zekere matiging tot het plafond dat zojuist aan de orde is gekomen.

Wij hebben voorstellen gedaan aan de hand van veel overleg met het landbouwbedrijfsleven en met de landbouwcommissie. Daarbij is de wens naar voren gekomen dat, zoals de geachte afgevaardigde de heer Tazelaar die zoëven ook heeft uitgesproken, er vooral aandacht wordt gegeven aan de kleinere producenten. Welnu, ik ben van mening dat met de door ons voor de tegemoetkoming voorgestelde staffeling volledig aan die wens is voldaan. Dat heeft de heer Tazelaar ook in mijn papieren gelezen: is uitgevoerd. Ik houd het daarbij om de eenvoudige reden dat ik anders de verdeling niet kan overzien. In het traject waarvoor onder punt a wordt gepleit, zit een groot aantal overschrijders. Het kost dan een veel te grote hoeveelheid melk om de motie op een evenwichtige wijze uit te voeren.

Onder b wordt voorgesteld, het plafond niet op 40.000 maar op 30.000 te stellen. Ik ben van mening dat de door ons gekozen 40.000 liter alleszins redelijk was, omdat in het traject van 30.000 tot 40.000 ongeveer 150 overschrijders zitten. Als wij aan deze bedrijven niet tegemoetkomen, krijgen zij ernstige financiële problemen. De heer Tazelaar wees er al op dat het erg moeilijk is, een individueel oordeel uit te spreken. Ik wil dan ook het risico nemen, eventueel via betalingsregelingen later aan de problemen te moeten tegemoetkomen.

Ik neem dus opnieuw kennis van de overweging die aan de motie ten grondslag ligt dat aan de kleine producenten meer moet worden tegemoetgekomen. Ik ben van mening dat ik dit heb gedaan. Ik ben ertoe bereid, de grens van 30.000 liter in de beschikking op te nemen.

Voor de goede orde wijs ik erop dat de feitelijke staffeling in de nieuwe verhouding pas zal worden vastgesteld, als de berekeningen van het produktschap hebben uitgewezen dat hiervoor voldoende melk aanwezig is.

De heer **Tazelaar** (PvdA): Mijnheer de Voorzitter! De heer Van der Linden heeft goed gelezen dat het gestelde onder a en b kan geschieden. Ik verzoek hem, ook te lezen wat er verder staat, te weten dat de regering wordt verzocht, de regeling in bovengenoemde zin uit te voeren. Dit betekent dat niet alleen b maar ook a moet worden uitgevoerd. De

minister kan zeggen dat hij b zal uitvoeren, maar a niet, als de motie wordt aangenomen, maar dan voert hij de motie niet uit. Later zullen wij dan erover praten dat hij de motie niet heeft uitgevoerd. Meestal zegt hij in dit soort gevallen dat een motie die door een meerderheid van de Kamer wordt gesteund, een ondersteuning van zijn beleid is. Dan moet hij niet alleen b maar ook a uitvoeren.

De beraadslaging wordt gesloten.

In stemming komt de motie-P. M. Blauw (18 600-XIV, nr. 94).

De **Voorzitter**: Ik constateer, dat de aanwezige leden van de fracties van de VVD en de PSP en de leden Wagenaar en Janmaat voor deze motie hebben gestemd en die van de overige fracties ertegen, zodat zij is verworpen.

In stemming komt de motie-P. M. Blauw (18 600-XIV, nr. 95).

De **Voorzitter**: Ik constateer, dat de aanwezige leden van de fracties van de VVD en de CPN en de leden Wagenaar en Janmaat voor deze motie hebben gestemd en die van de overige fracties ertegen, zodat zij is verworpen.

In stemming komt de gewijzigde motie-Tazelaar (18 600-XIV, nr. 98).

De **Voorzitter**: Ik constateer, dat de aanwezige leden van de fractie van de VVD tegen deze motie hebben gestemd en die van de overige fracties ervoor, zodat zij is aangenomen.

Ik stel voor, de stukken 18 600-XIV, nrs. 91 en 97 voor kennisgeving aan te nemen.

Daartoe wordt besloten.

Aan de orde zijn de **stemmingen over vier moties** ingediend in de UCV van 22 mei 1985 over de **zeescheepsnieuwbouw**, te weten:

- de motie-Vos/Van der Hek over een regime van generieke steunverlening (16 431, nr. 7);
- de motie-Vos/Van der Hek over initiatieven in EG- en OESO-verband (16 431, nr. 8);
- de motie-Vos/Van der Hek over concurrentievervalsing (16 431, nr. 9);
- de motie-Van Dis over het tegengaan van oneerlijke concurrentie (16 431, nr. 10).

De **Voorzitter**: Het is mij gebleken, dat deze moties voldoende worden ondersteund.

Mij is gevraagd om opening van de beraadslaging. Ik stel voor, aan dit verzoek te voldoen.

Daartoe wordt besloten.

De heer **Van Dis** (SGP): Mijnheer de Voorzitter! Naar aanleiding van de discussie die wij in de uitgebreide commissievergadering hebben gevoerd, heb ik het dictum van mijn motie op stuk nr. 10 enigszins gewijzigd. De gewijzigde tekst is al rondgedeeld. Ik verzoek u, deze voor te lezen.

Motie

De **Voorzitter**: De motie-Van Dis (16 431, nr. 10) is in die zin gewijzigd, dat het dictum thans luidt:

Verzoekt de regering, onderzoek te laten instellen naar het mogelijk voorkomen en toepassen van informele steunvormen als in de eerste overweging bedoeld en, indien gebleken is van afwijkingen van de vijfde richtlijn, de nodige stappen te ondernemen tot spoedige beëindiging daarvan.

Naar mij blijkt, wordt deze gewijzigde motie voldoende ondersteund.

Zij krijgt nr. 12 (16 431).

Ik constateer dat de Kamer er geen bezwaar tegen heeft, aanstonds over deze gewijzigde motie te stemmen.

De beraadslaging wordt gesloten.

In stemming komt de motie-Vos/Van der Hek (16 431, nr. 7).

De **Voorzitter**: Ik constateer, dat de aanwezige leden van de fracties van de PvdA, D'66, de PPR, de CPN, de PSP en de EVP en de heer Scholten voor deze motie hebben gestemd en die van de overige fracties ertegen, zodat zij is verworpen.

In stemming komt de motie-Vos/Van der Hek (16 431), nr. 8).

De **Voorzitter**: Ik constateer, dat deze motie met algemene stemmen is aangenomen.

De heer **Vos** (PvdA): Mijnheer de Voorzitter! Nu de motie op stuk nr. 8 is aangenomen, wil ik het onderzoek dat de minister zal uitvoeren, afwachten. Ik zie het resultaat hiervan tegen 1 juni 1986 tegemoet. Tot dat moment wil ik de motie op stuk nr. 9 aanhouden.

Voorzitter

De **Voorzitter**: Op verzoek van de heer Vos stel ik voor, zijn motie (16 431, nr. 9) van de agenda af te voeren.

Daartoe wordt besloten.

In stemming komt de gewijzigde motie-Van Dis (16 431, nr. 12).

De **Voorzitter**: Ik constateer, dat deze gewijzigde motie met algemene stemmen is aangenomen.

Ik stel voor, de stukken 16 431, nrs. 5 en 6 voor kennisgeving aan te nemen. Daartoe wordt besloten.

De **Voorzitter**: Ik geef gelegenheid tot het afleggen van stemverklaringen over de onderwerpen, waarover zojuist is gestemd.

Milieu-effectrapportage

Mevrouw **Rempt-Halmmans de Jongh** (VVD): Mijnheer de Voorzitter! De VVD heeft gestemd vóór de motie-Van Noord over de HELP-methode (stuk nr. 32). Na zorgvuldige bestudering is de fractie tot de conclusie gekomen, dat de HELP-methode voldoende rekening houdt met de milieugevolgen in het kader van de landinrichting. Bovendien is de besluitvorming in het kader van de landinrichting al dermate ingewikkeld, dat de MER-procedure een complicerende factor is, waarvan de baten naar onze mening niet opwegen tegen de lasten. Bij de evaluatie van de AMVB moet worden nagegaan of de HELP-methode inderdaad voldoet als vervanging van de MER-procedure.

Alblasserwaard en Vijfheerenlanden

De heer **Scholten**: Voorzitter! Ik heb mijn stem niet gegeven aan het wetsontwerp met betrekking tot de gemeentelijke herindeling, om de eenvoudige reden dat ik een zo grootscheepse herindeling als in het wetsontwerp voorgesteld – ik ken de streek nogal nauwkeurig – echt onnodig acht.

Aan de orde is de behandeling van de wetsvoorstellen:

- **Wijziging van onder meer artikel 100 van de Wet op het voortgezet onderwijs (regeling medegebruik) (18 771);**
- **Wijziging van de Wet op het basisonderwijs, de Overgangswet WBO, de Interimwet op het speciaal onderwijs en het**

voortgezet speciaal onderwijs en de Overgangswet ISOVSO met betrekking tot het aanbrengen van enige wetstechnische en uitvoeringstechnische wijzigingen (18 947);

– **Wijziging van hoofdstuk VIII (Departement van Onderwijs en Wetenschappen) van de begroting van uitgaven van het Rijk voor het jaar 1981 (verzamelontwerp; tweede wijzigingsvoorstel) 18 310)**

Deze wetsvoorstellen worden zonder beraadslaging en, na goedkeuring van de onderdelen, zonder stemming aangenomen.

De **Voorzitter**: Het Presidium heeft met eenparigheid van stemmen besloten, te stellen in handen van:

- a. de vaste commissie voor Justitie:
 - het wetsvoorstel Wijziging van de Wet op de rechterlijke organisatie en het Wetboek van Strafvordering (Hoger beroep in strafzaken bij een enkelvoudige kamer) (19 033);

- b. de bijzondere commissie 9181 (Grond- en Kieswet):
 - het wetsvoorstel Verklaring dat er grond bestaat een voorstel in overweging te nemen tot verandering in de Grondwet van bepalingen over onderwijs (19 032).

Aan de orde is de voortzetting van de behandeling van de **stukken inzake het Strategisch Defensie Initiatief (18 979)**

en van:

- de motie-Ter Beek/Engwirda over wapensystemen, bestemd voor gebruik in de ruimte (18 600-V, nr. 69);
- de motie-Frinking/De Boer over de ontwikkeling van wapensystemen in de ruimte (18 600-V, nr. 73);
- de motie-Van der Spek over niet medewerken aan onderzoek en ontwikkeling SDI (18 979, nr. 3);
- de motie-Beckers-de Bruijn over het niet deelnemen aan het SDI-onderzoek (18 979, nr. 4);
- de motie-Ubels-Veen over afstand nemen van het SDI-onderzoek (18 979, nr. 5);
- de motie-Brouwer/Eshuis over Westeuropese samenwerking op het gebied van technologie voor civiel gebruik (18 979, nr. 6);
- de motie-Brouwer/Eshuis over uitbreiding van de samenwerking in het kader van Esprit (18 979, nr. 7).

De beraadslaging wordt hervat.

Minister **Van den Broek**: Mijnheer de Voorzitter! Ik heb nog geen flauw idee voor welke verrassingen u en ik vanmiddag komen te staan bij mijn beantwoording, want het is allemaal wat overhaast maar daarom niet minder serieus samengesteld. Het onderwerp wordt van weerskanten als enigszins bekend verondersteld. De collega van Defensie en ik doen echter ons best om toch zoveel mogelijk te antwoorden op de vragen die gesteld zijn.

Misschien mag ik ter inleiding terugkomen op de opmerkingen die de geachte afgevaardigde de heer Ter Beek heeft gemaakt, vooral toen hij zei van mening te zijn dat zo langzamerhand in de Verenigde Staten het hele denken over SDI zich in een andere richting aan het bewegen zou zijn dan wij aanvankelijk meenden te mogen veronderstellen. Hij zei, dat de gedachte aan een volledig sluitend systeem van SDI – dat wil zeggen een perfecte verdediging tegen offensieve ballistische raketten – ook daar niet langer tot de reële mogelijkheden werd geacht.

Ik moge erop wijzen dat wij ook in eerdere ontmoetingen met de Kamer en de kamercommissie – zowel de collega van Defensie als ik zelf hebben dit uitgesproken – hebben laten blijken dat het op zijn minst volstrekt onzeker was, om niet te zeggen lichtelijk onwaarschijnlijk, dat een dergelijk veiligheidssysteem zou kunnen worden ontworpen met een garantie van 100% voor de doeltreffendheid.

Ik meen overigens, Voorzitter – ik zeg dit zeker ook namens de collega van Defensie – dat dit in principe voor elk veiligheidssysteem geldt. Als er garanties van 100% te geven waren, dan moesten wij nu overal vanaf blijven en dan bleef alles wel stabiel en veilig in ons werelddeel en in andere werelddelen. Maar zo is het niet gesteld.

Wij onderkennen wel in de Verenigde Staten dat de partiële optie, dat wil zeggen een gedeeltelijke invulling van het Strategisch Defensie Initiatief, ook als mogelijkheid wordt open gehouden. Er wordt dan gesproken over het hanteren van dit systeem voor het bieden van een betere bescherming aan de eigen offensieve capaciteit. Het is mij niet geheel duidelijk, zonder dat wij hierover op dit moment een eendoordeel kunnen geven, hoe de geachte afgevaardigde de heer Ter Beek

Van den Broek

reeds tot de conclusie kan komen, dat het nadruk leggen op deze partiële optie al bij voorbaat als destabiliserend zou kunnen worden aangemerkt.

Hij kan die redenering natuurlijk volhouden, voor zover ervan uitgegaan zou worden dat tot eenzijdige invoering van die partiële verdediging zal worden besloten. Maar één van de wezenlijke elementen in alles wat wij tot dusverre over het concept hebben gezegd, is geweest dat indien straks blijkt dat wij hier praten over een technologisch vervulbaar idee, er altijd in onderhandelingen tot invoering zal moeten worden gekomen en niet eenzijdig.

Immers, ook wij onderkennen dat dit op zich zelf een sterk destabiliserende werking zou hebben. Dat geldt echter zowel voor een totale of praktisch totale invoering van het systeem dan wel voor een gedeeltelijke invoering van het systeem. Ik zie hier zelf geen onderscheid in.

Er zijn enkele taxatieverschillen, als het gaat om de opstelling van de Verenigde Staten vandaag de dag. De heer Ter Beek heeft gesproken over een rapportage van het Pentagon. Ook ik beschik – dat zal de heer Ter Beek niet verbazen – over mededelingen en officiële en inofficiële publikaties van de kant van het State Department. In juni 1985 – dat mag toch de kwalificatie 'recentelijk' dragen – heeft het ministerie van buitenlandse zaken in Washington, het State Department, een papier gepubliceerd, afkomstig van Public Affairs. Daarop staat nog eens kernachtig verwoord, hoe op dit moment bij de Amerikaanse Administratie over SDI wordt gedacht.

Er wordt duidelijk gesteld dat ook dit onderzoek naar de mogelijkheden van SDI in elk geval niet is gericht op het verwerven van overwicht, van superioriteit. Het onderzoek moet ten dienste staan van het handhaven van de strategische balans en een stabiele wederzijdse afschrikking. In feite is de vraag aan de orde: in hoeverre kan het Strategisch Defensie Initiatief bijdragen aan een versterking van de stabiliteit? Wij moeten ons meer in het bijzonder afvragen, of invoering ervan de kwaliteit van de stabiliteit aantast.

Hieraan kan nog een lange reeks van andere zeer indringende politiek-militair strategische vragen worden toegevoegd. Wat betekent het onderzoek voor de wapenbeheersing?

Wat betekent het voor bestaande wapenbeheersingsverdragen? Deze vragen zijn bekend.

In de genoemde publikatie wordt ook uitdrukkelijk gesteld dat onderzoek in ieder geval een aantal jaren in beslag zal nemen. De Amerikaanse administratie verklaart zwart op wit dat gedurende die periode strikt de hand dient te worden gehouden aan het ABM-verdrag.

Ook verklaarde de Amerikaanse administratie – wellicht doelde de heer Ter Beek hierop – dat men geen uitgesproken mening heeft over de mogelijke onderzoeksresultaten. Men wil dus geen voorbarige conclusies trekken ten aanzien van de uitkomsten van het onderzoek. Daarbij wordt gesteld dat niet wordt overgegaan tot het stadium van ontwikkeling, tenzij de de onderzoeksfase heeft aangetoond dat er aan strikte criteria is voldaan. Ik wijs erop dat voor ontwikkeling overleg met de ABM-verdragspartners nodig is.

Immers, ontwikkeling is volgens het ABM-verdrag verboden. De administratie heeft die uitspraak al eerder gedaan. Men is toen tevens ingegaan op het technologische karakter, de overlevingskansen van de systemen, de kosteneffectiviteit en de vraag of een en ander daadwerkelijk een stuk verdediging zal opleveren.

Ik slag een aantal punten uit die publikatie over. Ik doe dat niet omdat die punten niet interessant zijn, maar omdat ik zo dicht mogelijk bij de door de geachte afgevaardigden genoemde onderwerpen wil blijven. In de publikatie wordt gesteld dat het te vroeg is om in het onderzoeksprogramma te speculeren over het soort van defensiesystemen – of deze nu op het land of in de ruimte gestationeerd worden – dat uit het onderzoek naar voren kan komen. Men heeft daarbij nogmaals bevestigd dat de defensieve opties ten doel hebben te bezien, of gekomen kan worden tot een defensief schild waarmee offensieve raketten kunnen worden opgevangen.

Een andere interessante notitie die van belang is voor onze discussie, is de volgende constatering van de Amerikaanse administratie. Ik citeer: Indien en wanneer onze onderzoeks-criteria worden vervuld, en na nauw overleg met onze bondgenoten, zijn wij voornemens te consulteren en te onderhandelen met de Sovjet-Unie in overeenstemming met de bepalingen van het ABM-verdrag die in feite in dit soort consultaties voorzien over

de vraag hoe de afschrikking kan worden versterkt door een grotere afhankelijkheid van beide zijden van defensieve systemen.

Ook hier wordt dus heel uitdrukkelijk gesteld dat op geen enkel moment wordt gedacht dat mogelijke invoering van deze defensieve systemen eenzijdig zou kunnen gebeuren. De achtergrond zal dezelfde zijn als die welke wij hier verschillende keren met elkaar hebben besproken, namelijk de risico's voor destabilisering.

Dit alles moge een antwoord zijn aan het adres van de heer Ter Beek die eigenlijk in een zekere relativering in het standpunt van de Verenigde Staten een aangrijpingspunt ziet, SDI als concept op dit moment nog sterker te veroordelen en nog gevaarlijker en ongewenster te vinden dan hij dat waarschijnlijk in eerdere termijnen al tot uitdrukking heeft gebracht. Het is bekend dat de regering ten aanzien van het concept, de strategie van het defensieve systeem en de voor- en nadelen daarvan nog geen eindconclusies hebben bereikt. Naar verwachting zal dat ook de eerstkomende jaren nog niet gebeuren. Los daarvan staat de vraag naar onderzoek en eventuele deelname daaraan.

De heer **Ter Beek** (PvdA): Mijnheer de Voorzitter! Het doet mij deugd dat ook de minister de les van Spinoza ter harte neemt om eerst het probleem van de definitie op te lossen, zodat wij van elkaar weten waarover wij praten. Heb ik de minister goed verstaan dat hij zei dat de Amerikanen invoering van SDI-systemen louter en alleen overwegen in het kader van een verifieerbare wapenbeheersingsovereenkomst? Sluiten zij eenzijdige invoering onder alle omstandigheden uit?

Minister **Van den Broek**: Voorzitter! Ik heb geprobeerd, zo goed mogelijk te citeren. Ik zal het nog een keer proberen. Indien en wanneer de onderzoeksresultaten aan onze – lees: van de Verenigde Staten – criteria beantwoorden, dan zullen wij na overleg met de bondgenoten, de Sovjet-Unie consulteren en daarmee onderhandelen, in overeenstemming met de bepalingen van het ABM-verdrag. Die bepalingen voorzien in een dergelijke consultatie over de vraag hoe the terrains could be enhanced through a greater reliance by both sides on new defensive systems.

Van den Broek

Ook de Verenigde Staten kunnen niet ontkennen dat, hoewel onderzoek als zodanig niet door het ABM-verdrag wordt verboden, dit wel het geval is voor de fasen na het onderzoek, namelijk ontwikkeling, laat staan stationering van dit soort systemen. Derhalve zou eenzijdige invoering, afgezien van de naar ons oordeel zeer riskante consequenties daarvan voor de stabiliteit, in strijd zijn met het ABM-verdrag. Men zou dan bij wijze van spreken gedwongen zijn, eenzijdig op te zeggen.

Ik maak er nog een kanttekening bij. In onze gesprekken met de Verenigde Staten is, ook in het kader van de NAVO, vaker naar voren gekomen dat niet vooraf en op dit moment aan de Sovjet-Unie een vetorecht kan worden gegeven op het al dan niet invoeren van systemen. De vraag die gesteld kan worden op het moment dat er sprake is van stationering of – een fase eerder – van ontwikkeling, is dat dit in strijd is met het ABM-verdrag. De verdragspartners zullen moeten bepalen wat zij met dat gegeven doen.

Wij vinden dat in deze gehele materie uitgangspunt moet zijn, dat wij moeten trachten, zoals in het totaal van de wapenbeheersing, met verifieerbare overeenkomsten over en weer de bewapeningswedloop en de wapenbeheersing inhoud te geven. Zo ook hier. Als op de langere termijn beide grootmachten over defensieve systemen beschikken – wij weten dat de Sovjet-Unie op dit punt het nodige onderzoek verricht en dat het het enige land is dat op dit moment over twee operationele systemen beschikt – en tot invoering komen in strijd met het ABM-verdrag, dan staat geen andere mogelijkheid open dan met elkaar om de tafel te gaan zitten om te bekijken hoe men het dan weer eens kan worden.

De heer **Ter Beek** (PvdA): De minister van Buitenlandse Zaken beroept zich op een rapportage van het State Department. Ik heb voor mij het stuk van minister Weinberger. Daarin staan diverse passages waaruit blijkt dat eenzijdige invoering niet per definitie is uitgesloten. Ik kan ook passages voorlezen waaruit blijkt dat in een bepaalde fase van het SDI-programma modificaties van het ABM-verdrag nodig kunnen zijn, omdat men anders over de grens gaat. Het gaat mij er in dit stadium om, de feiten op tafel te krijgen.

Minister **Van den Broek**: Vandaar dat ik heb gezegd dat het ABM-verdrag zelf in consultatiemechanismen voorziet, rekening houdend met ontwikkelingen die overleg tussen de verdragspartners noodzakelijk kunnen maken. Er is sprake van een 'review-clause', die natuurlijk ook de mogelijkheid van verruiming of beperking in zich houdt. Nogmaals, de Verenigde Staten stelt zich op het standpunt dat een en ander niet zover kan gaan dat dit automatisch een vetorecht voor de Sovjet-Unie zou betekenen.

Wij hebben de situatie bij SALT-2 gezien dat de ene partij zich wel en de andere zich minder of niet aan de bepalingen van het verdrag houdt. Op zo'n moment kan je natuurlijk van de andere verdragspartner verwachten dat hij daartegen protesteert om alsnog naleving af te dwingen en dat hij consequenties verbindt aan het niet verbeteren van de situatie.

Ten aanzien van de haalbaarheid van dit veiligheidssysteem, dat geheel of gedeeltelijk een aanvulling c.q. vervanging moet zijn van het huidige systeem van de wederzijdse afschrikking, kan niemand uitsluitel geven.

De heer **Ter Beek** (PvdA): Aan vervanging van het systeem van afschrikking wordt niet gedacht. In het zojuist genoemde stuk staat namelijk:

'In pursuing strategic defenses, the US goal has never been to eventually give up the policy of deterrence. With defenses, the US seeks not to replace deterrence, but to enhance it.'

Minister **Van den Broek**: Dan komen wij in een wat semantische discussie terecht, die ik aan mijn collega wil overlaten, overigens niet omdat die discussie semantisch is. Het gaat hierbij namelijk om defensie-strategieën, waarvoor de minister van Defensie meer competent is. Het is natuurlijk de vraag of men, in het ook voor ons theoretische geval van een 100% betrouwbare SDI-verdediging aan beide zijden, nog zal spreken van 'deterrence'. Is 'deterrence' alleen mogelijk via offensieve aanvalswapens of is 'deterrence' ook te versterken door of in te vullen door middel van een defensieschild? Dat is het woordenboek van de toekomst, dat ik graag aan mijn collega van Defensie overlaat.

Ik stap af van het concept en kom bij de vraag of de regering al een beslissing heeft genomen over

deelname aan het onderzoek. Ik zeg daarop nu vast 'nee'.

De geachte afgevaardigde de heer Leerling vroeg zich af of wij met dit debat niet wat aan de vroege kant zijn. Dat is in zekere zin het geval, afgezien van het feit dat de discussie over SDI zo intens is dat het op gezette tijden zinvol kan zijn hierover met elkaar van gedachten te wisselen. Het kan voor de Kamer geen verrassing zijn dat ten aanzien van de deelname aan Nederlandse zijde – voor zover afhankelijk van de overheid, want wij hebben geen invloed op het bedrijfsleven en dat willen wij ook niet – wij niet tot een slotoordeel gekomen zijn, omdat mijn collega en ik er sterk de voorkeur aan hebben gegeven, te trachten een zo goed mogelijk gecoördineerd Europees antwoord te formuleren over eventuele deelname hieraan.

Men weet dat wij te zamen doende zijn geweest in de ministeriële vergadering van enkele maanden geleden van de WEU deze voorkeur te bepleiten. Wij hebben hierover ook een zekere mate van consensus bereikt. Ik spreek over 'een zekere mate', omdat er altijd nuanceverschillen in benadering kunnen zijn. Men kan hierbij aan de Franse positie denken. Intussen is, ook op ons initiatief, een ad hoc-werkgroep in het kader van de WEU bezig om de elementen hiervoor te bundelen en de discussie tussen de diverse regeringsvertegenwoordigers over dit onderwerp te activeren.

Ik hoop dat dit in ieder geval omstreeks juli tot voorlopige conclusies kan leiden over een pakket van beginselen. Als dat overleg is afgerond, zal de Nederlandse regering nader haar gedachten moeten bepalen ten aanzien van mogelijke overheidsdeelname. Dit heeft niet uitsluitend en alleen te maken met de voor ons toch vrij vitale vraag in hoeverre het mogelijk zal zijn om met de Europeanen aan de Amerikanen duidelijk te maken dat het van wezenlijk belang is dat Europa in de toekomst betrokken blijft bij de politieke, militaire, strategische en stapsgewijze evaluatie van het onderzoeksprogramma.

De ene poot van onze Europese inzet bestaat uit het aandrang uitoefenen op dit punt. Daarnaast proberen wij ook tot een gezamenlijke standpuntbepaling te komen over de technologische, financiële en economische factoren die bij een mogelijke participatie in het geding

Van den Broek

kunnen zijn. Deze zaken zijn hier allemaal bekend, want zij zijn hier al besproken. Het gaat daarbij dus om het trachten te realiseren van het two-way-street-beginsel, de financieeringsproblematiek, de overdracht van know-how, de veiligheidsproblematiek en dergelijke. Het is dus een hele verzameling van elementen. Onder de paraplu van de WEU proberen wij deze verzameling zo goed mogelijk geaccordeerd te krijgen.

Dat laat onverlet dat de uiteindelijke beslissing over deelname aan het onderzoek een zaak blijft van elk van de individuele regeringen. Gezien het grote belang voor en het effect op de Europese veiligheid bij mogelijke invoering in de toekomst van strategische defensiesystemen en gezien het indringende effect dat dit op Europa kan hebben, vindt de Nederlandse regering dat het alleszins gerechtvaardigd is om met de Amerikaanse bondgenoten voortdurende consultatie te hebben over de resultaten die zich stapsgewijs aan ons vertonen ten aanzien van het onderzoek en die kunnen leiden tot de uiteindelijke invoering van het SDI, al is het dan partieel. Het zal duidelijk zijn dat een en ander ook voor Europa een belangrijk effect kan hebben, gezien nu eenmaal de kwetsbaarheid van Europa en de gevolgen voor Europa van het invoeren van dit systeem elders en niet in Europa zelf.

De heer **Engwirda** (D'66): Houdt de procedure die nu in de WEU loopt in dat geen van de andere WEU-landen een antwoord op de Amerikaanse uitnodiging zal geven voordat het gesprek in de WEU is afgerond? Wanneer voorziet de minister dat dit zal gebeuren?

Minister **Van den Broek**: De laatste vergadering is omstreeks 19 juli gepland, maar het kan ook eind juli zijn. Ik hoop dat dan het overleg zal zijn afgerond. Dat is dus, kortheids-halve, deze zomer. Geen van de landen heeft zich met evenzoveel woorden verplicht geen enkel commitment aan te gaan alvorens dat overleg is afgerond. Mij is overigens niet bekend dat regeringen – ik spreek nu niet over bedrijven – afgezien van enkele publieke uitspraken die dan later ook weer wat werden genuanceerd, zich in hun bilaterale contacten al volledig voor deelname aan het onderzoek hebben uitgesproken.

Mij ontgaat natuurlijk geenszins dat uitspraken van diverse regeringen ietwat van elkaar kunnen afwijken. Wij hebben wat instemming met het onderzoek gehoord en in beginsel bereidheid tot deelname, maar ik draag op dit moment nog geen kennis van harde commitments over die deelname. In de rapporten uit de Westeuropese Unie en van de bijeenkomst van de groep van experts merk ik een constructieve opstelling en een erkenning van het belang om, met behoud van ieders individuele verantwoordelijkheid, te trachten tot coördinatie van de beginselverklaring aan de Verenigde Staten te komen. Dat proces willen wij zoveel mogelijk blijven stimuleren.

Wij willen thans, zo wil ik tegen de heer Ter Beek zeggen, nog geen eindconclusie over het concept geven omdat dat nog jaren gaat duren en wij het daarom niet kunnen beantwoorden. Elk vooruitlopen op een oordeel over het concept dan wel op een deelname aan het onderzoeksprogramma zou bovendien onze eigen positie als min of meer de motor van de Europese benadering in de Westeuropese Unie niet direct versterken. Hij zal heel goed begrijpen dat dit geen geïsoleerd argument is, maar het sterkt mij en de collega van Defensie wel in ons voornemen niet op de besluitvorming, ook niet over Nederlandse betrokkenheid bij het onderzoeksprogramma, vooruit te willen lopen.

De heer **Ter Beek** (PvdA): De minister verwacht de afrondende besluitvorming in de zomer. In de zomer vergadert de Kamer niet. Los van de vraag of het antwoord in Europees verband, of in WEU-verband, of door ons land afzonderlijk wordt gegeven, wanneer kan het Nederlandse antwoord worden verwacht?

Minister **Van den Broek**: Dat weet ik niet zo meteen. In ieder geval niet in de zomer, want dan zijn de collega van Defensie en ik met vakantie. Wij kunnen wel toezeggen dat wij een notitie aan de Kamer zullen sturen op het moment dat het overleg in de Westeuropese Unie is afgerond. Naar aanleiding daarvan kunnen wij dan in ieder geval overleg met de Kamer hebben. Hopelijk is de Kamer dan ook weer terug.

De heer **Engwirda** (D'66): Is in dat verband een nieuwe vergadering van de ministers voorzien? Die ad hoc-werkgroep is een werkgroep van

ambtenaren en, met alle respect, de politieke besluitvorming moet toch door een vergadering van ministers plaatsvinden.

Minister **Van den Broek**: Ik weet niet helemaal hoe dit procedureel zal worden geregeld. Dat hangt een beetje af van de uitkomsten van het overleg. Het is natuurlijk niet altijd direct noodzakelijk dat de ministers zelf bijeenkomen om tot besluiten te kunnen komen. Dat kan natuurlijk ook op een andere manier. Het is ook mogelijk dat er eind juli nog de nodige haken en ogen aan blijken te zitten en dat de deskundigen, of de permanent vertegenwoordigers, het daarom in de volgende ministeriële conferentie willen brengen. Voor de Kamer lijkt mij echter het meest van belang dat er geen onomkeerbare dingen gebeuren, zonder dat wij de gelegenheid hebben gehad daarover met elkaar van gedachten te wisselen. Daar willen wij in ieder geval graag voor instaan.

Door vrijwel alle sprekers is gesproken over andere Europese initiatieven, onder andere over Eureka. Ongetwijfeld zal hierover ook bij de volgende Europese top in Milaan worden gesproken.

Het is bekend dat de minister-president tijdens de Europese topconferentie in Brussel voor het eerst wat meer concreet een lans heeft gebroken – als ik dit beeld mag gebruiken – voor het geven van nieuwe impulsen aan de technologische samenwerking in de EG. Daarna is Frankrijk met een initiatief gekomen in de vorm van het Eureka-plan. Dat is nu enkele maanden geleden. Wat houdt dit Eureka-plan in? In het mondeling overleg hebben wij hierover ook al van gedachten gewisseld. De vorm is alleen nog maar in vage contouren bekend. Eén ding staat echter wel vast.

Dat is namelijk de politiek niet onbelangrijke constatering dat de Europese ministers het erover eens zijn dat het Eureka-plan niet moet worden gezien als een Europees antwoord op het SDI-project. Anders gezegd: Als er geen SDI-project was geweest, dan was de behoefte aan de technologische samenwerking in Europa in vorm van Eureka of in een andere vorm zonder meer aanwezig geweest.

De Franse regering heeft ten aanzien van Eureka in grove lijnen een concept ontwikkeld. Men zoekt naar een soort van Europees agentschap dat tot taak zou hebben op

Van den Broek

een coherente wijze de onderzoeks- en ontwikkelingsactiviteiten van de Europese landen te organiseren. Hieraan zullen ook niet-EG-lid-staten kunnen deelnemen. Aanvankelijk was de opzet om dit agentschap geheel los van de EG in te stellen.

Mede op aandringen van Nederland in de jongste vergadering van de WEU heeft men in ieder geval de Gemeenschap als uitgangspunt gekozen. Hierbij kan de Europese Commissie een belangrijke rol spelen. Overigens wordt de mogelijkheid niet uitgesloten dat landen van buiten de Gemeenschap aan dit plan zullen deelnemen. Voorts is het mogelijk dat een geringer aantal landen dan de tien, of straks de twaalf, landen van de EG zullen participeren.

Frankrijk wil met het Eureka-plan de volgende technologieën stimuleren, optronica, nieuwe materialen, groot vermogen-lasers – láázers, zoals de heer Voorhoeve het uitspreekt; ik weet niet wat de juiste uitspraak is – snelle computers, kunstmatige intelligentie – ik weet niet wat dit is; het lijkt op een ander begrip, maar dat is het niet – geavanceerde micro-elektronica, ruimtevaart-technologie en bio-technologie. Ik kan mij voorstellen dat bij het aanhoren van deze opsomming een treffende gelijkenis opdoemt met een aantal van de onderzoekscategorieën, die ook in SDI worden toegepast.

Er is van meet af aan gezegd dat Eureka als een civiel programma wordt opgezet. Daarover is geen verschil van mening. Dat neemt niet weg dat een aantal terreinen kunnen worden betreden waar zaken worden onderzocht, die ook in het militaire veld worden toegepast. Het is dus zeer wel mogelijk dat et in dit opzicht bepaalde overlappings voorkomen. Ik zeg echter nogmaals dat het in opzet een civiel programma is. Wij menen op grond van hetgeen wij op dit moment van het Eureka-plan weten dat dit zeer wel aansluit bij de ideeën die de minister-president naar voren bracht bij het lanceren van zijn voorstellen over een Europese technologische gemeenschap.

In feite hadden deze voorstellen een bredere opzet, omdat daarin een koppeling werd aangebracht tussen de intensere technologische samenwerking en het voortschrijden op de weg naar een complete Europese interne markt. De bedoeling is dat die interne markt wordt voltooid en

dat barrières, die tussen de verschillende lid-staten op dit gebied nog bestaan, worden weggenomen. Daarnaast moeten natuurlijk de normen en standaarden worden geharmoniseerd. De fiscaliteit en de mededingingsregels spelen hierbij ook een rol. Kortom, er moet een paraplu van maatregelen komen waaronder het mogelijk is een betere technologische samenwerking tussen de Europese landen te laten gedijen.

Er zijn meer opmerkingen gemaakt over het in staat zijn van de Europese landen om enerzijds Eureka, c.q. de technologische gemeenschap voldoende inhoud te geven en daar een grote inspanning voor te plegen en anderzijds eventueel een inspanning te plegen voor SDI. Daarop kan ik geen antwoord geven. Het is een kwestie van selecteren. Hierbij staat ook voor de Nederlandse regering vast dat de Europese inspanning geen tweede keus is.

Integendeel, juist als het gaat om het bevorderen van de Europese impuls, heeft dat bij ons een hoge mate van prioriteit. Zoals al eerder is opgemerkt, zal daar in Milaan stellig over worden gesproken. Dit zal een onderdeel vormen van de totale agenda, waarmee beoogd wordt de Europese integratie economisch en politiek een stap verder te brengen. Hiermee heb ik ook de vraag van mevrouw Brouwer en de heer Schutte beantwoord over het civiele of militair-technologische karakter van Eureka.

De heer Voorhoeve vroeg naar de Europese waarnemingssatelliet. Daar is van verschillende kanten de aandacht op gevestigd. Tevens is gevraagd naar de relatie van het SDI-onderzoek tot Europese initiatieven of inspanningen op ruimtevaartgebied. Nederland is traditioneel een sterk voorstander van Europese ruimtevaartprogramma's. Het neemt hier trouwens ook actief in deel. SDI brengt daarin geen verandering. Een eventuele deelname van Nederlandse bedrijven of instellingen aan SDI-onderzoek zou dan ook niet ten koste mogen gaan van deze civiele programma's. Dit ligt in het verlengde van wat ik zojuist zei ten aanzien van een zekere Europese prioriteit.

De bestaande samenwerking in het European Space Agency sluit militaire toepassingen uit ten aanzien van een Europese waarnemingssatelliet. Een Frans initiatief hiervoor wordt op dit moment bilateraal tussen Frankrijk en de Bondsrepubliek besproken. Wij volgen dat natuurlijk

met grote interesse. Militaire Europese ruimtevaart zou echter een grote principiële stap zijn en ik vind het te vroeg om daarover nu al conclusies te formuleren. Dat zou ook alleen maar mogelijk zijn in samenspraak met de ministers van Defensie, van Onderwijs en Wetenschappen en van Economische Zaken.

De heer Leerling vroeg naar de belangstelling van het Verenigd Koninkrijk voor deelname aan SDI-onderzoek. In aanvulling op mijn opmerkingen aan het adres van de heren Engwirda en Ter Beek zeg ik hem, dat het Verenigd Koninkrijk zich in beginsel positief heeft opgesteld. De ene uitlating is positiever dan de andere. Ik heb geen aanwijzingen dat het Verenigd Koninkrijk dit geheel buiten het Europees overleg zou willen houden. Ik heb al gezegd, dat voor alle landen de effectuering van de deelname in bilateraal overleg met de Verenigde Staten vorm zal worden gegeven.

De geachte afgevaardigde Schutte heeft gevraagd hoe het zit met de voorlichting over SDI. Wij hebben een tijdschema gemaakt voor het verschijnen van diverse brochures. SDI is daarin opgenomen. Het laat zich aanzien dat in de loop van de zomer of – laat ik voorzichtig zijn – in ieder geval nog dit jaar een brochure over SDI door mijn ministerie in een zekere samenwerking met het ministerie van Defensie zal worden uitgebracht.

De heer Ter Beek vroeg mij om vooral toch niet uitsluitend een beroep te doen op de Kamer, of andere groeperingen of individuen om hun posities niet te fixeren, niet in de loopgraven te kruipen, maar om er een inhoudelijke discussie over te voeren. Ik heb daar zoëven al een poging toe gedaan. De conclusie wil ik nog wel herhalen. Het lijkt mij buitengewoon riskant, maar ook onverstandig om nu al te trachten om ten aanzien van SDI als veiligheidssysteem, als concept, een eindoordeel te geven.

Ik ben het dan ook niet eens met de argumenten die de heer Ter Beek daarvoor nu al eigenlijk als eindargumenten heeft aangevoerd. Hij stelde bij voorbeeld dat onderzoek niet neutraal is, maar ook destabiliserend werkt. In de opvatting van de heer Ter Beek zijn dan beide grootmachten op dit moment zeer destabiliserend bezig. Over het kernpunt van het geheel zijn wij het gelukkig wel eens en het is van belang om dat te

Van den Broek

constateren, nl. dat de risico's van ongewenste ontwikkelingen – ik denk dan met name aan een destabiliserend element, een aantasting van het wederzijdse evenwicht, van de afschrikking of van de veiligheid – zich daadwerkelijk voordoen als onderzoeksresultaten eenzijdig leiden tot invoering zonder dat er enige mate van afstemming plaatsvindt. Hierover bestaat tussen ons in ieder geval geen verschil van mening.

Tegen deze achtergrond kom ik op een motie van de heren Frinking en De Boer die zij eerder hadden aangehouden, maar nu in dit debat opnieuw aan de orde hebben gesteld. Daarin wordt gevraagd om toch vooral dat ABM-verdrag niet uit het oog te verliezen. Uit mijn bijdrage zal al gebleken zijn dat dit voor ons een erg vitaal punt is. Ik heb dat overigens in de vergadering van de NAVO-ministers in Brussel herhaald toen wij discussieerden over SALT 2.

Met andere Europese landen hebben wij toen gepleit voor het niet opzeggen van dat verdrag. Daarbij hebben wij nog gesteld dat ABM ook een verdrag is dat duidelijk gevaar loopt op het moment dat er ontwikkelingen aan de gang zijn die buiten de limieten van dat verdrag kunnen komen. Als zodanig kan ik mij dan ook goed in deze motie vinden. Uiteraard zeg ik dit ook namens de minister van Defensie. Wij moeten er alles aan doen om in ieder geval dat verdrag te preservieren. Daar waar het dreigt overschreden te worden, moeten wij streven naar versterking in het onderhandelingsproces in Genève. Dat moet onze inzet zijn.

Voorzitter! De noodzaak om onderhandelingen en wederzijdse afspraken te bevorderen, zouden wij ook als commentaar mee willen geven bij de motie nr. 69 van de heren Ter Beek en Engwirda. Als het gaat om wapenbeheersing hebben beide ministers achter deze tafel verschillende malen hier en elders gezegd dat in feite de enige begaanbare weg is het bereiken van een verifieerbare overeenkomst. Dat is naar onze mening de enige manier om tot wederzijdse wapenbeheersing te komen. De geachte afgevaardigden zullen er begrip voor hebben dat ik deze motie ook wel zo wil verstaan, maar eigenlijk gaan ze een stap verder, want in feite wordt nu al uitgesproken wat het eindresultaat van die onderhandelingen moet zijn. Als het dat zou zijn, dan zou niemand in deze Kamer zich daartegen verzetten.

Maar, beide geachte afgevaardigden willen het ook tot inzet maken van het Europees beleid ter zake, hetgeen min of meer in het verlengde ligt van de opstelling die de heer Ter Beek vanmorgen heeft gekozen bij zijn veroordeling op dit moment van het concept. Als ik de motie zo moet vertalen, kan ik er natuurlijk niet zo goed mee uit de voeten, want dan zou het verhaal van de heer Ter Beek hetzelfde zijn als mijn antwoord van vanmiddag. Het zou de waarheid geweld aan doen als ik die constatering maakte. Hier hebben wij dan ook aanzienlijk meer moeite mee.

De overige moties – onder andere die van mevrouw Beckers-de Bruijn, de heer Van der Spek en van mevrouw Ubels-Veen, de nrs. 3, 4 en 5 – lopen eigenlijk alle vooruit op een beslissing van de regering inzake deelname aan het onderzoek. Al deze moties geef ik de kwalificatie: prematuur. Ik zal niet op alle overwegingen afzonderlijk ingaan. Gezien het standpunt dat mijn collega en ik in dezen innemen, kunnen wij natuurlijk geen moties omhelzen, waarin in feite wordt gezegd: doe niet mee aan het onderzoek voor SDI.

Er is nog een motie van mevrouw Brouwer.

Mevrouw **Brouwer** (CPN): Twee moties!

Minister **Van den Broek**: Even kijken ...

Mevrouw **Brouwer** (CPN): U moet ze wel lezen!

Minister **Van den Broek**: U ziet dat ik daarmee bezig ben. Zij lijken echter zo op elkaar.

De **Voorzitter**: Misschien kunt u daarop ingaan na de rede van de minister van Defensie.

Minister **Van den Broek**: Dat lijkt mij heel verstandig, mijnheer de Voorzitter. Dank u voor dit waardevolle advies.

□

Minister **De Ruiter**: Mijnheer de Voorzitter! Ook ik zal graag een bijdrage aan dit debat leveren, zij het dat ik bevangen ben door eigenlijk hetzelfde gevoel van ongemak waarvan de minister van Buitenlandse Zaken ook al heeft getuigd. In dit debat met de Kamer worden namelijk heel veel inhoudelijke aspecten ten aanzien van het SDI-concept uitgewisseld, terwijl de regering zich op een weg bevindt om tot een eendoordeel ter zake te kunnen komen.

Aan het eind van zijn bijdrage heeft de heer Van Dis gezegd: op deze manier wil ik de regering graag van een aantal adviezen voorzien. Dat kan misschien worden uitgebreid tot heel veel van wat vanochtend in deze Kamer is gezegd. Zonder dat ik er direct op zal ingaan, is daarin heel veel te vinden van wat bij ons een belangrijke rol speelt bij onze overwegingen nu al, bij onze overwegingen als wij ons op de genoemde weg bevinden en zeker bij onze voorlopige eindafweging die, naar wij hopen, aan het eind van het jaar plaatsvindt.

De heer Leerling heeft een opmerking gemaakt over de politieke besluitvorming over militair optreden. Van verschillende kanten zijn hierover in veel negatievere zin opmerkingen gemaakt. Hierbij denk ik met name aan de inbreng van mevrouw Beckers. Die opmerkingen hadden betrekking op de volgende vraagstelling: zijn wij eigenlijk nog in staat om deze technologische ontwikkelingen politiek te blijven beheersen, wie heeft het voor het zeggen, is het een soort autonoom proces van technologische ontwikkeling (als het eenmaal begonnen is, gaat dat maar door en wij kunnen het niet beheersen) of hebben wij die zaak nog goed in de hand?

Het zal wel geen verbazing wekken dat wij aan deze kant van de tafel niet alleen geen ander standpunt kunnen innemen, maar ook geen ander standpunt willen innemen, omdat onze opdracht is om niet de technologie het laatste woord te laten hebben, ook niet het eerste woord. Immers, het gaat om besluitvorming door ter zake verantwoordelijke politici over de richting die men wil inslaan.

Nu weet ik wel, dat zich hierbij heel grote vragen voordoen, zoals: hoe werkt het allemaal en zal het mogelijk zijn? Waartegen ik dan nog eens wil waarschuwen, is dat wij ons laten brengen in een soort sfeer van moedeloosheid, een soort politieke wereldmijding, waarbij gedacht wordt 'wij kunnen toch niets goeds doen, dus wij kunnen geen invloed meer uitoefenen'. Ik doel nu op de opvattingen van mevrouw Beckers die zij eerder heeft uitgesproken en die sterk uitstraalden dat zij er helemaal geen geloof aan hecht dat het mogelijk is. Dit komt neer op het opgeven van de zaak. Ieder politiek debat wordt dan onmogelijk. Als wij in de politiek namelijk wél met elkaar spreken en als ministers worden aangesproken, maar als het uitgangs-

De Ruiter

punt is dat de ontwikkelingen niet meer beïnvloed kunnen worden en dat het toch niets meer kan worden, doen wij daarmee in feite afstand van onze verantwoordelijkheid.

Wij moeten dus niet vanuit 100% moedeloosheid spreken en het natuurlijk in nog veel mindere mate wel goed vinden, als alles autonoom verloopt. Met alle moeilijkheden hieraan verbonden hebben wij de taak, de opdracht, zoals wij nu al doen, te proberen stap voor stap de grote en kleine vragen te bespreken. Wij hebben niet overal sleutelposities, maar op bepaalde onderdelen toch wel. Waar het op onze weg ligt, moeten wij hiermee bezig zijn op de wijze van de politiek, dus altijd sturend, beïnvloedend, besluitend, beradend en dergelijke. Dit is een eerste, algemene kijk op de manier waarop de regering hiermee bezig wil zijn.

Mevrouw **Ubels-Veen** (EVP): Is de minister zelf enthousiast over het succes waarmee de politiek het proces van wapentechnologieën heeft gestuurd? Wij hebben te maken met een bewapening die niet meer is uit te spreken, die astronomische bedragen kost. Het is nooit anders geweest dan dat de politiek zich achter de ontwikkelingen heeft opgesteld.

Minister **De Ruiter**: Dit is zeker niet het geval. Er zijn ontwikkelingen geweest die door de politiek duidelijk zijn gestuurd.

Mevrouw **Ubels-Veen** (EVP): Met een bijzonder treurig en slecht resultaat.

Minister **De Ruiter**: Het gaat bij het bedrijven van politiek niet erom dat men op grote, eclatante successen kan wijzen om te kunnen doorgaan. Ik neem aan dat de analyse die mevrouw Ubels van het verleden heeft gegeven en die niet geheel de mijne is, voor haar geen stimulans is om zich af te vragen wat wij eigenlijk doen, omdat de politiek toch niet het succes heeft dat zij wil. Het is onze opdracht, onze taak, om het in woorden uit misschien voorbijgaande tijden te zeggen. Wij willen op deze manier ermee bezig blijven.

Ik maak nog een algemene opmerking, die aansluit bij datgene wat de heer Ter Beek heeft gezegd over definities. Op de bijdrage die hij hieraan heeft geleverd, heb ik geen enkele kritiek. Op deze manier moeten wij proberen te bepalen wat

het onderwerp van gesprek is. Het spreken over definities heeft echter ook een andere kant. De definitie die je kiest, is meteen bepalend voor het antwoord dat je geeft. Ik ben bang dat wij op deze manier soms over de kleren van de keizer praten. Er zijn ongetwijfeld definities van het SDI-concept waarop de heer Ter Beek ogenblikkelijk ja zegt.

Hierin zijn dan zoveel goede dingen van SDI opgenomen, dat neen zeggen eenvoudig niet meer mogelijk is. Op precies dezelfde manier kan men zoveel lelijks en negatiefs in de definitie brengen, dat ja zeggen absoluut niet meer mogelijk is. Ik ben er in dit stadium van het debat bang voor dat wij hiermee nog bezig zijn, dus dat wij definities kiezen al naar gelang de richting die ons denken heeft genomen. Dit heeft weinig zin.

Ik vind het nog steeds goed dat de regering zo niet te werk gaat. De definities die richting geven aan het denken, kunnen wij eenvoudig nog niet geven. De Amerikanen kunnen deze ook niet geven. Ik heb er alle begrip voor dat men niet alleen op woorden kan afgaan, maar ook van de Amerikaanse deskundigen die wij hierover spreken, horen wij veelal dat zij het allemaal niet weten. In feite is men ermee bezig, in de loop van een aantal jaren zover te komen dat naar schatting in de jaren negentig een inventaris wordt opgemaakt van datgene wat mogelijk is. Dan pas kunnen wij de werkelijke definitie van het systeem geven, niet meer qua research, maar dan qua plaatsing en gebruik.

Ik wil daar dus wat voorzichtig mee zijn. Wie is er bij voorbeeld tegen, als in de definitie wordt ingebracht dat het stabiliteitbevorderend moet zijn? Het enkele feit echter dat wij dit zeggen, betekent nog niet dat het ook werkelijk het geval zal zijn. Wij willen daar nog wat beter over kunnen nadenken: aan de hand van informatie die wij willen verwerven en in samenspraak met de bondgenoten, en zo kan ik nog meer zaken noemen.

Het is in ieder geval opvallend geweest – het is hier in vele ‘talen’ gezegd – dat aan die eerste, erg flamboyante omschrijving van het project nadien steeds meer elementen zijn toegevoegd. Dit is echter *vooralsnog alleen geschied* ten behoeve van het nadenken erover en niet omdat in een tijdsverloop van een halfjaar opeens de grote ontdekkingen zijn gedaan die dit allemaal mogelijk zouden maken. Ik heb aldus

de les van de heer Ter Beek inzake definities wel ter harte genomen, maar ik plaats het in een principiële en breder kader. We moeten nu niet over definities praten, maar we moeten proberen de elementen te onderkennen die in een eindex definitie hun plaats zouden kunnen krijgen en die ons dan kunnen leiden naar een antwoord dat meer de positieve of *meer de negatieve richting zal* uitgaan: dit weten wij echter nog niet. Er komen een heleboel zaken bij aan de orde, die ik nu graag zal bespreken.

Ik wil eerst nog één zaak behandelen, die eigenlijk thuishoort bij de definitie. Dit betreft het afschrikingsconcept, waarover de heer Ter Beek even een debatje had met collega Van den Broek. Ook hierbij geldt dat de grondbenadering van de defensie van de Atlantische alliantie tot kernwoord heeft: afschrikking. Dit is helemaal niet beperkt tot één soort wapen of één wapensysteem. Het is ook niet beperkt tot offensief of defensief. Het betekent dat de totale defensie-inspanning gericht moet zijn op het voorkomen van oorlog, door uit te stralen dat een agressor komt te staan voor ook voor hem onoverzienbare en onaantvaardbare risico's.

Die grondgedachte kan worden verwezenlijkt en beleefd in ieder denkbaar militair systeem. Het kan met vooral offensieve wapens, het kan met vooral defensieve wapens en het kan met een mix. Dit hangt af van de eindappreciatie van alle elementen van je verdedigingssysteem, van nucleair tot conventioneel, van offensief tot defensief.

We mogen derhalve niet tegen elkaar uitspelen enerzijds de gedachte dat iets nieuws als SDI een verbetering kan zijn – dat wordt bewezen – en anderzijds de gedachte dat het de afschrikking kan verbeteren. Deze beide zaken kunnen heel goed samengaan. Ik ben nu eigenlijk een beetje aan het theoretiseren over dit begrip. We mogen evenwel beslist niet zeggen dat een SDI-achtig iets als zodanig in strijd zou zijn met de grondgedachte van de Atlantische verdediging.

De heer **Ter Beek** (PvdA): De minister is inderdaad een beetje aan het theoretiseren, Voorzitter. Ik vind dat ook helemaal niet erg. Maar waarom heb ik nu juist zo benadrukt dat in de huidige definitie van SDI de afschrikking zo sterk naar voren wordt geschoven? Gezegd wordt immers dat het een versterking van de afschrikking beoogt. Ik heb dit

De Ruiter

gedaan naar aanleiding van de rede van president Reagan van ruim twee jaar geleden. Toen werd immers de suggestie opgeroepen dat er een ondoordringbaar ruimteschild ontwikkeld zou kunnen worden, ten gevolge waarvan alle offensieve systemen hun betekenis zouden verliezen en naar de schroothoop verwezen zouden kunnen worden. We zouden daarmee bevrijd kunnen worden van de nucleaire nachtmerrie. In plaats van wederzijds verzekerde vernietiging sprak men, eerst, van wederzijds verzekerde overleving (survival) en, later, van wederzijds verzekerde veiligheid (security). Die gedachte is natuurlijk wel, wezenlijk, strijdig met wat nu wordt gerapporteerd over de bedoelingen van het SDI-systeem.

Minister De Ruiter: Ik heb dit heel kort geleden zelf ook zo uitgedrukt. Het concept zoals president Reagan het aanvankelijk heeft gepresenteerd, is hier, in deze Kamer, van allerlei kwalificaties voorzien.

Niemand heeft toch eigenlijk betoogd – en ik zou dit ook niet willen doen – dat dit meteen in volle exactheid heeft weergegeven welke kant het uit zal gaan. Het doordenken op de mogelijkheden die er werkelijk waren, heeft geleid tot een veel relatiever beeld van datgene wat het zou kunnen worden. Omdat wij hierover nog geen definitieve uitspraken kunnen doen, kan men toch niet de stelling 'het kan nooit 100% zijn' voorzien van een stelling over hoeveel het dan wel precies zou zijn. Maar ik meen dat het wel vaststaat, dat wij bezig zijn na te denken over een zekere mix van offensieve en defensieve systemen.

Daarmee is de vraag waarvoor Nederland en in de eerste plaats de regering is geplaatst, over de wijze waarop wij dit moeten appreciëren nog geenszins beantwoord, want het zal toch een heel groot verschil kunnen uitmaken hoe die mix er uit zal zien. Ook hierin moeten wij meer inzicht krijgen. Ik wil er nog eens de nadruk op leggen, dat de gedachte die in sommige betogen doorklonk als zouden de Amerikanen dat allemaal wel weten en dat zij een beetje 'research voor de vaak' houden terwijl zij in feite bezig zijn met iets te ontwikkelen, volgens onze informatie bij de bron echt niet waar is.

Het zou ook zeer onwaarschijnlijk zijn, dat op zo'n korte termijn zekerheid kon worden gegeven over

dergelijke enorm belangrijke technologische vragen. Je kunt toch ook niet aannemen dat men alleen al in research gigantische bedragen van bijna 30 miljard – er is herhaaldelijk op gewezen – gaat uitgeven als je eigenlijk al weet wat kan en wat niet kan. Nogmaals, al mijn opmerkingen zijn ter ondersteuning van het beleid van de regering om eerst beter achter een groot aantal zaken te komen alvorens tot een definitieve standpuntbepaling te komen.

Mijn opmerkingen zijn dus niet richtinggevend. Uitslatingen die door enkele leden zijn gedaan als zou de regering nu al voorzichtig positief zijn, zijn wat dit betreft dan ook niet exact. De regering heeft niet op voorhand zodanige bezwaren tegen elk idee van een 'SDI-achtig concept' dat wij nu al 'nee' zeggen. Dat is dan ook de enige conclusie die getrokken kan worden uit de procedurele, onderzoekmatige inspanningen die de regering wil gaan verrichten.

Ik wil ook op een andere manier het SDI-concept wat meer relativiseren, en wel meer historisch. Ik wil hierbij niet zo ver terug gaan als de heer De Boer heeft gedaan, hoewel dit wel interessant was. Wanneer wij echter de afgelopen acht jaar overzien, dan was er al heel veel aan de gang wat nu beschouwd zou kunnen worden als aspecten van het systeem waarover wij nu steeds spreken. Er is dus meer continuïteit, zoals er in de historie bijna altijd meer continuïteit dan je denkt, zelfs door revoluties heen. Maar wij staan dus beslist niet op het standpunt dat het een beklonken zaak is. Wij staan ook niet op het standpunt – ik bevind mij nu iets harder tegenover de heer Ter Beek – dat research en het eventueel hierover nadenken of zelfs eraan mee willen doen, een politieke verantwoordelijkheid impliceert voor wat erna komt. Ik zal niet beweren dat dit helemaal los van elkaar staat. Natuurlijk zijn er verbindingen. Maar de betekenis van een standpuntbepaling in deze researchfase moeten wij politiek duiden, niet op de manier van 'alles gaat toch door dus u gaat zelf ook door'.

In ander verband heb ik al eens gezegd dat ook de Europese landen die zich meegaand hebben betoond ten aanzien van het SDI-concept, zoveel nadruk hebben gelegd op het feit dat het hier research betreft, dat je dit een politieke duiding moet geven. Ook hier zou ik niet te snel bij de pakken willen neerzitten, want het zou ons politiek verlammen als wij niet meer zouden kunnen geloven in

de politieke betekenis van onze eigen woorden en handelingen.

In dit stadium heeft alles betrekking op research. Het Amerikaanse congres voteert al jaren geld voor research. De gedachte is naar voren gebracht dat ook geld was gevoteerd voor ontwikkeling en uitvoering van het geheel. Het zou daarbij gaan om een bedrag dat zo'n twintig keer groter is dan het bedrag waarover wij nu spreken. Wij weten genoeg – bij voorbeeld uit de kranten – over de wijze waarop het Amerikaanse congres het budgetrecht uitoefent.

Die gedachte is dan ook volstrekt ongeloofwaardig. Ook ten aanzien van de reeds in Amerika ontwikkelde systemen speelt nog steeds de budgettaire vraag een grote rol. Wij moeten geen politiek bedrijven. Wij hebben zelf een tijd met het hoofd in de wolken gelopen, waardoor wij niet weten wat de politieke realiteit is.

Wij komen heel wat dichterbij de politieke en de militaire realiteit, als wij doordenken over de gedachte van de heer Voorhoeve. Hij sprak over het tactisch defensie initiatief. De gedachte als zodanig zal nagenoeg iedereen die hiermee te maken heeft aanspreken. Er is niet zozeer sprake van een verband met het SDI-concept. Bepaalde onderdelen van onze Westeuropese verdediging zijn echter uitermate kwetsbaar voor bepaalde offensieve systemen van de Warschaupact-landen.

Hiermee moet rekening worden gehouden. Er is sprake van 'point defence'. Dat houdt in dat een basis, een vliegveld of een kazerne vitaal voor de verdediging en dus zeer kwetsbaar kan zijn. Hiervoor moet dan een speciale verdediging worden gecreëerd. Ik denk aan luchtverdediging. Door een en ander onder SDI te brengen, zal de situatie niet beter worden. Het voorstel van de heer Voorhoeve is zeer valabel, maar niet nodig.

Natuurlijk moet met die gedachte rekening worden gehouden. Hierbij komt echter direct het prioriteiten-vraagstuk aan de orde. Dit is namelijk niet het enige onderzoek dat wij verrichten. Wij moeten ervoor oppassen om te vluchten in activiteiten als die in het kader van SDI. Iedere mogelijke activiteit moet worden bekeken op haar eigen merites.

In dit verband wijs ik op de werkzaamheden van de IEPG, the Independent European Programme Group. Er heeft de afgelopen dagen in Londen een vergadering in het kader van de IEPG plaatsgevonden.

De Ruiter

Hierbij is een vijftal onderwerpen voor research gekozen uit een zeer grote reeks van onderwerpen. Veel onderwerpen zijn in technologisch opzicht zeer ver gaand. Dit houdt nog niet in dat het om de ontwikkeling van een bepaald wapensysteem gaat. Landen kunnen zich hiervoor inschrijven.

De inschrijvers moeten gezamenlijk de middelen fourneren voor het onderzoek. Dit zijn typisch Europese activiteiten. Deze kunnen veel technologische capaciteiten – zelfs alleen in militair opzicht – vergen. Wij moeten hieraan denken, als wij spreken over het tactisch defensie initiatief, de verdediging tegen conventionele en tactisch-nucleaire wapens. De initiatieven moeten niet worden opgestapeld. Er moet een keuze zonder zware politieke lading worden gemaakt. Ik zeg dit tevens in antwoord op vragen van de heer Wagenaar.

Mevrouw **Brouwer** (CPN): Ik heb gemerkt dat de minister nogal de nadruk legt op de zakelijke benadering. Hij zegt: laten wij het niet overdrijven. Ik zou willen weten of in die zakelijke benadering ook de reacties van anderen passen op een researchinitiatief. Ik bedoel daarmee de gevolgen voor de onderhandelingen in Genève, voor de economische omstandigheden en dergelijke.

Minister **De Ruiter**: Ik ben nog niet klaar met mijn betoog. Ik wil even terugkomen op de grondgedachte van de regering, zoals die ook te lezen staat in het antwoord op de schriftelijk gestelde vragen. Er is immers schriftelijk materiaal gebruikt ter voorbereiding van de commissievergadering en van deze vergadering.

Vragen als: wat is technologisch mogelijk; wat zou men kunnen maken als men al het geld van de wereld had? En de vragen naar de gevolgen daarvan voor de internationale stabiliteit; voor onze strategie, die tot nu toe in hoge mate berust op de nucleaire strategische afschrikkings; voor de onderhandelingen, waarbij de regering hardnekkig streeft naar politieke oplossingen boven militaire; al die vragen zijn bij de schriftelijke voorbereiding aan de orde gekomen. Het is geweldig moeilijk, die vragen te beantwoorden. Ook al praat ik zo nu en dan over zeer zakelijke onderwerpen, toch is mijn antwoord een politiek antwoord.

Het antwoord op al deze vragen is heel moeilijk te geven zolang de

centrale, technologische vragen nog niet zijn opgelost. Je kunt natuurlijk ook stellen dat alles van dien aard eenvoudig niet goed kan zijn. Zover zijn wij nog niet. Ook in de Amerikaanse opvatting gaat het nadenken over die grote politiek-strategische vragen hand in hand met het onderzoek naar de technologische mogelijkheden. Mij komt dat zeer aannemelijk voor. Tussen die twee bestaat een duidelijk verband. Het betoog van mijn collega van Buitenlandse Zaken en van mij moet wel als een geheel gezien worden. Ik wil hieraan toevoegen – in dit verband een toepasselijke beeldspraak – dat er meer is tussen hemel en aarde dan alleen een nog niet uitgewerkt SDI.

Ik heb dagelijks met politiek te maken, maar ook met de militaire realiteit van de verdediging van West-Europa. Bij mij komen dan ook gedachten op die meer direct daarop betrekking hebben.

Mevrouw **Brouwer** (CPN): Dat is duidelijk. Mijn bezwaar tegen uw benadering is dat u kiest voor een zakelijke benadering. U vraagt wat er technologisch mogelijk is. Een eindoordeel zou pas mogelijk zijn aan het einde van een researchprogramma. Daartegenover stelt u een afwijzende toon vanuit een morele verontwaardiging.

Minister **De Ruiter**: Ik was eigenlijk nog niet toe aan de morele afweging.

Mevrouw **Brouwer** (CPN): Ik heb dat zo opgevat. Mij gaat het om het volgende. Als je zegt dat een eindoordeel nog niet mogelijk is, dan moet je je wel afvragen welke aspecten je bij je oordeel betreft. Uit uw antwoord maak ik op dat u daarbij betreft wat technologisch mogelijk is. De rest moet nog worden uitgewerkt; dat weten wij nog niet precies. Mijn vraag aan u is: is het politiek gezien niet veel meer verantwoord, alle andere gevolgen die nu al merkbaar zijn, daarbij te betrekken?

Minister **De Ruiter**: Dat is waar, maar ik ben ook pas halverwege mijn betoog. Toch wil ik hierop nu al wel even ingaan om misverstanden te voorkomen.

De vraag of wij spreken over een zeer partieel werkend stelsel of over iets dat de 'volmaaktheid' tamelijk dicht benadert, is van groot belang bij de vraag naar de consequenties of naar de wenselijkheid van een dergelijk systeem. Wij praten dus vooral over de condities waaronder tot een goede uitspraak gekomen kan worden.

Ik kan een bloemlezing geven uit de catalogus van vragen die vandaag gesteld zijn, maar sluit mij het liefst aan bij de betogen die de heer Voorhoeve al eerder heeft gehouden over de vijf criteria. Vandaag is hij tot een verfijning, tot zes criteria gekomen. De centrale vraag in iedere vraag rondom de ontwikkeling van wapentechnologie is de volgende. Zouden wij met deze ontwikkeling onze politieke doelstelling van wereldformaat 'het doen van een uiterste inspanning om een oorlog te voorkomen' dienen of tegengaan? Aan deze vraag zijn alle andere vragen ondergeschikt.

Wij beschouwen over het algemeen – ik sta daar ook volledig achter – de weg van onderhandelen als beter dan de weg van uitbreiding van de bewapening. Dan wordt er dus onderhandeld over condities om de oorlogsdreiging zoveel mogelijk in te dammen, om ongelukken te voorkomen en om tot ontspanning te geraken. Ik hoop dat ik dit niet iedere keer behoeft te zeggen. Het is zozeer het cement van de gehele defensiepolitiek en zelfs van het gehele buitenlands beleid, dat het niet steeds moet worden herhaald. Uit de grondstelling komen bepaalde sub-gedachten voort, zoals de prioriteit voor onderhandelen en de dringende wens om wat stabiel is niet onstabiel te maken, zeker niet zonder uitzicht op weer een nieuwe stabiliteit.

De politiek moet echter altijd met de benen op de grond blijven staan. Wij mogen niet blind zijn voor ontwikkelingen aan de kant van het Warschaupact. Ook dat is een element dat moet worden meegewogen bij het komen tot een eindoordeel. Mevrouw Brouwer behoeft niet bang te zijn dat ik mij alleen laat leiden door praktische denkbeelden. Zonder kennis van zaken kunnen wij echter ook geen politieke afweging verrichten. Als wij alle betogen naast elkaar leggen, is het duidelijk dat er in hoge mate sprake is van speculatie. Wij weten het nog niet, maar wij vrezen of hopen iets. Hoe gemeend en doordacht de betogen ook zijn, ik meen dat ik toch het woord 'speculatie' hiervoor mag gebruiken.

De heer Wagenaar heeft onder andere gesproken over een eventueel effect van SDI op de conventionele verdediging. Het is moeilijk zo even in het kort te zeggen dat SDI die en die invloed zal hebben. Een nieuw systeem mag in geen geval worden bevorderd als het de conventionele situatie zou verslechteren, als wij er

De Ruiter

bij voorbeeld door gedwongen zouden worden veel meer geld te steken in de conventionele verdediging.

Wij weten allemaal hoe moeilijk dat is. Wij moeten ook niet zoveel partiële zekerheid in de wereld proberen aan te geven, dat het enige wat wij overhouden conventionele onzekerheid is. Wij zijn het meest gebaat bij een soort innerlijke strategisch-tactische samenhang tussen alle verdedigingsmogelijkheden. Er is nu ook een heel duidelijk, zij het niet altijd even gemakkelijk uit te leggen, verband tussen nucleaire en conventionele bewapening. Beide soorten moeten gezamenlijk dienen om iedere vorm van oorlog onmogelijk te maken.

Ook dat verband mag dus niet worden verstoord, ook al is het niet zo direct zichtbaar. Wij moeten ervoor oppassen dat wij als het ware het Europese theater weer veilig zouden maken voor een regionaal conventioneel conflict. Dat geldt overigens ook voor bepaalde ontwikkelingen in de nucleaire bewapening.

De heer **Wagenaar**: Ik stel toch vast dat de Nederlandse regering, zeker bij monde van deze minister, als allesbeheersende doelstelling de wapenbeheersing ziet. Ik heb dat ook in eerste termijn al opgemerkt.

Minister **De Ruiter**: Dat heb ik juist uitdrukkelijk niet gezegd. Daar mag geen misverstand over bestaan. Ik heb juist uitdrukkelijk gezegd dat de allesbeheersende doelstelling is, een beleid te voeren tot het voorkomen van oorlog. Een van de middelen daartoe, zelfs een uiterst belangrijk middel, is wapenbeheersing en de daarbij behorende wapenvermindering.

De heer **Wagenaar**: Ik heb de minister heel duidelijk horen spreken over een prioriteit op dit punt. Het lijkt mij ook niet in strijd met zijn vorige opmerking.

De achterliggende gedachte bij mijn vraag was of niet deelnemen aan het SDI-project tot gevolg moet hebben dat de VS niet bereid zijn substantieel bij te dragen aan de bekostiging van onze conventionele bewapening, omdat de VS zelf aanzienlijke ontwikkelingskosten hebben moeten opbrengen.

Minister **De Ruiter**: Deze vraag is inderdaad wat praktischer dan het antwoord dat ik erop gaf. Gelet op de kennis die ik op het ogenblik van het

Amerikaanse denken ter zake heb, zie ik dit gevaar niet als erg groot. Dit gevaar is eigenlijk afwezig. De Amerikaanse benadering ten aanzien van de steun aan de conventionele en trouwens ook de nucleaire verdediging van West-Europa is vooral gelegen in hun preconditie dat de Europese landen een reëel eigen aandeel nemen in de verdediging van dat deel van het bondgenootschappelijk territorium, waarop zij zelf wonen.

Ik behoeft alleen maar te herinneren aan het Nunn-amendement. Dat is niet aangenomen, maar heeft toch een reusachtige doorwerking gehad. Dit amendement kwam neer op de afweging wat voor zin het heeft als de VS bereid zijn met versterkingen te komen om Europa te verdedigen tegen een Warschaupactagressor, terwijl blijkt dat de bestaande verdediging van de Westeuropese landen zo zwak is dat het bij voorbaat al een hopeloze zaak is.

De koppeling tussen het Amerikaanse veiligheidsconcept in het algemeen en het concept dat gericht is op West-Europa komt er praktisch gezien op neer dat de wil om daarin ten eerste bij te dragen erg geconditioneerd wordt door de zichtbare sterke eigen bijdrage van de Westeuropese landen. In feite is dat een geheel politiek concept.

Het Atlantisch bondgenootschap is niet uitsluitend op de gedachte gebaseerd dat een geïntegreerde militaire verdediging wel praktisch is. Neen, het is van oorsprong ook een politiek bondgenootschap waarin de wil en de lotsverbondenheid rondom begrippen als democratie en mensenrechten worden uitgesproken van de landen die het bondgenootschap vormen. De kern betreft de politieke wil om bij te dragen aan de veiligheid.

De heer **Wagenaar**: Wil de minister hiermee zeggen dat ook al zouden wij en vele andere NAVO-landen niet deelnemen aan het SDI-project, wij straks toch nog comfortabel kunnen beslissen over de stationering van strategische defensiesystemen? Het antwoord van de minister dat er geen kans bestaat dat de VS moeilijk gaan doen over de kosten van onze conventionele bewapening, impliceert dit naar mijn gevoel.

Minister **De Ruiter**: De conventionele bewapening bekostigen wij zelf.

De heer **Wagenaar**: Er zijn bij voorbeeld 300.000 Amerikanen in Europa. Ik heb alleen gezegd dat niet deelnemen aan het project de consequentie zou moeten hebben dat, als uit het onderzoek de strategi-

sche defensiesystemen te voorschijn komen en wij die ook niet willen hebben, de Amerikaanse neiging om aan de kosten van de Europese defensie bij te dragen, op zijn zachtst gezegd, niet al te sterk zal toenemen.

Minister **De Ruiter**: Ik kan toch het best verwijzen naar wat ik al heb gezegd. In Amerika bestaat de duidelijke politieke wil bij te dragen aan de verdediging van de Westeuropese landen, volgens het Atlantisch Verdrag. Ik heb geen enkel signaal opgevangen waaruit blijkt dat als in West-Europa op het gebied van SDI een andere weg zou worden gekozen die Amerikaanse bijdrage daardoor onder druk zou komen te staan. Alles wat ik er, buiten de algemene benadering, over zou zeggen, zou zeer speculatief zijn.

De heer Janmaat en vele anderen spraken over de koppeling. Inderdaad is de aanwezigheid van de Amerikaanse troepen een duidelijk symbool en een reële substantie van de koppeling van de veiligheidsbelangen van de Verenigde Staten en Canada en van de Westeuropese landen. Wij steunen niet alleen in het algemeen die aanwezigheid, maar wij hechten er ook ten eerste aan als een essentieel bestanddeel van de Atlantische veiligheidspolitiek.

Ik heb al gesproken over de opmerkingen van de heren Ter Beek en Scholten over destabilisatie in verband met een mix van defensieve en offensieve wapens. Wij weten eenvoudig nog niet hoe het eruit zal zien. Het is echter bestlist niet zo dat de mededeling 'het zal wel op een mix uitkomen' meteen een negatief eindoordeel over het gehele project impliceert. Geef ons alstublieft de ruimte om met werkelijke feiten en gegronde inzichten bij u terug te komen.

Ik hoop dat mevrouw Brouwer niet weer denkt dat ik hierover alleen maar een praktisch inzicht heb, maar ik kom nu toch tot een aantal praktische kanten van de zaak. Welke invloed zal dit hebben op onze eigen technologische ontwikkeling? Wat zijn onze mogelijkheden? Hoe kunnen wij die het beste besteden? Hoe kunnen wij daarin samenwerken met andere Europese landen?

Ik wil voor één ding waarschuwen. Tegenin tegen dit plan zal niet automatisch leiden tot negatieve voorspellingen op dit terrein, terwijl een meer positieve benadering ons niet meteen tot de hemel doet stijgen vanwege de geweldige kansen die er zouden liggen. Wij zullen met name op dit punt toch van de feiten

De Ruiter

moeten uitgaan. Op basis van onze huidige kennis en van ons onderzoek in Amerika ben ik het met de heren Voorhoeve en De Boer eens dat wij hiervan zakelijk niet al te veel mogen verwachten. Het gaat inderdaad om een researchprogramma voor het op zich formidabele bedrag van 26 miljard dollar.

Dat bedrag, dat overigens nog niet helemaal gevoteerd is, wordt verdeeld over vijf jaar. In principe kan dat bedrag van jaar tot jaar worden gewijzigd, maar dat is puur speculatief. Wij weten wel dat van dat bedrag van 26 miljard dollar een bedrag in de orde van grootte van zo'n één miljard dollar buiten de Verenigde Staten kan worden besteed. Ik zeg met nadruk 'buiten de Verenigde Staten', omdat dat niet identiek is met West-Europa. Als SDI-kandidaten worden ook Canada, Israël en Japan genoemd. Ik treed absoluut niet in de vraag hoe die zaken precies liggen, maar als men in Amerika spreekt over andere landen die uit deze researchpot kunnen meedelen, dan horen die landen daar ook bij.

Het gaat dan om ongeveer 14 of 15 landen met een onnoemelijk aantal ondernemingen en laboratoria die in principe hieraan kunnen meewerken, die samen per jaar \$ 200 mln. ter beschikking krijgen gesteld. De Amerikanen zijn er bovendien heel stellig in dat contracten voor omvangrijke maar ook voor tamelijk kleine bedragen worden afgesloten. Hieruit wordt de spreiding van het bedrag van bij benadering \$ 1 mld. – ten opzichte van die \$ 26 mld. is dit een relatief gering bedrag – over een zeer groot land, met daarin een zeer groot aantal ondernemingen, duidelijk. Wij moeten ons echter ook realiseren dat in die landen een groot aantal vestigingen van Amerikaanse bedrijven opereren.

Wij hebben nu eenmaal geen puur nationaal georganiseerde of georiënteerde economie. Wij komen daarin steeds het buitenland tegen. In dit geval is dat Amerika. Ik wil nergens op vooruitlopen, maar wij moeten wel vaststellen dat wij ten aanzien van de consequenties voor Nederlandse onderzoeksinstellingen geen te hoge verwachtingen moeten hebben. Het resultaat zal natuurlijk niet nul zijn, maar zal toch beperkt worden door de omstandigheden die ik zojuist heb geschetst.

Een volgend element is dat de kans dat hierdoor werkelijk grote techno-

logie-overdrachten van de Verenigde Staten naar Europa zullen plaatsvinden, niet moet worden overschat. Dit wordt mij niet ingegeven door een vlucht vooruit of een vlucht achteruit. Het is de vaststelling van een feit. Het is erg begrijpelijk dat vanuit de Verenigde Staten bekeken meer een soort quid quo-gedachte leeft. Wie wat levert, krijgt wat terug. Er is dus weinig stimulans om veel terug te geven aan wie weinig levert. De gedachte dat men met een kleine deelname toch zeggenschap over de gang van zaken van het gehele project krijgt, is naar mijn smaak zowel politiek, als economisch en financieel niet realistisch.

Onder alle omstandigheden geldt dat degene die veel inbrengt veel invloed heeft en dat degene die weinig inbrengt weinig invloed heeft. Het resultaat van het geheel voor een land als Nederland mag echt niet overdreven worden. Omdat wij door onze opstelling in feite nog niet onderhandelen en onze bedrijven ook nog niet met de Verenigde Staten onderhandelen, staat er nog niets vast. Naarmate de tijd verstrijkt zal de spoeling – om deze huiselijke beeldspraak te gebruiken – dunner worden. Hoe meer contracten vergeven zijn, hoe minder overblijft. Dit is ongeveer het beeld dat ik van de situatie heb gekregen. Wij behoeven een en ander zeker niet af te schrijven, maar wij moeten de beperkingen van de Nederlandse omstandigheden reëel onder ogen zien.

De heer **Engwirda** (D'66): Waar praten wij dan eigenlijk over als het gaat om de uitnodiging aan Nederland om mee te doen?

Minister **De Ruiter**: Dat kan ik u precies vertellen. Dat is helemaal niet zo moeilijk.

De heer **Engwirda** (D'66): Gaat het dan om een bijdrage van de regering of gaat het om de deelname van Nederlandse bedrijven? De minister heeft al eerder gezegd dat dit sowieso al mogelijk is.

Minister **De Ruiter**: Dat is waar. Als men het puur praktisch en niet politiek zou benaderen, zou men meteen kunnen zeggen dat wij een vrije economie hebben. Dit houdt dan in dat er zeker onder bondgenoten gewerkt kan worden aan zaken die militair van belang zijn. Het is ook een soort vertrouwensgemeenschap, dus waar praten wij nu over.

De kwestie is natuurlijk niet zo simpel. De heer Engwirda vroeg wat

de vraag om mee te doen betekent. Die vraag is neergelegd in de brief van minister Weinberger die hij en marge van de laatste vergadering van de NPG aan ons heeft laten overhandigen. In die brief stond: wilt u er eens over denken of u mee wilt doen en wilt u aanmelden waar uw sterke punten op dit terrein liggen en waar uw belangstelling naar uitgaat?

Ik vergat zojuist nog te zeggen dat voor de Amerikanen de overweging een rol speelt: meedoen, ja, maar wel in de dingen waar je goed in bent. De Amerikaanse belangstelling voor dingen die wijd verspreid zijn en overal bekend, is uitermate gering. In dat geval zouden wij naar voren moeten komen met zaken waarin wij excellent zijn. Uit de aard der zaak houdt dat een zekere beperking in. Dit betreft dus de meer praktische vraag, namelijk: wilt u, als u daarvoor voelt, een inventarisatie geven van hetgeen hierin past?

Daarnaast – dat is heel iets anders – is er het politieke gezichtspunt dat de VS – dit is gericht op het aspect dat de heer Van den Broek heeft behandeld – met het oog op de onderhandelingen in Genève vooral graag algemene politieke support van de bondgenoten hebben. Het gaat dan dus om de dekking vanuit het bondgenootschap als geheel. Dat is de meer politieke vraag. Je kunt deze twee vragen ook wel los behandelen.

Als een regering zou zeggen dat zij hiervoor voelt, gedekt door een stemming of een behandeling in het parlement, waardoor bedrijven met Amerika in zee gaan, dan worden bepaalde dingen gemakkelijker, bij voorbeeld als het gaat over overdracht van geheimen en kennis.

Van regering tot regering kun je daarover afspraken maken. Een en ander wordt dan politiek 'afgezegeld'. Terugkijkende naar de praktische vraag, zou het algemeen bevorderend kunnen werken ten aanzien van het aangaan van de praktische contracten. Dat is zo'n beetje het beeld. Algemeen politieke steun dus.

De puur technologische mogelijkheden zijn voor bespreking vatbaar of zouden kunnen bijdragen aan de ontwikkeling van het project. Een en ander fungeert als een brug daartussen. De politieke benadering van het land kan het proces van een bijdrage in de technologische sfeer en het ontvangen van die bijdrage bevorderen.

De heer **Engwirda** (D'66): Bedoelt de minister met het eerste punt, dat

De Ruiter

Nederlands in het antwoord zegt dat er mogelijkheden zijn voor bij voorbeeld Philips, Fokker, HSA, in dit opzicht en dat die bedrijven mee zouden kunnen doen? Of gaat het verder en wordt door de Amerikaanse regering gevraagd om een geldelijke bijdrage van Nederland als tegenprestatie voor het mogen meedoen aan het SDI-project?

Minister De Ruiter: Over de financiën hebben wij nog geen duidelijkheid. Wij praten nu alsof aan Amerikaanse kant al boekwerken bestaan met voorschriften waarin het allemaal is geregeld. De organisatie van het project is daar ook nog in het stadium van opbouw. Men weet ook daar nog lang niet alles. Mijn primaire benadering is deze: de Amerikanen besteden een bepaald bedrag aan research en daarvoor worden contracten gesloten. Ze importeren dus technologie en exporteren dus geld.

Tegen betaling verkrijgen ze dus technologie. Vandaar onze zorg dat het alleen maar brain-drain wordt. Dat mag niet. Ik zeg niets nieuws, maar het is wel belangrijk. Dat quidproquo waar ik het over had, is wel een minimumvoorwaarde. De technologie- en researchcapaciteiten kun je niet in één jaar uit je mouw schudden. Je hebt er een bepaalde hoeveelheid van en dat kan je maar één keer besteden en benutten. Als er geen reëel tweerichtingsverkeer met de VS komt, dan zou dat voor ons een belangrijke contra-indicatie zijn.

In feite is dit een politiek-technologisch gezichtspunt en dat komt dan samen met het economisch gezichtspunt van bedrijven. Ook voor bedrijven is het niet erg interessant om alleen maar uit te delen en niet terug te ontvangen. Dat zal ook daar wel worden bekeken, neem ik aan, maar voor de regering is het ook een belangrijk element.

Ik heb het al gehad over de onwenselijkheid om standpunten in te nemen, ingegeven door een gehoopt eindresultaat.

Dat geldt ook een beetje voor de vraag of wij optimistisch kunnen zijn over de spin-off. Technologie kan onmiskenbaar altijd voor meer doelstellingen worden gebruikt. Dat is altijd zo geweest, dus waarom zou het hier niet zo zijn. Ontwikkelt men technologie voor het ene doel, dan zijn er vrijwel altijd ook andere toepassingsmogelijkheden. De omvang waarin dat het geval is kan ik niet overzien.

Politiek en praktisch behoeft dat echter helemaal niet beslissend te zijn voor het eindoordeel over onze gehele inspanning. Onze technologische mogelijkheden kunnen ook in Europees verband in een bepaalde richting worden ontwikkeld. Eureka en Esprit zijn genoemd. Er zijn puur nationale mogelijkheden. Al die mogelijkheden zijn misschien te prefereren boven SDI; wie zal het zeggen?

Dat er spin-off-effecten zullen zijn, lijkt mij wel duidelijk. Over de omvang ervan wordt door de technologen en de industriëlen nogal van mening verschillend. Ik kan het zelf niet goed inschatten.

Belangrijk is in dit verband de vraag van de heer Leerling over de geïntegreerde delen van het SDI-onderzoek. Maar dan begeeft men zich toch wel in een politieke afdekking van de deelname. Er zal een zekere overdracht van geheime technologie moeten plaatsvinden. Daarvan moeten wij ons echter niet de overdreven voorstelling maken dat, als wij maar voor een partje meedoen, wij ook inzicht zullen krijgen in de kennis van de gehele opzet en alle mogelijkheden die technologisch in dat project besloten liggen. Wij kunnen vrij nuchtere en bescheiden verwachtingen hebben ten aanzien van die praktische zijde.

De Voorzitter: Het woord is nu eerst weer aan minister Van den Broek, om advies uit te brengen over twee moties.

□

Minister Van den Broek: Voorzitter, ik heb met het dictum van de motie

op stuk nr. 6 van mevrouw Brouwer geen probleem, want bevordering van samenwerking in het kader van Esprit is een positieve zaak. Alleen, deze samenwerking vloeit niet voort uit datgene wat in de overwegingen staat. Esprit wordt namelijk niet gesteund omdat wij voorkeur zouden hebben voor civiel onderzoek, maar dat doen wij op de eigen merites van deze vorm van technologische samenwerking. Ik heb bezwaar tegen deze motie omdat ik meen dat deze twee zaken verward worden.

In de motie op stuk nr. 7 wordt gevraagd om de samenwerking in het kader van Esprit uit te breiden tot niet-gebonden en Oosteuropese landen. Esprit is een puur communautaire aangelegenheid, die juist ter versterking dient van het Westeuropese bedrijfsleven op technologisch gebied. Dat kader moet voor dit programma worden gehandhaafd. Een uitbreiding tot de landen die mevrouw Brouwer noemt, lijkt mij niet voor de hand te liggen.

Iets anders is dat, bij voorbeeld bij de discussie over Eureka, ook is gesproken over de mogelijkheid dat landen die niet behoren tot de Europese Gemeenschap in het Eureka-project zouden participeren. Daarbij werd eerder aan een aantal neutrale landen gedacht dan aan een aantal Oosteuropese landen. In het kader van de overdracht van hoogwaardige technologie in de relatie tussen Oost en West zijn er bepaalde COCOM-afspraken, die de participatie in de weg zouden staan. Wat dat betreft heb ik weinig sympathie voor de beide moties.

Minister Van den Broek van Buitenlandse Zaken aan het woord tijdens het SDI-debat. Naast hem zit minister De Ruiter van Defensie

Voorzitter

De **Voorzitter**: Ik stel voor, de spreektijd in tweede termijn te bepalen op een derde van die in eerste termijn.

Daartoe wordt besloten.

De heer **De Boer** (CDA): Mijnheer de Voorzitter! Ontaan van alle mystiek is SDI in principe niet anders dan een poging om ABM te bedrijven met andere middelen. Nu is dat ABM-verdrag de grondslag waarop het gehele bestaande nucleaire wapenbeheersingsbouwwerk was opgetrokken. Reden waarom dit verdrag met de grootst mogelijke zorgvuldigheid omringd zou dienen te worden. Wij moeten constateren dat het daaraan, ook aan Russische zijde, in het verleden wel eens ontbroken heeft.

Dat de Verenigde Staten zich daarover zorgen maakten, is terecht. Niets zou zo fnuikend zijn voor ook de offensieve wapenbeheersing als een van beide kanten zou gaan denken dat de ander bezig zou zijn zichzelf minder kwetsbaar te maken. De daartoe niet in staat zijnde partij zou dan nauwelijks iets anders resten dan te vluchten in opvoering van de eigen offensieve bewapening met alle destabiliserende effecten van dien.

Gegeven deze Russische opstelling en de veranderingen in het politieke klimaat in de Verenigde Staten sinds de periode Carter, is het Amerikaanse besluit om het SDI-onderzoek te beginnen, vanuit de Amerikaanse gezichtshoek bezien, niet volstrekt onbegrijpelijk. Ook de Sovjet-Unie zal het er intussen niet bij laten zitten en indien en naarmate de Amerikanen tijdens en in het kader van hun onderzoek zouden willen trachten, de bepalingen van het ABM-verdrag verruimd te krijgen – en dat, zo heeft ook de minister van Buitenlandse Zaken bevestigd, is onvermijdelijk – dan zal ook de Sovjet-Unie van de aldus ontstane extra ruimte ongetwijfeld proberen te profiteren. Het ABM-verdrag dreigt aldus onder spanning te komen en daarmee het gehele bouwwerk van de SALT/START-onderhandelingen.

Mijnheer de Voorzitter! Indien een 100% effectief ruimteschild al onhaalbaar of onbetaalbaar zou zijn – hetgeen mijn overtuiging is – dan zou gehoopt moeten worden dat zulks zo spoedig mogelijk zal blijken en dat de consequentie om het onderzoek dan ook maar te stoppen

ook zo spoedig mogelijk zal worden getrokken ten einde de kans op blijvende beschadiging van AMB, SALT, START en outerspace-verdragen zoveel mogelijk te minimaliseren.

Indien SDI wél in zekere zin haalbaar is en dan alleen voor de Verenigde Staten en daarmee ook voor de Sovjetunie en niet of aanzienlijk minder haalbaar voor West-Europa, dan zou een verder doorgaan met de ontwikkeling en eventuele introductie van dergelijke systemen ernstige gevaren met zich brengen voor de koppeling tussen de Verenigde Staten en West-Europa. Het zou tevens kunnen leiden tot een ernstige waardevermindering van de huidige Britse en Franse onafhankelijke kernmachten en ten slotte zou het gevolg van de asymmetrische verhoudingen tussen beide bondgenootschappen wel eens kunnen zijn dat de Sovjet-Unie zich onevenredig bedreigd zou voelen door de in West-Europa aanwezige middellange afstandswapens. Van de weeromstuit zou dan de neiging van de Sovjet-Unie om zich in voorkomende gevallen van een pre-emptive strike tegen West-Europa te bedienen, groter kunnen worden.

Mijnheer de Voorzitter! Dat de Westeuropese landen vanwege deze mogelijke destabiliserende effecten van een eventuele invoering van dit soort systemen niet op een dergelijk onderzoek hebben zitten te wachten, behoeft nauwelijks betoog. De elkaar tegensprekende verklaringen van Europese politici spreken wat dat betreft boekdelen. Tevens staat vast dat de Verenigde Staten voorlopig ermee door zullen gaan. Het beste wat de Westeuropese landen dan ook kunnen doen, is ernaar te streven dat ook deze ontwikkelingen in het geheel van de wapenbeheersingsonderhandelingen worden meegenomen en tegelijk met die van offensieve wapens aan weerszijden aan aanvaardbare banden worden gelegd. Positief is ten minste dat dit onderwerp aan de agenda van Genève is toegevoegd.

Mijnheer de Voorzitter! Ik constateer dat de regering onze opvatting deelt dat de van Amerikaanse zijde gevraagde hulp van West-Europa bij het project eigenlijk primair om politieke redenen gevraagd is, nl. om de Europese landen tot groter enthousiasme voor het project te brengen en tot steun van de Amerikaanse onderhandelingspositie en eigenlijk niet gevraagd is, omdat de Amerikanen onze inbreng op techno-

logisch gebied op dit punt niet kunnen missen.

Afgezien van wat wij politiek vinden van SDI is het echter om argumenten van technologisch en economisch lijfsbehoud van West-Europa voor de Westeuropese landen ons inziens niet raadzaam om zich voor de kar van het Amerikaanse SDI-onderzoek te laten spannen, collectief niet, maar individueel nog veel minder! Die 200 mln. dollar hebben wij in laatste instantie ook nog wel zelf!

Mijnheer de Voorzitter! Als West-Europa er behoefte aan heeft om de eigen technologische basis te verstevigen en deze behoefte is evident, dan kan het daartoe benodigde onderzoek beter rechtstreeks zelf ter hand worden genomen dan dat de beslissing over de vragen van al of niet deelname aan zo'n onderzoek en welk voordeel er voor ons aan vastzit aan een ander land wordt overgelaten, in casu de Verenigde Staten.

In dit kader zijn wij blij met de positieve benadering van de regering van Eureka. Ik moet daarbij met nadruk zeggen dat wij ons niet willen vastspijkeren op alleen Eureka; wij kiezen voor alles wat er in Europees verband gedaan wordt om de Europese technologische basis te verbreden.

Als Eureka in dat kader past, is het mooi meegenomen. Als er nog andere dingen bij moeten komen, roep ik de regering op om dat zeker niet te laten.

Overigens heeft de Amerikaanse regering toestemming noch zegen van de Nederlandse regering of het parlement van node om zich eigenhandig en op eigen kosten met het Nederlandse bedrijfsleven in verbinding te stellen. Dat zal best wel gebeuren. Ik denk ook dat bij beschikbare ruimte daarop van Nederlandse zijde best wel eens ingegaan kan worden. Slechts als en voor zover de Nederlandse overheid Nederlandse bedrijven als het ware onder contract heeft, is zij in staat om eventuele participatie door Nederlandse particulieren aan het SDI-onderzoek te beïnvloeden of bij te sturen.

Waar brengt ons dat toe? Wij kiezen voor een gezamenlijke Westeuropese aanpak van de onderhavige problematiek. Daarbij zeg ik nadrukkelijk: het gaat nu om SDI, maar ik ga ervan uit dat wij het zonder meer met elkaar eens zijn over de noodzaak van Europese technologische ontwikkelingen. Wij

De Boer

prijzen de regering dan ook voor de motorfunctie die zij heeft willen vervullen in de Westeuropese Unie in het kader van de SDI-problematiek. Naar onze smaak is het recept dat daarbij moet worden nagestreefd, dat de Europese landen er gezamenlijk bovenop zitten, zodat de verdere ontwikkelingen op de voet worden gevolgd. Hierbij denk ik aan zowel de onderhandelingen als het onderzoek inzake SDI en het eventuele onderzoek ter zake aan Russische zijde. Ik noem ook nog de politieke en militaire gevolgen van de invoering van dergelijke systemen voor de veiligheid van West-Europa. Er moet naar worden gestreefd, de eventueel nadelige gevolgen daarvan voor West-Europa bij te sturen.

In dat kader past de constatering van het feit dat de Amerikanen vast voornemens zijn, met hun onderzoek door te gaan; verwacht mag worden dat hetzelfde geldt voor de Sovjet-Unie. Dit is een reden voor West-Europa om, zonder dat wij ons politiek tot steun aan ontwikkeling en invoering committeren, in elk geval uit te spreken over de Amerikaanse onderhandelingspositie in Genève, dat niet alleen wat SDI maar ook wat de offensieve wapens betreft resultaten moeten worden geboekt.

Dit brengt ons tot onze mening dat er in Europees verband bij de Amerikanen op moet worden aangedrongen om de inspanning voor wapenbeheersing ook op dit punt de grootst mogelijke nadruk te geven en in dat kader zo spoedig mogelijk naar een versterking van het ABM-verdrag te streven. Ik hoop dat ik mij vergis, maar uit de manier waarop de minister van Buitenlandse Zaken onze motie uitlegde, kreeg ik de indruk dat hij voorlopig tevreden zou zijn met de handhaving van het ABM-verdrag.

Wij menen evenwel dat een versterking van het ABM-verdrag en een uitbreiding van het kader voor de afspraken zo spoedig mogelijk tot stand moeten komen. Een verdere consequentie in dit verband is, zoals ik al zei, dat wij er de voorkeur aan geven dat een eigen Westeuropees programma ter stimulering van het onderzoek naar geavanceerde technologieën ter hand wordt genomen.

Als er gekozen wordt voor een Europese gezamenlijke benadering, wil ik nu duidelijk stellen dat dit niet betekent dat wij het verkiezen in een trein te stappen die om daar weer uit te gaan, indien later blijkt dat een

station aandoet dat wij niet in eerste instantie wensen, namelijk dat van de technologische samenwerking met de Amerikanen. Dit zou wat ons betreft in het gezamenlijke Westeuropees verband alleen mogelijk zijn, als de andere landen daartoe in grote meerderheid hadden besloten. Dit zou moeten gebeuren via afgeronde Europese projecten die passen in de totaliteit van het gezamenlijke Europees technologisch stimuleringsprogramma en op basis van absolute wederkerigheid tussen West-Europa en de Verenigde Staten, mits, ten slotte, last but not least, niet van negatieve invloed op de onderhandelingen in Genève.

Regeren is vooruitzien. De motie die wij hierover zouden hebben willen indienen, heeft de Kamer reeds lang geleden in haar bezit gekregen.

□

Mevrouw Beckers-de Bruijn (PPR): Mijnheer de Voorzitter! De bewindslieden hebben in hun antwoord zorgvuldig ervoor gewaakt, duidelijke standpunten in te nemen, maar geen standpunt over SDI is ook een standpunt. Zij staan positief tegenover het onderzoek. Ik heb geen antwoord gekregen op mijn vraag of meedoen hieraan een politiek commitment inhoudt aan het risico van ontwikkeling en plaatsing. Lag het antwoord wellicht opgesloten in de opmerkingen over het belang van voortdurende consultaties tussen Europa en de Verenigde Staten over de voortgang van het onderzoek, die 'dus kunnen leiden tot invoering van SDI, geheel of gedeeltelijk'? Delen de bewindslieden ook de mening dat de nadruk op een gezamenlijk Europees antwoord nu en straks een eigen Nederlands antwoord zeer moeilijk kan maken?

Het SDI-onderzoek zou niet gericht zijn op overwicht, maar op evenwicht en stabiele afschrikking. Ik vind dit geen serieus antwoord. Evenwicht en stabiliteit hebben vanaf het eerste moment het alibi gevormd voor de wapenwedloop. Beide partijen vinden nu eenmaal altijd dat de andere een voorsprong heeft. Dit is hun legitimatie en tegelijkertijd de motor van de wedloop. In dit kader zal ook de Sovjet-Unie het SDI bezien. Welke gevolgen heeft dit voor de onderhandelingen in Genève over middellange-afstandswapens en voor de aanmaak van nieuwe wapensystemen in de Sovjet-Unie zelf?

Vanaf het begin is het voor SDI wezenlijk geweest dat invoering in overleg met de Sovjet-Unie geschiedt,

aldus de minister, in overeenstemming met het ABM-verdrag. Hij zal het met mij erover eens zijn dat het dan wel om een danig gewijzigd ABM-verdrag gaat. Ook dit is inbreken, al gebeurt het wat slimmer.

De minister van Defensie beklemtoont ondanks alles het primaat van de politiek. Hij verwijt mij zelfs moedeloosheid, alsof ik redeneer: wij kunnen toch geen invloed meer hebben, dus geef het maar op, blijf er maar buiten. Ik vraag hem waar hij het primaat van de politiek ziet in recente militaire technologische ontwikkelingen zoals de atoombom, de waterstofbom en de intercontinentale raketten, die de wereld veiliger moesten maken, maar het tegendeel hebben bewezen. Is de geschiedenis niet het levende bewijs dat de politiek zich tot gevangene heeft laten maken van militaire en industriële belangen, die heel behendig worden verkocht?

Van een verantwoordelijke politicus verwacht ik dat hij of zij durft te leren van de geschiedenis. Van een verantwoordelijke politicus, ook al is hij minister van Defensie, verwacht ik dat hij of zij zich terdege verdiept in de verbanden tussen honger en onderontwikkeling enerzijds en een voortgaande wapenwedloop, waarvoor Oost en West niet alleen enorme financiële middelen, maar ook hun beste talenten inzetten, anderzijds. Ik begrijp werkelijk niet waarom mij moedeloosheid wordt verweten, als ik de verantwoordelijke politiek hier vraag, hun invloed te gebruiken om hieraan een einde te maken.

Wie getuigen eigenlijk van moedeloosheid: degenen die blijven meelopen met de macht op een weg die voor de mensheid funest is of degenen die durven zeggen dat het genoeg is, dat wij hieraan niet meer moeten meedoen en dat wij onze energie op een andere wijze moeten inzetten waarmee de mensheid meer kan doen?

□

De heer Voorhoeve (VVD): Mijnheer de Voorzitter! Ik dank beide bewindslieden voor de antwoorden op de vragen die ik heb gesteld, en hun reactie op de voorstellen die van de zijde van mijn fractie ter zake van SDI zijn gedaan.

Ik stelde de heer Ter Beek in eerste termijn de vraag waarom hij zich zo scherp richt tegen het Amerikaanse SDI-programma en geen woorden wijdt aan de grote inspanning van de Sovjet-Unie ter zake. Hij heeft hierop

Voorhoeve

gezegd dat wij verdragen moeten sluiten om verkeerde ontwikkelingen te voorkomen. Hierover ben ik het natuurlijk helemaal met hem eens, maar hij moet hierbij een realistische houding innemen. Er moet een stimulans zijn om tot verdragen te komen. Ik houd de heer Ter Beek de voorgeschiedenis van het ABM-verdrag van twintig jaar geleden voor. Hij zal het met mij erover eens zijn dat het sluiten van dit verdrag een stabiliserend effect heeft gehad.

In 1964 werd het bekend dat de Sovjet-Unie een ABM-systeem aan het opzetten was. De Amerikanen hebben hierop twee jaar gestudeerd en in 1966 deed de Amerikaanse president Johnson het voorstel, te zamen met de Sovjet-Unie af te spreken dat geen ABM-systemen zouden worden opgesteld. Hij wilde daarover onderhandelen. De Sovjet-Unie wees dit af. Er was geen dringende reden voor de Sovjet-Unie om te onderhandelen, want de Amerikanen hadden niets ter zake.

Een jaar later maakte de Amerikaanse minister van defensie McNamara bekend dat de Verenigde Staten thans ook een klein ABM-systeem zouden gaan opzetten, te weten het Sentinel-systeem. Daarop kwam nog geen duidelijke reactie van de Sovjet-Unie. Twee jaar later werd door McNamara's opvolger aangekondigd dat Sentinel zou worden uitgebreid tot het Safeguard-systeem. Toen raakte de Sovjet-Unie geïnteresseerd. Het daarop volgende jaar begon men de onderhandelingen in het kader van SALT-1 en in 1972 werd het ABM-verdrag ondertekend. De Amerikanen hebben toen hun ABM-stelsel, dat inmiddels was opgebouwd, afgebroken, terwijl de Sovjet-Unie ermee is doorggegaan. De Sovjet-Unie is thans nog steeds de zaak aan het moderniseren, zij het dat het een beperkt ABM-stelsel is.

De benadering van de heer Ter Beek komt eigenlijk hierop neer: wat de Sovjet-Unie doet is vervelend; wat de Verenigde Staten doen is hoogst gevaarlijk en dat moeten wij afkeuren, want dat hoort niet te gebeuren; wij moeten de Sovjet-Unie bewegen tot onderhandelingen met ons, teneinde te voorkomen dat datgene waarmee de Sovjet-Unie al heel lang bezig is, verder doorgaat en teneinde te bewerkstelligen dat het wordt afgebroken. Dit komt in feite neer op de houding: wij doen niets en wij bouwen ook geen stimulansen in

om werkelijk een greep, via onderhandelingen, op mogelijkerwijs destabiliserende ontwikkelingen te krijgen. Dit is in zekere zin een traditie geworden bij de PvdA-fractie. Ik herken hetzelfde patroon inzake de kernwapenmodernisering: wij doen niets, en laten de Sovjet-Unie haar gang gaan.

□

Mevrouw Ubels-Veen (EVP): Mijnheer de Voorzitter! Minister Van den Broek is, op grond van zijn inzicht, van mening dat research en development wel te scheiden zijn. Hij stelt heel duidelijk dat je niet moet overgaan tot de ontwikkelingsfase, tenzij er een onderzoeksresultaat is. Dit onderzoeksresultaat moet dan voldoen aan een aantal criteria. Eén van die criteria is de bevordering van de stabiliteit. Kan de minister een dergelijk criterium ook operationeel maken? Hoe maak je dit meetbaar? Hoe hanteer je zo'n criterium?

Minister De Ruiter onderschrijft de benadering van minister Van den Broek door erop te wijzen dat politieke debatten anders inhoudsloos zouden worden. Ik ben het daar helemaal niet mee eens. Binnen de processen die leiden tot bewapening, is inzicht nodig om deze processen vervolgens te kunnen beheersen. Je moet dus niet uitgaan van het inhoudsloos zijn van een dergelijk debat, maar van de inhoudelijke kant.

Minister De Ruiter zegt dat alle vragen ondergeschikt zijn aan het voorkomen van oorlog. Daarmee ben ik het natuurlijk eens. Ik vind echter dat de situatie waarin wij op het ogenblik verkeren, niet een situatie van echte vrede is. Vrede heeft ook nog te maken met gerechtigheid. Als sprake is van een situatie waarin er zo ontzettend veel wordt uitgegeven aan bewapening, terwijl er wereldwijd nog zulke grote problemen zijn van honger, armoede, werkloosheid en milieuvernietiging, dan vinden wij dat de manier waarop deze bewindslieden willen doorgaan, niet tot de vrede zal leiden die ons voor ogen staat.

Ik vind dat datgene wat de ministers uitdragen, een fantasieloos doorgaan op de oude weg is. Er worden nieuwe technologieën ontwikkeld en de politiek volgt deze ontwikkelingen slaafs. De techniek bepaalt in feite de richting waarin onze wereldsamenleving gaat: de richting van een steeds kostbaarder en onbeheersbaarder bewapening.

Ik noem nog een punt. In het verband van SDI wordt gesproken

van een reactietijd van 5 minuten; een reactietijd die waarschijnlijk nog korter wordt. Hoe is dit nu te beheersen? Welk mens kan zo'n beslissing nemen? Tijd voor overleg is er helemaal niet. Ik vind juist dat het blijven volgen van deze geavanceerde technieken de onmacht van de huidige overheden etaleert. De bewindslieden kunnen nu wel zeggen dat de politiek stuurt, maar ik vind gewoon dat hun woorden worden gelogenstraf door de omvang van de huidige bewapening.

De minister van Buitenlandse Zaken vindt mijn motie voorbarig. Ook dat laat zien dat de minister de kans om heel in het begin te weigeren en een ongewenste ontwikkeling te voorkomen, voorbij laat gaan. Ik wijs nogmaals op de grote uitgaven. De beantwoording van de beide ministers heeft mij op geen enkele wijze kunnen overtuigen. Ik blijf dan ook bij mijn standpunt dat het op enigerlei wijze meedoen van Nederland aan het SDI-onderzoek afgewezen moet worden.

□

Mevrouw Brouwer (CPN): Mijnheer de Voorzitter! De beide bewindslieden maken duidelijk dat de regering op dit moment niet tot een eindoordeel wenst te komen. Daarvoor wordt het argument aangedragen dat de feiten nog niet allemaal bekend zijn. De minister van Defensie zei dit.

Overigens zegt de minister van Buitenlandse Zaken dat het vooral gaat om een coördinatie tussen de Verenigde Staten en Europa. Als hij dat zegt, komt bij mij de gedachte op dat hij waarschijnlijk toch uitgaat van een positiever oordeel dan op dit moment naar voren komt.

Mijnheer de Voorzitter! Alhoewel mijn spreektijd kort is, wil ik nog wel zeggen dat er kennelijk 186 fysici zijn in Nederland die wel tot een eindoordeel zijn gekomen. Zij hebben een appel aan de Tweede Kamer gestuurd, dat wij zojuist hebben ontvangen, waarin het volgende wordt gezegd; Gezien de speciale rol die fysici spelen in de ontwikkeling van wapensystemen, achten ondergetekenden het hun taak, de leden van de Tweede Kamer dringend te verzoeken, ervoor te ijveren dat Nederland afziet van deelname aan het SDI-project, zoals de NAVO-partners Noorwegen en Denemarken hebben gedaan.

Ik meen dan ook dat beide bewindslieden niet kunnen volstaan met – ik moet het toch zo noemen – een vage aanduiding van een aantal vragen

Brouwer

zonder er antwoord op te geven. Ik wil hun oordeel alsnog vragen over de volgende kwesties.

Moet Nederland naar het oordeel van beide bewindslieden research naar een afweerschild ondersteunen in de periode waarin de kwestie van ruimtewapens een cruciale rol speelt in Genève?

Is het naar het oordeel van de regering in een tijd van massawerkloosheid – ik heb geen antwoord op die vraag gehad, terwijl dit natuurlijk meespeelt – verantwoord om een dergelijk gigantisch bedrag te investeren in een militair project als dit?

Kan vervolgens niet gesteld worden, dat naast de militaire dreiging de dreiging van technologische superioriteit aan westelijke kant bedreigend kan zijn en is voor Oosteuropese landen, maar ook voor niet-gebonden landen, die door de in gang gezette ontwikkeling geïsoleerd en achterop dreigen te raken? Als die vraag met 'ja' wordt beantwoord, ziet de regering een dergelijk isolement van een groot aantal landen ook niet als een veiligheidsprobleem?

Is tweezijdige invoering van een afweerschild – ik heb namelijk goed geluisterd en gehoord dat de minister van Buitenlandse Zaken heeft gezegd: eenzijdige invoering zou destabiliserend zijn – wel een wenselijke ontwikkeling, c.q. acceptabel voor de regering? Waar baseert zij een dergelijke conclusie op?

Hoe kan Nederland het beste invloed uitoefenen? Dat is een oude vraag, die ik zojuist weer in de discussie heb gehoord. Ik meen dat de heer Voorhoeve het standpunt van de oppositie ten aanzien van de kernwapens memoreerde. Inderdaad is dat een wezenlijke vraag. Mag ik dan een voorbeeld geven hoe Nederland invloed uitgeoefend heeft door gewoon te weigeren en door een verbod te vragen? Dat gebeurde namelijk bij de kwestie van de neutronenbom. Hoe denken beide bewindslieden over het feit dat er nog steeds een verbod op chemische wapens is, waarover op dit moment overigens discussie is?

Kun je niet meer invloed uitoefenen in zo'n geval door te zeggen dat zo'n ontwikkeling duidelijk een halt toe moet worden geroepen? Oefen je dan niet veel meer invloed uit en heeft de geschiedenis dat ook niet geleerd, dan te zeggen: laten we maar van alle kanten de informatie

Mevrouw Brouwer (CPN)

op ons af laten komen en dan gaan we wel ergens tussenin zitten?

Nederland kan op twee manieren invloed uitoefenen. In de eerste plaats kan Nederland zeggen dat niet wordt meegewerkt aan ontwikkelingen die desastreus worden geacht. In de tweede plaats kan Nederland nieuwe lijnen uitzetten. Wat die nieuwe lijnen betreft, zou er sprake moeten zijn van dwarsverbindingen. Ik denk daarbij tevens aan technologische samenwerking. De minister van Buitenlandse Zaken had mijn motie na een half uur nog niet goed begrepen. Ik heb met mijn motie willen aangeven dat voorkeur moet worden gegeven aan samenwerking in het kader van ESPRIT en niet in het kader van Eureka. Naar mijn mening is Eureka te nauw verbonden met de positie van Frankrijk en dus ook met de Franse kernmacht.

□

De heer **Engwirda** (D'66): Mijnheer de Voorzitter! Ik dank de bewindslieden voor hun antwoorden. De minister van Buitenlandse Zaken heeft gezegd dat het standpunt van de Nederlandse regering over het concept pas over jaren kan worden vastgesteld. De minister van Defensie voegde hieraan toe dat er in de eerste termijn van de kant van de Kamer veel gespeculeerd is, dat er veel hoop en vrees is uitgesproken. Ook hij stelde dat de regering nog geen mening heeft.

Mijn vraag aan de regering is op welke basis zij een standpunt inneemt over de uitnodiging van de Amerikaanse regering om mee te doen aan het onderzoek. Er moet dan een zekere evaluatie van het verzoek inzake SDI plaatsvinden. Om deze reden heeft de Kamer vandaag een voorlopige mening gegeven.

Ik heb in eerste termijn al gezegd dat ik positief sta tegenover de pogingen om te komen tot een Europese standpuntbepaling met betrekking tot de Amerikaanse uitnodiging. Ik wacht die standpuntbepaling met belangstelling af.

Wat het Eureka-plan betreft, wil ik minister Van den Broek vragen welke besluitvormingsprocedure nu precies is afgesproken. Ik heb begrepen dat de top in Milaan binnenkort over deze kwestie spreekt. Snelle voortgang is echter vereist. Ik verneem graag of de ministers het hiermee eens zijn.

Dan kom ik bij de betekenis van de uitnodiging van minister Weinberger. In de brief van minister Weinberger staat, vrij vertaald: als uw land is geïnteresseerd in het onderzoeken van mogelijke coöperatieve pogingen of bijdragen, laat dat dan even weten. Ik herhaal wat ik in dit verband heb gezegd. Als het gaat om de bijdrage van Nederlandse onderzoeksinstellingen of bedrijven, is zo'n uitnodiging niet nodig. Die instellingen

De heer Engwirda (D'66)

of bedrijven kunnen daar namelijk sowieso aan meedoen! Het kan echter ook gaan om het verwerven van politieke steun. Aangezien hier niet om wordt gevraagd, lijkt die mogelijkheid mij niet aan de orde. Dan is het wellicht toch mogelijk dat men de Nederlandse regering vraagt om een financiële bijdrage voor SDI.

Onderminister Burt heeft dat ook gesuggereerd. Hij heeft gezegd dat kan worden gedacht aan de constructie voor de Nederlandse bijdrage aan het Europees ruimteagentschap volgens het principe quidproquo. Wat je bijdraagt, krijg je terug aan opdrachten. Kunnen de ministers op dit punt duidelijkheid verschaffen? Ik zeg op voorhand al dat de fractie van D'66 bepaald geen voorstander is van zo'n financiële bijdrage. Wij geven de voorkeur aan een snelle realisering van het Eureka-plan.

□

De heer **Wagenaar**: Mijnheer de Voorzitter! In zekere zin ben ik er blij mee dat de minister van Defensie aan het einde van zijn betoog de betekenis van de Nederlandse deelname aan SDI – wat de technologische bijdrage betreft – nadrukkelijk heeft gerelativeerd. Ik heb in eerste termijn gevraagd of gesproken kan worden over mogelijke research-orders van 5 à 10 miljoen gulden en

over hooguit een hondertal wetenschappers en ingenieurs, die op de onderscheiden terreinen van research bekwaamheden hebben.

Gaat het om die orde van grootte? Dat geeft wat reliëf aan het debat over deelname als straks die honderd al aan de overzijde zitten.

De betekenis van SDI ligt mijns inziens dan ook meer op het politieke terrein. De noodzaak strategische defensie te onderzoeken, dient politiek gesteund te worden. Ik heb er alle begrip voor dat de regering het nodige wil verklaren aan de oppositie, maar ik heb een simpele vraag gesteld waarop zij nog niet is ingegaan, namelijk of de regering bereid is te erkennen dat onderzoek en eventuele invoering van strategische defensie onvermijdelijk en noodzakelijk is in het licht van de spanningen in het Sovjetzijkje. Misschien wil de minister van Buitenlandse zaken daarop alsnog ingaan.

De minister van Buitenlandse Zaken is wederom ingegaan op het ABM-verdrag. Hij stelde dat niet alleen de Nederlandse regering, maar ook de Amerikaanse regering vast wenst te houden aan een onverkorte tekst van het verdrag en dat zij wil afzien van eenzijdige invoering. In mijn bijdrage heb ik trouwens niet gesproken over eenzijdige invoering, maar over het spanningsveld aan het

einde van de ontwikkelingsfase. Ik bedoel daarmee het testen van systemen. Ik heb dat in verband gebracht met een poging om in een later stadium te komen tot succesvolle onderhandelingen om een evenwicht tussen offensieve en defensieve systemen te bereiken. Ik meen dat een dergelijk spanningsveld bestaat binnen de Amerikaanse regering.

Ik herhaal dan ook mijn vraag of een dergelijke eindsituatie wel bereikt kan worden als niet eerst de Verenigde Staten een technologische voorsprong hebben op het terrein van defensieve systemen. Ik meen dat ook collega Voorhoeve een dergelijke vraag heeft gesteld. Moet zo'n voorsprong niet worden nagestreefd, omdat wij verder op geen enkel ander terrein de Sovjet-Unie iets te bieden hebben? In relatie daarmee heb ik gevraagd of aanpassing van het ABM-verdrag wat het testen van systemen betreft, onvermijdelijk is. Wellicht wil de minister hierop alsnog ingaan.

Ik wil de minister van Defensie vragen of de Nederlandse industrie meer reële kansen heeft op het gebied van strategische defensie via het Eureka-project dan via SDI.

□

De heer **Van Dis** (SGP): Mijnheer de Voorzitter! Ik dank beide bewindslieden voor hun antwoord. In het algemeen kan onze fractie zich wel vinden in de opstelling van de regering. Wij gaan er daarbij vanuit dat ook de bijdrage van onze fractie reëel zal worden meegewogen. Ik bedoel daarmee onze steun aan de pogingen om te komen tot een gezamenlijke aanpak binnen de Westeuropese Unie. Ik wilde toch wel een waarschuwing laten horen. Het bondgenootschap dient wel coherent te blijven. De Sovjet-Unie zal immers elke mogelijkheid aangrijpen wiggende te drijven. Wij vragen, in dit opzicht niet de boot te missen inzake SDI, en de Verenigde Staten en Europa niet op die manier van elkaar te verwijderen.

Is er nog tijd genoeg, te kunnen blijven meespreken als volwaardig bondgenoot? In mijn eerste termijn heb ik het verschil tussen de Verenigde Staten en de Sovjet-Unie benadrukt. In deze discussie valt meestal de nadruk op wat de Verenigde Staten doen of niet doen, terwijl wat de Sovjet-Unie doet onbedoeld min of meer buiten het blikveld dreigt te komen. Daarom zou ik graag een duidelijke reactie ontvangen op wat

Van Dis

ik ter zake heb gesteld. Ik wijs erop dat de Verenigde Staten blijken geven, te hechten aan uitvoering van verdragen en toezeggingen die zij gedaan hebben.

Neem nu de druk op de Verenigde Staten om het ABM-verdrag in acht te nemen. Wordt diezelfde druk ook op de Sovjet-Unie uitgeoefend?

De minister van Defensie vond de woorden 'opdracht' en 'taak' behoren tot voorbijgaande tijden. Ik vond daarin een zekere adstructie van mijn cri de coeur in de inleiding van mijn eerste termijn. Kon hij zich in mijn bijdrage vinden?

Minister De Ruiter: Ik gebruikte de woorden zeer positief.

De heer **Van Dis** (SGP): Wij vinden het van belang dat de nadruk wordt gelegd op de geloofwaardigheid van onze defensie op basis van de bestaande strategie. De minister van Defensie verwoordde dit als volgt: 'Er moet een innerlijke samenhang zijn tussen alle middelen die ingezet kunnen worden'. Als in dat kader onderzoek nodig is, dan zal dat moeten gebeuren binnen het verband van de definitieve opzet 'het optimale streven naar het voorkomen van oorlog', waarbij de besprekingen over wapenbeheersing een zeer belangrijke rol kunnen en moeten vervullen.

□

De heer **Ter Beek** (PvdA): Mijnheer de Voorzitter! Dit debat overziend, is bij mij de indruk ontstaan dat bij de regering weinig enthousiasme te bespeuren valt voor SDI en een Nederlandse deelneming daaraan. Bij het CDA heb ik zelfs geen spoor van enthousiasme kunnen bespeuren. De regering heeft bij voortdurende benadrukt dat zij thans geen eendoel wil geven. De minister van Defensie koos voor een minimalistische minimale formulering in de trant van 'niet nu al nee'. Dat stemt mij in die zin tevreden dat ook in de toekomst een parlementaire gedachtenwisseling op dit punt van belang blijft. Ik dank de bewindslieden dan ook voor de toegezegde notitie. Na de afronding van de besluitvorming in Europees verband kunnen wij opnieuw met de regering overleggen. Deze discussie blijft dus open en zinvol.

Ik blijf van mening dat de regering het onderzoek als zodanig te onschuldig voorstelt. Terecht wordt gezegd dat men het ook nog niet allemaal

weet. De technologie zal ons wijzer moeten maken. Ik herinner mij een uitspraak van de minister van Buitenlandse Zaken tijdens het laatste mondeling overleg. Hij zei dat de politiek het primaat over de technologie moet behouden dan wel verwerven. Dat betekent dat wij met elkaar in discussie moeten blijven over het SDI-concept.

Het concept is, hoe je het ook wendt of keert, gericht op het bereiken van enigerlei vorm van verdediging tegen ballistische raketten. Daarmee is het tegelijkertijd niet neutraal. Het gaat niet om een elementair onderzoek naar kinetische of stralingsenergie. Het gaat om zeer welbewust gekozen vormen van onderzoek op zeer gerichte onderdelen om te komen tot een verdedigings-systeem tegen ballistische raketten.

Dat is tegelijkertijd het grote onderscheid met Eureka, want daarbij gaat het om elementaire vormen van onderzoek van bepaalde technologieën. Welnu, het feit dat het concept op tafel ligt, betekent daarmee tegelijkertijd dat een ander mechanisme in de internationale politiek gaat werken, namelijk het mechanisme waarbij doorslaggevend wordt, niet wat wij er zelf van zeggen, maar wat de andere kant als perceptie aanvaardt. Waarschijnlijk onbedoeld heeft de heer Voorhoeve bij voortdurende een bewijs van deze stelling geleverd, omdat hij vandaag in deze Kamer SDI vooral verkoopt als een reactie op Sovjet-inspanningen ter zake.

Ik ontken niet dat er Sovjet-inspanningen ter zake aan de gang zijn. Dat betekent tegelijkertijd dat de Amerikaanse inspanningen voor de Sovjet-Unie weer een reden zijn om daarop te reageren. Je kan wat dit betreft aan zeer veel verschillende vormen denken. Afgaande op wat ik gelezen en gehoord heb, denk ik dat de Sovjet-Unie zich vooral zal concentreren op de ontwikkeling van meer anti-satelietsystemen. Daarmee wordt toch weer het actie-reactiepatroon in werking gezet. Dan zijn wij met elkaar bezig de wapenwedloop te versnellen.

Wij moeten juist een uiterste poging doen om dat te voorkomen. Daarom zullen er zo spoedig mogelijk afspraken gemaakt moeten worden. Ik zou het prachtig vinden als dat in de vorm zou kunnen van een verdrag dat het ontwikkelen, testen en stationeren van ruimtewapens verbiedt, maar ik ben ook heel tevreden als het mogelijk is om in de

eerstkomende jaren een versterking van het ABM-verdrag van de grond te krijgen.

Wat dat betreft, steun ik de gedachte van collega De Boer ook van harte. Het ABM-verdrag in versterkte vorm kan dan een drempel, een barrière vormen voor de ontwikkeling van SDI-systemen. Ik vind dat dit de politieke boodschap moet zijn waarmee deze regering op stap gaat. Wij weten allemaal dat het niet alleen vanuit Nederland kan. Wij zijn allemaal in het volle besef van de marginale aspecten. Het ontnemt ons echter niet de plicht om politiek aan de slag te gaan. Daartoe wil ik de Nederlandse regering nog eens uitdrukkelijk uitnodigen.

De heer Voorhoeve heeft een historische schets proberen te geven van de totstandkoming van het ABM-verdrag. Wij hebben vanochtend mogen ontdekken dat hij niet altijd even accuraat is als hij in de historie duikt. Ook hierbij is hij aan een wezenlijk element voorbijgegaan, namelijk dat het een zelfstandige beslissing van de Kennedy-administratie is geweest om af te zien van de ontwikkeling van ABM-raketten.

De heer Voorhoeve zal zich in dit verband wellicht ook nog de naam weten te herinneren van prof. Jerome Wiesner, nu hoofd van het Massachusetts Institute for Technology, dezelfde die kort geleden SDI 'some dumb idea' noemde. Hij was toentertijd de technologieadviseur van Kennedy. Dergelijke wetenschappers van naam zijn toen tot de conclusie gekomen dat een dergelijk systeem technisch niet mogelijk zou zijn. Men heeft tegen die achtergrond ervan af gezien. De VS hebben in 1974 hun eigen systeem ontmanteld. Dat is een uiting van voornoemd besef geweest. Deze lacune wilde ik nog even aanvullen bij de heer Voorhoeve.

De heer **Voorhoeve** (VVD): De heer Ter Beek zegt dat de Kennedy-regering eenzijdig afzag van de opstelling van een ABM-systeem. Dat heeft men gedaan. Daarmee bereikte men niets anders dan dat de Sovjet-Unie eenzijdig een dergelijk systeem inrichtte. Er is pas een verdrag gekomen tot tweezijdige beperking van deze systemen toen Amerika een duidelijke eigen inspanning liet zien, waardoor er een stimulans voor de Sovjet-Unie kwam om ten slotte na het jarenlang weigeren van onderhandelingen, toch zaken te doen. Dat is de essentie van deze historische parallel.

Ter Beek

De heer **Ter Beek** (PvdA): Wij hebben wel eens vaker van dit soort debatten gehad, bij voorbeeld over middellange-afstandswapens. Ik constateer alleen maar heel droogjes, maar met teleurstelling, dat wij op het ogenblik in Europa te maken hebben met een situatie waarin er geen SS-20-raket minder is gekomen.

Tegelijkertijd zijn er Pershings en kruisraketten gekomen. Met andere woorden, de aanpak van het, met de kruisraketten in de achterzak, dwingen van de andere partij om aan de onderhandelingstafel te komen, kun je op dit moment nog niet als een bewijs van het gelijk van de eigen stelling naar voren halen. Nogmaals, dat soort debatten hebben wij al vaker gehad. In de toekomst zullen wij die nog wel vaker krijgen – ik denk nu aan november – maar ik neem aan dat ook de heer Voorhoeve mij op zijn minst het voordeel van de twijfel wil geven als ik zeg dat wij ons uiterste best moeten doen om te komen tot politieke regelingen. Dat is namelijk een ander punt.

Men dient SDI te zien als een concept waarbij het gaat om ontwikkeling van wapensystemen. Het is mijn diepe overtuiging dat een stabiele veiligheidssituatie niet via de high-tech-manier, via de manier van wapensystemen bereikt kan worden, maar dat daarvoor een politieke basis gelegd moet worden. Daarvoor is ontspanning nodig en samenwerking. Er moet ook een politiek initiatief komen om wat meer veiligheid te bewerkstelligen. Daarbij hoort ook zeker economische samenwerking, economische inspanning.

□

Minister **Van den Broek**: Mijnheer de Voorzitter! Ik kan de heer De Boer goed volgen wanneer hij een pleidooi houdt voor met name de Westeuropese aanpak. Dat is namelijk in feite de spel waar onze huidige activiteit om draait, gezien de mogelijke gevolgen voor Europa van deze verdere ontwikkelingen op SDI-gebied. Ik zou van de heer De Boer iets meer helderheid willen hebben over waar wij dan ten slotte uit willen komen.

Er bestaat geen enkel verschil van mening over dat, als het gaat om wapenbeheersing of het tegengaan van ongewenste ontwikkelingen, een en ander aan de onderhandelingstafel moet gebeuren. Het moet dus leiden tot verifieerbare overeenkomsten.

Allereerst gaat het om onderhandelingen. Als zodanig vinden wij het ook goed dat deze problematiek in Genève onderdeel uitmaakt van het overleg tussen Oost en West. Daarover bestaat geen verschil van mening.

Hoe moet ik echter verstaan hetgeen in de CDA-motie wordt bepleit waar het gaat om een versterking van het ABM-verdrag? Tijdens bilaterale contacten met de VS dringen wij er in onze pleidooien op aan om het ABM-verdrag te respecteren. Die uitspraak en de verzekering ter zake is meermalen van Amerikaanse zijde gegeven. Dat is het ene luik en dat heeft te maken met de periode van onderzoek die in feite ook in het ABM-verdrag wordt toegestaan. Op het moment dat er onderzoeksresultaten zijn, en de politiek militair-strategische evaluatie erop wijst dat het verantwoord zou kunnen zijn – ik formuleer voorzichtig – om die resultaten om te zetten in installering van dit soort systemen, dan gaat er een totaal andere problematiek spelen, in de eerste plaats die van het overschrijden van de limieten van het verdrag.

Wij hebben ter zake gezegd dat het overleg tussen Oost en West daarvoor ook moet worden gevoerd. Wij hebben ook gezegd dat wij grote risico's zien in het nemen van eenzijdige stappen op dit gebied. In deze motie wordt gezegd dat onze politieke inspanning in feite moet zijn gericht op een versterking van het ABM-verdrag. Ik versta dat op deze manier: men houdt daar op dit moment de hand aan. Wat moet er verder op dit moment aan versterkt worden?

De heer **De Boer** (CDA): Het ABM-verdrag – de minister zegt het – daaraan wordt de hand gehouden. Om te beginnen wordt er van Amerikaanse zijde over geklaagd dat er niet de hand aan wordt gehouden. Dat is al een probleem.

Mede op die grond wordt van Amerikaanse zijde betoogd dat het Amerikaanse onderzoek niets anders is dan een antwoord op een ontwikkeling aan Russische kant. Onderzoek op zich kun je niet verhinderen. Het zou echter wel mogelijk zijn in het ABM-verdrag nader te specificeren dat ook andere ABM-systemen dan die welke op dit moment in het verdrag zijn genoemd, dienen te worden verboden. Daardoor zou aan twee kanten de neiging tot onderzoek in ieder geval verminderen. Daar kan niemand bezwaar tegen hebben. Dat

werkt alleen stabiliserend en positief ook op de beheersing van offensieve wapens.

Minister **Van den Broek**: Akkoord, als beide partijen overeenkomen naar een bepaald resultaat te streven. Deze discussie kan en mag natuurlijk niet geheel los worden gekoppeld van de benadering, die de heer De Boer zelf ook heeft gekozen, van het concept-SDI. Wij hebben duidelijk aangegeven wat de parameters zijn waarnaar zorgvuldig moet worden gekeken en die stapsgewijs, al naar gelang het onderzoek vordert, tot helderheid over de verantwoordelijkheid of onverantwoordelijkheid van een mogelijke invoering moeten leiden. Dan is het voor mij wat moeilijk om tegelijkertijd naar versterking van het ABM-verdrag te streven. Als onze inspanning tot resultaat mocht hebben dat het ABM-verdrag in ieder geval wordt gerespecteerd – het wordt op dit moment geweld aangedaan door de Sovjet-Unie – dan is dat al heel mooi. De Verenigde Staten, die immers ook in de verleiding komen te antwoorden op Sovjet-schendingen, zouden daardoor worden aangemoedigd dat verdrag in stand te houden. Ik zie echter nog steeds niet helemaal hoe de heer De Boer dat versterken van het ABM-verdrag precies wil vertalen. Misschien is het nu ook niet het moment om dat verder en detail uit te spitten. Ik wilde echter wel even de inzet van de regering op dit punt signaleren.

De heer **De Boer** (CDA): In mijn betoog heb ik nogal uitdrukkelijk gezegd dat de positie van West-Europa toch anders is dan die van de Verenigde Staten en de Sovjet-Unie, vice versa. Iets wat een wondermooi idee kan zijn voor respectievelijk de Verenigde Staten en de Sovjet-Unie kan voor de veiligheid van West-Europa uiteindelijk een wat minder mooi idee blijken te zijn. In laatste instantie gaat die mij toch wel het allermeest aan het hart.

Minister **Van den Broek**: Dat lijkt mij volstrekt realistisch. Daarmee ben ik het helemaal eens. Dat hoort dan ook onlosmakelijk bij het verzoek dat wij in Europees verband willen formuleren aan de Verenigde Staten om gedurende het onderzoek betrokken te blijven bij de stapsgewijze politieke, militaire en strategische evaluatie van een mogelijke invoering op een later tijdstip.

Ik heb heel uitdrukkelijk in mijn eerste termijn de Nederlandse inzet

Van den Broek

op Europees gebied verklaard en gemotiveerd vanuit de mogelijke gevolgen die de installering van een dergelijk systeem zou kunnen hebben op de veiligheid van Europa. Collega De Ruiter heeft ook nog eens gewezen op de consequenties voor de conventionele onevenwichtigheden van dit moment. Die krijgen op het moment dat alleen de supermachtes over een dergelijk schild zouden beschikken extra accent. Daarover bestaat absoluut geen verschil van mening.

De heer **De Boer** (CDA): Dat denk ik ook niet. Onze zorg is alleen die boot niet nog verder aan het schudden te krijgen. Wij streven ernaar dat er nu eindelijk eens wat wordt gedaan aan de offensieve bewapening, maar tegelijkertijd zouden wij geen bezwaar hebben – en de regering, naar ik meen, ook niet – tegen een aanscherping van het ABM-verdrag.

Minister **Van den Broek**: Mijnheer de Voorzitter! Ik dank de heer De Boer in elk geval voor zijn nadere toelichting. Wij zullen ongetwijfeld tijdens een nader gesprek bezien hoe wij de inzet, wanneer eenmaal positie is gekozen, nader kunnen invullen.

De heer **Engwirda** (D'66): Ik wil de minister een concrete suggestie op dit punt voorleggen. De Britse SPD-politicus Owen heeft kort geleden gepleit voor een versterking van het ABM-verdrag door verlenging van de opzeggingsclausule. Deze is nu zes maanden en hij heeft ervoor gepleit, die periode uit te breiden tot vier of vijf jaar. Ik kan mij voorstellen dat de minister daarop nu niet wil reageren. Zou hij die gedachte willen meenemen?

Minister **Van den Broek**: Voorzitter! Ik wil dat doen. Het antwoord daarop – laten wij dicht bij de werkelijkheid blijven – lijkt mij niet direct positief. De Verenigde Staten hebben heel duidelijk hun standpunt ten aanzien van het ABM-verdrag kenbaar gemaakt. Wij zijn het overigens met dat standpunt eens. Dit houdt in: respecteren en op het moment dat aan de limieten wordt geraakt overleg daarover voeren. Of de Verenigde Staten bereid zijn, zich tevoren te committeren om daarover niet dan over vijf jaar, bij wijze van spreken, serieus te willen spreken of daaraan consequenties te verbinden, is zeker in het overleg in te brengen. Ik zeg, in het verlengde ook van wat de heer De Boer heeft gezegd, dat

onze intenties ongetwijfeld dezelfde zijn. Er kan hoogstens hier en daar een taxatieverschil zijn met betrekking tot het meest geëigende instrumentarium om de wapenbeheersing de meest fundamentele basis te geven.

Ik moge mevrouw Beckers zeggen dat in eerste termijn zowel door mijn collega als door mijzelf uitdrukkelijk is onderstreept dat in geval van deelname aan het onderzoek, dit op geen enkele wijze mag worden uitgelegd als een committering ten aanzien van het concept als zodanig. De reden daarvoor is meermalen uiteengezet. Ik zal dit heel beknopt herhalen. Zolang de stapsgewijze evaluatie, waarover wij meermalen vanmiddag hebben gesproken, geen resultaten oplevert, kan niet verwacht worden dat landen, die aan het onderzoek deelnemen, zich committeren aan stappen die na de onderzoeksfase moeten worden gezet. Daarvoor is de evaluatie nodig. Elk land houdt op dit punt zijn eigen verantwoordelijkheid, zij het dat wij ernaar streven om in Europees verband de kwestie zoveel mogelijk gezamenlijk te benaderen. Het is dan mogelijk om een maximale invloed uit te oefenen.

Mevrouw Ubels heeft gevraagd hoe een belangrijk criterium als bij voorbeeld het stabiliteitscriterium operationeel gemaakt kan worden. Ik heb begrip voor deze vraag. Dit zijn zaken waarvoor juist het overleg in Genève van buitengewoon groot belang is. Daar moet op een gegeven moment worden getoetst of een mogelijkheid om tot overeenstemming te komen bestaat en bij gebreke daarvan welke risico's dit kan opleveren voor de stabiliteit.

Mevrouw Brouwer vraagt of het wel verantwoord is om in een tijd van massale werkloosheid zoveel geld in een dergelijk project te investeren. Deze vraag lijkt meer retorisch dan zij is. Dit brengt ons op de discussie in hoeverre het verantwoord is veel geld in de eigen veiligheid c.q. de eigen defensie te steken op het moment dat de economie zwak en de werkloosheid groot is. Ik neem aan dat de opvattingen van de regering daarover ook mevrouw Brouwer bekend zijn.

De technologische superioriteit, die het gevolg zou kunnen zijn van een bundeling van technologische samenwerking in civiele sfeer, is niet geheel te scheiden van de technologische samenwerking in de militaire sfeer. Ik zeg tegen de heer Ter Beek dat, als dit zou betekenen dat er geen

enkel antwoord kan worden gegeven op ontwikkelingen aan de andere kant omdat dit weer bedreigend kan zijn, het de vraag is waar de stimulans kan worden gevonden om over en weer tot reducties te komen. In zijn algemeenheid moet de onbetwistbare stelling in acht worden genomen dat alleen het doorbreken van een spiraal op zichzelf nog niet het meest gelukkige antwoord behoeft te zijn, wanneer daarmee de stabiliteit zou worden aangetast.

Wij praten nu de hele middag over destabiliteit en de risico's daarvan, maar ook wat dat betreft kan het sterk vooruitlopen op de ontwikkelingen aan de ene kant zeer destabiliserend werken. Dat geldt voor beide partijen. Wij weten echter wat de Sovjet-Unie op dit gebied onderneemt en ondernomen heeft. In NAVO-kader heeft men uitgesproken, dat onderzoek aan Amerikaanse zijde alleen maar als prudent kan worden beschouwd. Dat is letterlijk zo gezegd in formele NAVO-kaders.

Mevrouw Brouwer is teruggekomen op haar motie. In eerste termijn heb ik erop gewezen, dat Esprit, waarop zij doelt, in communautair kader wordt uitgevoerd. Zij vraagt, dat nu bij wijze van spreken open te breken. Dan blijft mijn tweede bezwaar bestaan, dat betrekking heeft op de COCOM-afspraken.

De heer Engwirda meent dat je bij deelname aan het onderzoeksprogramma eigenlijk toch enig oordeel moet hebben over het concept. Het oordeel dat wij hebben over het concept is de heer Engwirda genoegzaam bekend, want daar praten wij de hele dag al over. Wij hebben alleen gezegd, dat het eindoordeel als zodanig onmogelijk op dit moment kan worden gegeven, om velerlei redenen. De eerste is dat wij niet eens weten of het onderzoek daadwerkelijk tot resultaat zal leiden. Je kunt je afvragen wat je oordeel zou zijn als je aanneemt dat het tot resultaat leidt.

Dat hangt dan samen met de vraag in hoeverre bij voorbeeld een van de parameters wordt vervuld, namelijk dat het mogelijk is een dergelijk systeem in te voeren in overleg tussen beide partijen bij het verdrag. Daarover kunnen wij op dit moment geen eindoordeel geven. Dat zullen wij ook niet kunnen bij ons volgende gesprek, aannemende dat dit binnen vijf jaar plaatsvindt.

Welke besluitvorming ligt ten grondslag aan Eureka? Er is een aantal voorstellen naar voren

Van den Broek

gebracht door de Europese Commissie, die te maken hebben met de technologische samenwerking en alle randvoorwaarden waaraan moet worden voldaan. Eén van de belangrijkste voorwaarden is een groot aantal maatregelen dat tot 1992 moet worden genomen om de interne markt homogeen te maken. Dat is zeer gedetailleerd uiteengezet.

In Milaan gaat het om de politieke beslissing om steun te geven aan dit initiatief. Het gaat er dan om zo snel mogelijk via gerichte projecten de politieke steun daarvoor te krijgen van de regeringsleiders en staats-hoofden. Daarnaast moet er een lichte, flexibele structuur omheen worden gehouwd, die ook deelname buiten de gemeenschap of deelname door minder dan 10 of 12 leden mogelijk maakt.

De heer Wagenaar heeft gevraagd of de stelling kan worden verdedigd dat het onderzoeksprogramma-SDI en de mogelijke invoering daarvan als noodzakelijk zijn aan te merken. Die stelling kan ik niet tot de mijne maken. Het houden van onderzoek in het NAVO-kader, is als prudent gekwalificeerd, gezien de eventuele mogelijkheden die er zijn voor een defensief stelsel – met alle vraagtekens die daarbij gezet kunnen worden – en gezien de ontwikkelingen die aan de andere kant van het ijzeren gordijn op dit punt aan de orde zijn.

De heer **Wagenaar**: Bedoelt de minister met het woord 'noodzakelijk' dat de Verenigde Staten niet af kunnen zien naar het onderzoek van ruimtedefensie, of bedoelt de minister dat de Verenigde Staten wel zou kunnen afzien van onderzoek naar strategische systemen?

Minister **Van den Broek**: Voorzitter, ik herhaal het nog eens. Ik heb letterlijk geciteerd wat hierover in NAVO-communiqués is terug te vinden, met de redengeving erbij waarom men het prudent acht, dit onderzoek te doen. Hieraan kan ik nog toevoegen dat ik de stelling van de heer Wagenaar dat het nemen van een zekere voorsprong ook noodzakelijk of gewenst zal zijn, ook niet onderschrijf.

Er kan gemakkelijk de situatie ontstaan, en die is er in feite al, dat het ene land op bepaalde onderdelen een voorsprong heeft en dat het andere land op andere technische deelterreinen een voorsprong heeft.

Maar ik zal het wat algemener formuleren en dat heeft ook de minister van Defensie bij verschillende gelegenheden onderstreept. Het streven moet er in ieder geval niet op gericht zijn om superioriteit met een dergelijk systeem over de andere partijen te krijgen. Dat laat natuurlijk onverlet dat op technologisch onderzoeksgebied er deelgebieden kunnen zijn waarop de ene of de andere een bepaalde voorsprong heeft, maar dat lijkt mij geen doel in zich!

De heer **Wagenaar**: Voorzitter! Als op een bepaald moment de Amerikaanse regering op grond van de researchresultaten een X-aantal systemen zou willen testen en daarvoor krachtens het ABM-verdrag in overleg moet treden met de Sovjet-Unie, zou de minister dan, als de Sovjet-Unie zegt onverkort vast te houden aan dat verdrag, de zijde van de Sovjet-Unie kiezen? Of vindt hij dat wij een dergelijke voorsprong zouden moeten gebruiken als een prikkel, niet tot invoering, maar om de Sovjet-Unie te bewegen om in Genève zich ontvankelijk te verklaren voor onderhandelingen over de offensieve raketssystemen?

Minister **Van den Broek**: Voorzitter! Ik heb al eerder gezegd hoeveel belang de regering eraan hecht om bij mogelijke aantasting van het ABM-verdrag een en ander in Genève in de onderhandelingen te betrekken. Daar doe ik nu ook helemaal niets aan af. Wat er gebeurt wanneer de Sovjet-Unie zelf voortgaat met schending van dat ABM-verdrag en wat er dan door de andere verdragspartner moet worden gedaan, lijken mij hypothetische vragen die wij nu niet met elkaar moeten bespreken.

De heer Van Dis heeft nog eens gewezen op het nut en de noodzaak van eenheid in het bondgenootschap. Dat behoeft niet eens zozeer een directe relatie te hebben met de exacte positiebepaling ten aanzien van SDI, zeker niet waar het gaat om deelname aan het onderzoek. Het is immers allerminst zeker of alle landen tot de conclusie komen dat het voor hun relevant is om aan het onderzoek deel te nemen. Als zij dat niet relevant vinden, dan kunnen daar heel eenvoudige financieel-economische factoren bij in het geding zijn.

Men kan zeggen dat men zich liever concentreert op iets anders, of dat men de schaarse middelen waarover men beschikt liever

besteedt aan iets anders. Wel lijkt mij van belang – daar is in de NAVO-fora natuurlijk verschillende malen over gesproken – dat wij trachten zoveel mogelijk bondgenootschappelijke eensgezindheid te behouden bij de opstelling in Genève, ook op het punt van deze gesprekken. SDI moet niet gemaakt worden tot een splijtzwam in het bondgenootschap zonder daarmee te willen zeggen – dat is de stijl van het bondgenootschap ook niet – dat het hier zo'n eenvoudig discussiepunt betreft dat een land, in dit geval de Verenigde Staten, zou kunnen uitmaken wat juist of onjuist is wat betreft SDI. Nogmaals, daarom bepleiten wij nu juist zozeer een voortgaande discussie daarover en ook afstemming in Europees verband.

Uiteraard wordt er ook druk op de Sovjet-Unie uitgeoefend als het gaat om schending van het ABM-verdrag, juist door een zo eensgezind mogelijke positie te kiezen in Genève en om door tegen de Sovjet-Unie te zeggen: Wat gij niet wilt dat u geschiedt, doe dat ook een ander niet. Met andere woorden: houd je aan de letter van..... Wij hebben die situatie met SALT gehad. Daar zijn inbreuken op gemaakt, die zijn ook daadwerkelijk te bewijzen. Desalniettemin heeft de Amerikaanse regering, mede op indringend verzoek van Europese zijde, het verdrag niet willen opzetten. Natuurlijk moet de Sovjet-Unie niet de indruk krijgen dat welke aantasting van welk verdrag dan ook nooit tot consequenties kan leiden voor het gedrag van de andere zijde. Dat zou ook geen realistische positie zijn.

De heer **Van Dis** (SGP): Neen, maar die inbreuken van de Sovjet-Unie op dat SALT-verdrag zijn niet teruggetrokken!

Minister **Van den Broek**: Neen en dat is inderdaad zorgwekkend. In de contacten tussen Oost en West dienen dit soort zaken ook constant te worden onderstreept, zodat duidelijk wordt dat het voor het Westen, met name voor de Verenigde Staten, op de lange duur niet aanvaardbaar kan zijn dat zelfs bij vrijwillige naleving van een verdrag als SALT II de ene kant er alleen maar inbreuk op maakt en dat dit consequenties moet hebben voor het gedrag van de andere zijde.

Voorzitter! De heer Ter Beek heeft nog eens instemming betuigd met de stelling dat het politiek primaat dient te blijven over de technologische en met name militaire ontwikkeling. Hij

Van den Broek

zei daarover dat wij dat punt met elkaar zeker in gesprek moeten blijven, maar dat men aan de andere kant toch niet kan ontkennen dat SDI in concept gericht is op een zeer concreet doel, nl. op het invoeren van een verdedigingsstelsel tegen aanvallende ballistische nucleaire raketten.

Dan zeg ik: ja, dus u veroordeelt per definitie het systeem omdat u het direct vertaalt naar een aanvalssysteem of naar een uitdaging voor de Sovjet-Unie om tegenmaatregelen te nemen. U weet zelf dat de feitelijke situatie zo niet is, omdat het onderzoek juist aan Sovjet-zijde al tijden geleden in gang is gezet en zij degene is die, overigens binnen het kader van het ABM-verdrag, over een tweetal operationele ABM-systemen beschikt.

De heer **Ter Beek** (PvdA): Eén ASAT.

Minister **Van den Broek**: Ook een ASAT, akkoord. Dan vraag ik weer: waarom zegt de geachte afgevaardigde dat, nu voor hem al vaststaat en hij nu al eigenlijk af kan wegen dat het, al is het maar gedeeltelijk, invoeren van een defensie tegen nucleaire ballistische systemen, waarbij eventueel de mogelijkheid bestaat om dat non-nucleair te doen zijn, eventueel ter bescherming van de eigen offensieve wapens dient? Wij weten dat op het moment dat een van beide partijen gaat twifelen aan de overlevingskansen van zijn retaliërend vermogen, dit evenzeer een destabiliserende werking heeft. Ik werp dan die vraag terug: hoe kunt u alle uitkomsten hiervan weten en waarom dient per definitie hier en nu te worden gezegd, dat een non-nucleair defensief systeem tegen ballistische raketten uit den boze is? Daar komt het op neer en ik denk dat daarin ons fundamenteel verschil van mening is gelegen en niet in de opvatting dat het politieke primaat gehandhaafd moet worden en dergelijke. Wij hebben duidelijk aangegeven op basis van welke parameters wij het verloop van deze ontwikkeling wensen te toetsen.

□

Minister **De Ruiter**: Voorzitter! Ik geloof dat het niet zo vruchtbaar is om nog eens de algemene aspecten te bespreken, zoals de vraag naar de wenselijkheid van het primaat van de politiek. Hierop is mevrouw Beckers nog teruggekomen. Daarover denken

wij toch wat verschillend in die zin, dat ik de indruk heb dat mevrouw Beckers, als zij spreekt over het primaat van de politiek dat zij bij voorbeeld niet gerealiseerd ziet in deze opstelling van de regering en van heel veel kabinetten voor ons ter zake van bewapening en vrede en veiligheid, een verkeerd onderscheid maakt. Voor haar is in dat verband politiek alleen een in haar ogen goede politiek.

Ook uit het in belangrijke mate werken van de gedachte van het primaat van de politiek kunnen toch nog wel discutabele beslissingen voortkomen. Het enkele feit dat veel – dat is waar – dingen in de historie niet zijn gegaan zoals wij achteraf hadden gewild, betekent helemaal niet dat niet het primaat van de politiek heeft gewerkt, maar dat ook politici en regeringen onder invloed van allerlei omstandigheden, alsmede van het bewust eigen denken, wel eens beslissingen nemen die niet goed blijken te zijn of die wel goed waren op dat moment omdat men niet beter wist, maar die later, in historisch perspectief bekeken, toch een fatale invloed bleken te hebben gehad. Dat moeten wij dan ook wel onderscheiden.

Dit wil ik ook toepassen op een vraag van mevrouw Beckers over een zekere verplichting voor de landen die aan research meedoen om ook verantwoordelijkheid te dragen voor de post-researchfase, zoals ik het nu maar even noem. Het gehele betoog van mevrouw Beckers was erop gericht om aan te geven dat dit eigenlijk automatisch het geval is: je verantwoordelijkheid voor research houdt een verantwoordelijkheid voor het vervolg in. Als dat zo is, zou ik die vraag niet behoeven te beantwoorden, want mevrouw Beckers heeft het antwoord zelf al gegeven. Ik wil toch zeer specifiek en politiek aangeven hoe dat ligt in onze contacten met de Amerikanen en hun uitdrukkelijke uitlatingen.

Gesteld dat een land als Nederland politiek steun betuigt aan deze research, waartoe wij tot nu toe nog niet besloten hebben, en in praktische zin via bedrijven of instituten meedoet aan deze research, dan ligt daarin geen enkele verplichting besloten om enige verantwoordelijkheid te dragen voor, mee te doen of iets te betalen aan of wat dan ook die post-research-fase, die kan gaan in de richting van ontwikkeling en eventueel in gebruik nemen van de bedoelde systemen.

Hieraan is politiek gekoppeld dat ten gevolge van de deelneming aan de research-fase geen enkel recht voor een deelnemend land ontstaat om in de post-research-fase te verhinderen dat de Verenigde Staten met SDI doorgaan in de sfeer van ontwikkeling, plaatsing en ingebruikneming. Er is dus geen enkele verplichting om in een latere fase mee te doen en verantwoordelijkheid te dragen, maar ook geen enkel recht om dan enige bijzondere invloed uit te oefenen of iets te verhinderen. Dit is het politieke standpunt van de Verenigde Staten en alle andere landen die met dit probleem bezig zijn. Zij willen zich politiek tot de huidige fase beperken.

Betekent dit geen enkele verantwoordelijkheid? Neen, natuurlijk niet. Het betekent precies de verantwoordelijkheid voor datgene waaraan je meedoet, de algemene steun die je aan de SDI-research geeft en de inbreng die je hierin hebt. Ik pleit er echter tegen dat deze verantwoordelijkheid naar de toekomst wordt uitgebreid voor alle mogelijke, in het geheel niet voorziene zaken en zelfs zaken die uitdrukkelijk zijn uitgesloten in het politieke overleg over SDI. Dit heeft helemaal geen zin; het gaat om een graad van overdrijving die naar mijn mening slechts kan voortkomen uit afkeer van de gedachte op zich zelf aan SDI.

Dit is echter geen echt politiek standpunt dat steek houdt in het licht van de feiten. Nogmaals, voor de regering komt de beslissing later. Ook als deze inhoudt dat onder bepaalde omstandigheden of in een bepaalde omvang steun wordt gegeven en/of wordt meegedaan aan SDI, betekent dit niet meer dan datgene wat wij dan doen, vanzelfsprekend met de hierbij behorende verantwoordelijkheid.

Mevrouw **Beckers-de Bruijn** (PPR): De minister geeft enigszins een karikatuur van datgene wat ik heb gezegd.

Minister **De Ruiter**: Ik heb alleen antwoord gegeven op uw vraag.

Mevrouw **Beckers-de Bruijn** (PPR): Als ik de minister goed begrijp, geldt zelfs als achteraf blijkt dat de politiek zich volledig heeft laten ringeloren door andere belangen, dat het primaat van de politiek in stand is gebleven, omdat er een politieke beslissing is genomen. Dan heb ik een andere opvatting over het primaat van de politiek, een meer inhoudelijke.

De Ruiter

Verder merk ik op dat ik het politieke commitment niet zelf heb bedacht. Ik noem als eerste element dat de Verenigde Staten voor het eerst heel duidelijk instemming van de bondgenoten voor dit onderzoek hebben gevraagd. Ten tweede heb ik in eerste termijn de voorzitter van de commissie buitenland van de Amerikaanse senaat aangehaald, die heeft gezegd dat geen SDI à la carte mogelijk is, maar dat men gecommiteerd is aan het risico van ontwikkeling en plaatsing, als men met het onderzoek meedoet. Hierop heb ik gewoon een antwoord gevraagd.

Minister De Ruiter: Ik heb hierop een duidelijk antwoord gegeven. Het debat over het primaat van de politiek is uiterst schimmig, maar ik houd vol dat verkeerde politieke beslissingen niet altijd mogen worden verklaard met de stelling dat het geen echte politieke beslissing was. De beslissing kan gewoon berusten op misschien goed gefundeerde, maar fout uitpakkende inzichten. Laten wij op deze manier de politiek blijven volgen. Dan blijven wij tenminste kritisch met elkaar bezig. Ik kan dus echt niet meegaan met de manier van denken van mevrouw Beckers dat de regering bezig is, een politiek onjuiste weg in te slaan en zich dus laat ringeloren door de technologie. Hiermee sluit zij in feite het debat af.

De uitsmijter van mevrouw Beckers was dat wij niet aan het SDI-onderzoek moeten meedoen. Als de gedachte is dat wij alleen politiek bedrijven, als wij dit standpunt innemen, staan wij inderdaad ver van elkaar.

Mevrouw Beckers-de Bruijn (PPR): Het niet meedoen heb ik gecombineerd met het op andere wijze inzetten van de energie en het geld voor zaken die naar mijn gevoel zeer belangrijk zijn voor de wereld. Verder ga ik ervan uit dat de minister niet wil suggereren dat technologische ontwikkelingen zoals de atombom, de waterstofbom en intercontinentale raketten, goed gefundeerde, maar slecht uitpakkende politieke beslissingen zijn geweest.

Minister De Ruiter: Neen, maar er zijn wel vele politieke beslissingen over genomen. Dit is mijn stelling. Het lijkt mij weinig zinvol, op deze abstracte manier verder te praten en ik snel daarom naar de opmerkingen van mevrouw Ubels.

Zij raakte bij mij een teer punt aan en trof zelfs een gevoelige snaar door – zij het misschien onbewust – te citeren uit de door mij, samen met de staatssecretarissen en de minister van Buitenlandse Zaken, uitgebrachte Defensienota, toen zij opmerkte dat vrede en gerechtigheid meer is dan de bestaande toestand van afwezigheid van oorlog en met de hoeveelheid wapenering zoals wij die kennen. Dat is waar en daarin vinden wij elkaar dus snel. Maar de goede doeleinden die zij wil nastreven en die ik en iedereen in deze Kamer wil nastreven, zijn in geen enkel opzicht na te streven als wij niet in de eerste plaats de toestand van de afwezigheid van oorlog handhaven. Dit is namelijk nog altijd een absolute voorwaarde voor welke ontwikkeling in de goede richting in de wereld dan ook en deze mag nooit worden gebagatelliseerd.

Ik vind het geen goede benadering om als het ware wat onderschattend vast te stellen dat we nu geen echte vrede hebben. Op zich is dit waar en er is nog enorm veel te doen en te verbeteren. Met het oog daarop bedrijven wij politiek. Wie echter niet de ontzaglijke weldaad van de afwezigheid van oorlog wil onderkennen en erkennen, in het licht van wat wij in deze eeuw in Europa hebben beleefd, die doet naar mijn mening te kort aan deze goede zaak.

Mevrouw Ubels-Veen (EVP): Ik ben juist van mening, mijnheer de Voorzitter, dat wij op het ogenblik al onze aandacht vestigen op het voorkomen van oorlog en wel op een dusdanige manier dat de gerechtigheid in de knoop komt en niet aan bod komt.

Minister De Ruiter: Mijnheer de Voorzitter! Ik blijf bij mijn opmerking dat het voorkomen van oorlog een preconditionie is voor heel veel van datgene wat mevrouw Ubels zelf voorstaat.

Ik wilde nu maar niet met mevrouw Ubels in debat gaan over technische zaken als reactietijden. Zij heeft natuurlijk wel gelijk als zij zich afvraagt, hoe wij dit alles moeten zien en welke verantwoordelijkheden daarbij een rol spelen. Maar zij moet zich ook realiseren dat het hierbij gaat om de reactietijd ten aanzien van het in werking stellen van een systeem dat moet verhinderen dat een intercontinentale raket met één of meer kernladingen onnoemelijke schade aanricht. Dat is het dilemma waarvoor wij staan en waarvoor ook die landen zich gesteld zien die deze

intercontinentale raketten rechtstreeks in hun systeem hebben opgenomen, zoals de Verenigde Staten en de Sovjet-Unie.

Mevrouw Brouwer heeft, naar aanleiding van een desbetreffende opmerking, gevraagd of de tweezijdige invoering van zo'n systeem als waarover wij het nu hebben of van een anti-ballistisch-raketensysteem, wel wenselijk is. Nu is 'wenselijk' in dezen een niet erg passend woord. We kunnen wel zeggen dat tweezijdige invoering beter is – uit een oogpunt van vooral stabiliteit en van over en weer vertrouwen wekken – dan eenzijdige invoering. Zeker als de tweezijdige invoering zou berusten op wederzijds inzicht in een betere bescherming van het eigen geplaatste vergeldingsvermogen, zou dit, logisch gezien – ik praat nu tamelijk speculatief – , een stabiliserende werking kunnen hebben.

Dit zou het zelfs kunnen hebben, indien het slechts zou neerkomen op een mix van offensieve en defensieve systemen en indien dit een 'uitonderhandelde' zaak zou zijn. Het hangt er maar helemaal van af: deze vragen laten zich niet alleen beantwoorden door tellen, meten of wegen, of door de fysieke aanwezigheid van iets. Zij moeten altijd in hun politieke context worden verstaan.

Ik denk dat zodra wij praten over tweezijdigheid en in het algemeen een relatie aanbrengen met wapenbeheersingsonderhandelingen, wij weliswaar nog lang geen ideale toestanden bereiken, maar wel, principieel gesproken, op een betere weg zijn, dan wanneer we louter blijven in het stelsel waarin puur militair wordt gereageerd op een extra dreiging van de andere kant. Dit is vandaag herhaaldelijk aangewezen als een stelsel dat in zich zelf niet goed is.

Ik wil toch degenen die gesproken hebben over het doorbreken van de wapeningspiraal nog eens zeggen dat in het algemeen die gedachte juist is. Wij moeten daar iets aan doen. Maar wij staan dan meteen voor de politiek enorm moeilijke opgave dat dit behoudens een gebaar van goede wil, alleen maar een proces kan zijn dat tweezijdig op gang wordt gebracht en tweezijdig wordt vervolgd. Dit betekent dat het gesprek, waarvan de heer Ter Beek de voortzetting heeft gevraagd – natuurlijk zal het worden voortgezet, al was het alleen maar door de politieke realiteit in Nederland – voor ons erg moeilijk is omdat het ook

De Ruiter

moet worden gevoerd met de landen van het Warschaupact.

De gespreksbasis tussen NAVO en Warschaupact is nu eenmaal niet van dien aard dat dit allemaal zo vlot en gemakkelijk gaat. Maar de Kamer moet overtuigd zijn van de inspanningen die de Nederlandse regering ter zake kan doen, ook waar zij niet zelf aan de onderhandelingstafel zit, om dat proces te bevorderen.

De heer Engwirda heeft na een soort afstreepproces over de bedoelingen van de Amerikanen, een heel praktische vraag gesteld om toch nog eens de financiële zijde van het eventueel meedoen te bekijken. Hij zei het aldus: minister Weinberger vraagt om mee te doen. Voor de bedrijven hoeft hij dat eigenlijk niet aan de regering te vragen, want die zouden zich kunnen melden. In zekere zin heeft hij daarin gelijk, zij het dat de politieke overeenstemming daar zeker als een 'smeermiddel', een vergemakkelijking van het geheel zou kunnen fungeren. Politieke steun wordt, aldus de heer Engwirda, niet gevraagd.

Dat is niet juist. Weliswaar is dit niet het hoofdelement uit de brief van minister Weinberger, maar in ieder forum waarin wij periodiek samenkomen en waar ministers van defensie en buitenlandse zaken aanwezig zijn, wordt er wel degelijk aangedrongen op steun voor die gedachte als zodanig. De minister van Buitenlandse Zaken heeft al uiteengezet dat dit vooral is ingegeven – dat is onder andere ook in deze Kamer gezegd – door gewenste steun in het onderhandelingsproces. Die politiek mag dan ook niet weggecijferd worden.

De heer Engwirda vroeg vervolgens of er dan toch niet het idee achter zou zitten dat de gevraagden geld zouden geven. Met de kennis en informatie die ik op dit moment heb, kan ik heel nadrukkelijk zeggen dat dit echt niet de bedoeling is. De structuur van het geheel is, dat de Amerikaanse regering van jaar tot jaar fondsen ter beschikking krijgt om daarmee research uit te besteden of zelf te laten verrichten. Dat is contractresearch: onderzoek tegen betaling. Dat is het idee.

Ik kom dan meteen bij de vraag hoe dit nu in verband met Eureka of andere plannen zit. Je kunt dit inderdaad ook financieel stellen en zeggen dat voor deelname aan een of ander Europees plan de deelnemende landen de fondsen zelf bijeen gaan

brenge. In dat geval is er geen pot aanwezig waaruit dit zal worden betaald. In die zin is er dus wel degelijk verschil. Nogmaals, de hele manier waarop wij hierover praten met de Amerikanen is als volgt: wij hebben zoveel geld voor een doel, wilt u tegen betaling meedoen. Dat is contractresearch; beter kan ik het niet zeggen.

Inhakend op de vele vragen die wij zelf nog hebben opengelaten heeft de heer Engwirda gevraagd hoe wij dit over een paar maanden gaan beoordelen. Uiteraard kunnen wij dan niet verder gaan dan op basis van hetgeen wij op dat moment weten. Dat zal ongetwijfeld meer zijn dan nu. De verschillende mogelijkheden van allerlei samenstellingen van elementen en voorwaarden wegend, zullen wij dan antwoord geven op de vraag of onze vooruitzichten overwend positief zijn of niet. Veel verder zullen wij niet kunnen komen, want wij zijn aan het begin van de researchfase. Daarom is het enorm van belang dat er na afloop van de researchfase politieke vrijheid bestaat om de dan veel duidelijker aanwezige resultaten te toetsen aan de wenselijkheid om ermee door te gaan of niet. Wij kunnen inderdaad de vraag of wij meedoen of hoe wij de research beschouwen, nog niet behandelen alsof die research al had plaatsgevonden. Dat zou natuurlijk mooi zijn, maar het is in zich zelf onmogelijk.

Wij praten nog steeds over verwachtingen, schattingen en beoordelingen. Een en ander kan wel mogelijk, maar niet als zeker worden getypeerd. Ik onderstreep dat dit één van de belangrijkste argumenten is om de politieke handen vrij te houden voor hetgeen daarna komt. Op dit moment wordt daarover van onze kant ook geen stelling gevraagd.

Ik heb het wat moeilijker met de vragen van de heer Wagenaar. Ik kan niet aangeven dat het Nederlandse aandeel is. Dat geldt zowel voor het bedrag als voor het aantal wetenschappers. Het hangt af van veel factoren, waaronder de animo van andere landen. Wij kunnen ook niet zelf dicteren wat wij wensen. De Amerikanen zullen opdrachten geven. Het zou onjuist zijn om nu al een vage aanduiding te geven van het bedrag of het aantal wetenschappers. Ik zal dat dan ook niet doen.

Gevraagd werd hoe de verhouding was met andere gedachten, bij voorbeeld in het kader van Eureka. Dat is moeilijk te zeggen. De gedachtenontwikkeling van SDI is verder

gevoerd dan die van Eureka. Waar Nederland puur industrieel gezien het meest bij gebaat is, is niet aan te geven. In dit stadium kunnen wij ons oriënteren op de waarde van het SDI-project als zodanig. Ook kunnen wij de Europese gedachte over het Eureka-project laten meewegen. Wij kunnen nu de balans echter nog niet opmaken. Er kunnen geen prioriteiten worden gesteld in industrieel en financieel opzicht. Dat is onmogelijk.

De heer **Wagenaar**: Mijnheer de Voorzitter! Ik heb met stijgende verbazing naar de minister geluisterd! Hij kan zelfs geen vage veronderstelling naar voren brengen. Dat vind ik vreemd. Uit de media heb ik begrepen dat er op het ministerie werkgroepen aan deze kwestie werken. Uit berichten uit de defensie-industrie heb ik begrepen dat er contacten zijn met Defensie. Daarbij worden de cijfers genoemd die ik naar voren heb gebracht. Het aantal van 100 wetenschappers is genoemd. Het gaat dus klaarblijkelijk niet om 2000 wetenschappers. Als de minister niet eens zo'n vage raming kan maken, vraag ik me toch wel af hoe druk de regering doende is om een en ander in te vullen!

De minister heeft ook gezegd dat hij geen raming kan geven van de mogelijkheden van de defensie-industrie, richting Eureka. Ik heb in eerste termijn al aangegeven dat er vanuit de defensie-industrie redelijke mogelijkheden naar voren zijn gebracht. Het gaat om een zeer beperkte bijdrage. De minister moet hier toch iets over kunnen zeggen?

Minister **De Ruiter**: Mijnheer de Voorzitter! De heer Wagenaar zegt dat ik iets 'moet' zeggen. Ik heb naar beste weten inzicht verschaft in de informatie die wij ter beschikking hebben. Het is zeer ongewenst om met een schijn van exactheid speculaties de wereld in te dragen. De heer Wagenaar zal zulke speculaties dan ook niet horen van mij. Bovendien wil ik er de nadruk op leggen dat wij dat niet zelf uitmaken. Er moeten nog altijd contracten ontstaan tussen de Nederlandse industrie en de Amerikaanse regering, de Amerikaanse onderzoeksinstituten of de Amerikaanse industrie. Ik houd het bij de bekende cijfers. Ik kan alleen zeggen dat de Nederlandse bijdrage bescheiden zal zijn.

De heer Van Dis heeft mij zeer wel begrepen. Ik wil mijn instemming betuigen met de woorden die hij aan het slot van zijn betoog in tweede

De Ruiter

termijn naar voren bracht. Deze waren uit mijn hart gegrepen.

Ik vond het interessant te horen dat de heer Ter Beek mijn woorden over de enige conclusie betreffende de huidige standpuntbepaling van de regering, namelijk dat wij nu in ieder geval niet nee zeggen, van een waardend oordeel heeft voorzien. Mijn bedoeling was uitsluitend, logisch redenerend uit de stellingname van de regering af te leiden, wat daarvan de politieke betekenis kan zijn. Volgens mij is dat nog steeds juist. Het feit dat daarin drie maal de letter 'n' voorkomt, waarvan twee negatief, betekent niets meer dan dat dit een logische conclusie beoogde te zijn.

De beraadslaging wordt gesloten.

De **Voorzitter**: Ik stel voor, aanstaande dinsdag over de moties te stemmen.

Daartoe wordt besloten.

Sluiting 18.00 uur.

Lijst van ingekomen stukken, met de door de voorzitter ter zake gedane voorstellen:

- drie Koninklijke boodschappen ten geleide van wetsvoorstellen:
 - Verklaring dat er grond bestaat een voorstel in overweging te nemen tot verandering in de Grondwet van bepalingen over onderwijs (19 032);
 - Wijziging van de Wet op de rechterlijke organisatie en het Wetboek van Strafvordering (Hoger beroep in strafzaken bij een enkelvoudige kamer) (19 033);
 - Wijziging van de begroting van uitgaven (Slotwet; tweede wijzigingsvoorstel) Hoofdstuk VI, Ministerie van Justitie, van de Rijksbegroting voor het jaar 1983 (19 034).

Deze Koninklijke boodschappen, met de erbij behorende stukken zijn al gedrukt;

- drie brieven van de Eerste Kamer der Staten-Generaal, met de mededeling dat zij in haar vergaderingen van 18 en 19 juni 1985 de haar door de Tweede Kamer toegezonden wetsvoorstellen gedrukt onder nrs. 17 687, 18 826 (R 1275), 18 827 (R 1276) heeft aangenomen.

De Voorzitter stelt voor deze brieven voor kennisgeving aan te nemen;

- de volgende brieven:

een, van de minister van Buitenlandse Zaken, ten geleide van een notitie over Zuid-Afrika (17 895, nr. 21);

twee, van de minister van Binnenlandse Zaken, te weten:

- een, over de samenhang grote operaties (18 315, nr. 4);
- een, over deeltijdarbeid (18 751, nr. 7);
- een, van de minister van Volkshuisvesting, Ruimtelijke Ordening en Milieubeheer, over de herziening financiële structuur milieubeleid (18 474, nr. 9);
- vier, van de minister van Verkeer en Waterstaat, te weten:
 - een, over de ontwikkeling van de Markerwaard (16 320, nr. 16);
 - een, over openbaar vervoer in landelijke gebieden (19 023);
 - een, over overnachtingshavens (19 024);
 - een, over de kustverdediging Texel (19 025);
 - een, van de staatssecretaris van Verkeer en Waterstaat, over P.T.T.-tarieven (18 600 G, nr. 17);
- drie, van de minister van Landbouw en Visserij, te weten:
 - een, over het vereveningssysteem in het kader van de superheffing (18 600-XIV, nr. 97);
 - een, over het structuurschema voor de Landinrichting (16 600, nr. 13);
 - een, ten geleide van een notitie Landbouwvoorlichting (19 035).

Deze brieven zijn al gedrukt;

- de volgende brieven:

- een, van de minister van Buitenlandse Zaken, ten geleide van het verslagboek 'De Veiligheidsraad in 1984';
- een, van de minister van Onderwijs en Wetenschappen, ten geleide van commentaren op wetsvoorstel Nederlandse organisatie voor Wetenschappelijk onderzoek;
 - twee, van de minister van Economische Zaken, te weten:
 - een, ten geleide van IAE-landenrapport;
 - een, over een vergoedingsregeling gegarandeerd vermogen;
 - twee, van de staatssecretaris van Welzijn, Volksgezondheid en Cultuur, te weten:
 - een, over uitvoeringsorganisatie wettelijke gegevensstromen in de gezondheidszorg;
 - een, over een evaluatie invoering WVG.

De Voorzitter stelt voor deze brieven niet te drukken en voor kennisgeving aan te nemen. Voor zoveel nodig is kopie gezonden aan de betrokken commissies;

- de volgende brieven e.a.:

- een, van de Raad voor de Volkshuisvesting, over het normkostensysteem;
- een, van B. Boeken, over onjuiste voorlichting van de regering.

Deze brieven e.a. liggen op de griffie ter inzage. Kopie is gezonden aan de betrokken commissies;

- de volgende brieven e.a.

- het jaarverslag 1984 van de CASEMA;
- een, van het gemeentebestuur van Muntendam, over de woningdelersmaatregel;
- een, van het gemeentebestuur van Wognum, t.g.v. een tweetal moties;
- een, van mr. E. Bonn, over de schending van de mensenrechten;
- een, van Maaïke Boeij, over een tweede kerncentrale in Borssele;
- een, van de Stichting 'De Rozenknop', over een onderzoek binnen de N.C.R.V.;
- een, van de Stichting Centrum Milieubeheer Zuid-Holland, over de lokatie van kerncentrales;
- een, van de LAD, over het werkloosheidsprobleem onder artsen;
- een, van C. J. Cusell, over politieke gevangenen in Indonesië;
- het jaarverslag 1984 van de NV Bank voor Nederlandse Gemeenten;
- het Statistisch Jaarboek voor het noorden van 1985 van de K.v.K. en Fabrieken in de drie noordelijke provincies;
- het boekje 'De weg naar het geluk';
- een, van de Stichting Narconon Nederland, over drugverslaving;
- een, van A. Verschoor, over het gebruik van proefdieren voor de cosmetica.

Deze brieven e.a. liggen op de griffie ter inzage.

Enkele getallen:

— te surveilleren oppervlakte:	:	millioenen km ³
— te bestrijken volume:	:	billioenen km ³
— snelheden van raketten:	:	40 000 km/hr
— vluchtijden van raketten:	:	tot ca. 30 min. (ICBM's) ca. 10 min. (INF)
— duur v.d. boostfase (dwz. gunstigste tijd om een aanvallende raket te vernietigen):	:	drie min.
— afstanden waarop bijv. met lasers, particle beam rays e.d. moet w. «afgevuurd»	:	duizenden km
— nauwkeurigheid waarmee doel moet worden «geraakt»	:	enkele meters
— richthoek nauwkeurigheden	:	in de orde van 0,0001 boogmin.
— aantallen andere objecten waarmee niet moet w. verward	:	duizenden, als het om objecten in de ruimte gaat; honderdduizenden, als het om objecten in de dampkring gaat
— aantallen doelen resp. de coys e.d. die het systeem moet kunnen behandelen, resp. uit elkaar houden	:	tienduizenden in geval van een grote aanval met gebruik van MIRV's en decoys
— noodzakelijke direct toegankelijke geheugen capaciteiten	:	billioenen woorden
— idem rekensnelheden	:	100x snelheden van huidige chips
— noodzakelijke computervolume-redukcie	:	10x
— energiebehoefte	:	vergelijkbaar met de output van honderden electriciteitscentrales
— prijs	:	kan oplopen tot \$100 billioen